

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 11552

DI RELIGYON UN DI ARBEYTER

Benjamin Feigenbaum

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

דיא רעליגיאז

און

דיא ארבייטער

— פון —

פ. פייגענבוים

ארויסגעגעבען פון פערפאסער
175 איסט בראדוויי, ניו יארק.

פרייז 15 סענט.

ISBN:0-657-11552-5

00-370

פעהלער־פערבעסערונג.

זייטע 121, שורה 20, דארף שטיון:

כבוד. זיי האָבען ניקער אין זינגען געהאַט, אז דער עם האָרץ דער
אַרבייטער זאָל נישט „בע'גול'ן" דיא מלאכה פון דעם בעל־הבית...

די רעליגיאָן פון קולטור-היסטאָרישען שטאַנדפּונקט : צווייטעס בוך.

אידישקייט און סאָציאליזמוס

אין צוויי טיילען.

ערשטער טייל :

דיא רעליגיאָן און דיא אַרבייטער

— פון —

פ. פייגענבוים

אַרויסגעגעבען פון פערפאַסער
175 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק.

פרייז 15 סענט.

אינהאלט :

ערשטער טייל : די רעליגיאָן און די אַרבייטער.

זייטע

4	פּאַרוואָרט	
	קריסטענטהום און סאָציאַליזמוס — אידישקייט און	I
7	סאָציאַליזמוס. (אוינגלייטונג)	
24	דיא גוטע לעהרען פאַר דיא אונטערדריקטע	II
31	וויא אזוי דיא גוטע לעהרען זיינען ענטשטאנען	III
42	אַרבייטער־געזעצע אַלס רעליגיאָן	IV
	„דיא אַנדערע זייט“ פון דיא מענשען־פריינדליכע	V
49	געזעצע	
	דעמאָקראַטיע, קלאַסען, אַרבייט און אַרבייטער אין	VI
55	דער גמרא	
55	(א) וואָס עס איז געוואָרען פון דער דעמאָקראַטיע	
61	(ב) פערשיעדענע קלאַסען תנאים	
65	(ג) קלאַסען־געזעץ־געבונג	
70	(ד) עהרע פאַר אַרבייט	
72	(ה) א'ן עס האַרץ — וואָס פאַר אַ פנים ער האָט געהאַט	
78	אַרבייטער־געזעצע אין דער אידישער רעליגיאָן	VII
82	(א) וועגען צאָהלען לויַן דעמועלבען טאָג	
	(ב) פעאַנאזש (מאַסקירטע שקלאַפּעריי) אין	
87	תלמוד	
92	(ג) אַ חבשר אויף שקלאַפּעריי	
	(ד) וואָס דאַרף מען געבען א'ן אַרבייטער צו	
94	עסען?	

זייטע

	(ה)	וואָס האָט א'ן אַרבייטער געקענט	
96	— — —	קריגען צו עסען יענע צייטען?	
100	— — —	נאך וועגען סטריק אין תלמוד	(ו)
101	—	וויא תויך דאַרף זיין דער אַרבייטס־לוי? —	(ז)
	(ח)	דער קאַפיטאַליסטישער פּרױער קאַנטראַקט	
102	— — — — —	און דער תלמוד	
106	— — —	פּרױז פּון סחורה און פּון אַרבייט	(ט)
107	— — —	ווען דער בעל הבית בעצאָהלט ניט	(י)
110	— — — — —	פּפּלױכטען פּון דעם אַרבייטער	(יא)
111	— — — — —	אַרבייטס־צױט	(יב)
113	—	א דיין וואָס צוברעכט אַלע גוטע דינים	(יג)
120	— — — — —	דער סאַציאַלער גרונד־געדאַנק	(יד)
	VIII	דער „אַלגעמײנער פּרױנציפּ פּון אײדישקױט.	
123	— — — — —	קלעריקאַליזמוס און קולטור	
128	— — — — —	וואָס בײַ אַנדערע אומות מעג מען. — שלום	IX

פארווארט

דאס בוך איז געשריבען פאר דיא מאַסען, וואָס קענען נישט קיין גמרא. זיי וועלען אַלעס לויכט פערשטויין. דיא העברעאישע ווערטער קענען זיי איבערהיפּען. אַלעס איז איבערזעצט אויף פראַסס אידיש.

דיא איבערזעצונגען זיינען געמאַכט אַזוי, אַז יעדער פראַססער מענש זאָל דאָס פערשטויין. דאָרום, צום ביישפּיעל, האָב איך בענוצט דאָס וואָרט „תנא“ אויך אויף אַ'ן אמורא. דאָס וואָרט „תנא“ (מאַנע) בענוצט יעדער איד און ער פערשטויט אונטער דעם אַ גרויסער הייליגער צדיק וואָס האָט געלערענט דיא אידען דיא תורה. דאָס פאַסט פאַר אַ'ן אמורא אויך, כאַטש עס איז נישט ריכטיג היסטאָריש. איך רוף דאָגעגען אויך דיא תנאים „רבנים“ — וואָס עס איז וויעדער היסטאָריש נישט גענוי. דער פראַססער איד פערשטויט עס אַבער אַזוי בעסער. אַדער איך געברויך דאָס נישט אַנגענעהם קלינגענדע וואָרט „זאַגאַכטס“ (אויף „ממרא“ א. ז. וו.). איך מיינ דערמיט נישט קיין אַראַבזעצונג. עס איז פשוט נישטאָ קיין אַנדער וואָרט אויף פראַסס אידיש, וואָס זאָל פאַסען דערצו. קורץ, איך קוק נאָר דערויף, אַז יעדער זאָל קענען פערשטויין.

פאַר אַן עהרליכען תלמודיסט מיט אַ געזונדען מענשען־פערשטאַנד וועט אַבסאָלוט נישט בלויבען וואָס איינצואווענדען און אויסצוזעצען גער גען דיא ריכטיגקייט פון מיינ איבערגעבען וואָס דיא גמרא זאָגט. אונז עהרליכע מענשען און קרומע קעפּ אַבער קענען געפינען היציגע מענות אפילו געגען דער בעהויפטונג, אַז צוויי מאָל צוויי איז פיער. אַזעלכע קען מען קיינמאָל דעם מויל נישט פערמאַכען.

דער פערפאַסער.

ניו יאָרק, אנפאנג מאי 1914.

דיא רעליגיאן און דיא ארבייטער

I

קריסטענטהום און סאציאליזמוס — אידישקייט און
סאציאליזמוס.

(אויבליוטונג)

אידען זיינען ניט דיא איינציגע, וואָס זאָגען, אז „אלעס גע-
פינט מען אין דער תורה“. אלע גלויביגע זאָגען דאָסזעלבע וועגען
זייער רעליגיאָן.

בעזאָנדערס זאָגען דאָס קריסטען וועגען דיא פאָדערונגען פון
דיא סאציאליסטען און פון דער אַרבייטער־בעוועגונג. זיי זאָגען, אז
אלעס וואָס עס איז רעכט און גוט און גלייך אין דיזע פאָדער-
רונגען איז אַ געבאָט פון דיא קריסטליכע רעליגיאָן. זאָלען נאָר מענ-
שען זיין עכטע פרומע קריסטען, אזוי זאָגען זיי, וועט שוין אלעס
גוט זיין.

דיא פרום־קריסטליכע סאציאליסטען, וועלכע האָבען אַ בעזונ-
דערע בעוועגונג, דיא „קריסטליך־סאציאליסטישע“, בויען זייער
סאציאליזמוס אויפ'ן קריסטענטהום. נאָר זיי פרעדיגען אויך סאָ-
ציאליזמוס. אלע אנדערע קריסטליכע פרומאָקעס און גלחים זיי-
נען געגען סאציאליזמוס. אָבער אויך זיי זאָגען, אז אלעס וואָס
איז גוט אין סאציאליזמוס קען נאָר דאָס קריסטענטהום בריינגען.
זאָלען דיא מענשען נאָר זיין עכט־פרומע קריסטען, וועט מען קיין
סאציאליזמוס ניט דארפען.

און ווירקליך, שטייט דען ניט אין דיא קריסטליכע תורה:
„וויי צו אויך איהר רויכע! וויינט און קלאָגט אויף דיא צרות,
וואָס וועלען קומען אויף איך!... דער לויין פון דיא אַרבייטער, וואָס
בריינגען איך אַרײַן דיא פרוכט פון אייערע פעלדער, — דער לויין פון
דיא אַרבייטער, וועלכען איהר רויכט, שרײַט אויף אויך, און דער געשרײַ

פון דיא וואָס שניידען תבואה פאַר אייך געהט אַרויף אין דיא אויערען פון דעם אַלמעכטיגען גאָט. איהר לעבט אין פּערגעניגען און אין וואויל־מאָג אויף דער וועלט און איהר מאַכט פעט אויער האַרץ, אַזוי וויא צו דער שחיטה. איהר בעגייט פּערברעכען, איהר טויטעט דעם אונשולדיגען און ער שוויגט, עפענט זיין מויל ניט! (אגרת יעקב ה').

אַזעלכע פּסוקים געפינען זיך אין דיא קריסטליכע תורה אַ סך. אויף דעם סמך זאָגען דאָס אַלע גוטע פרומע קריסטען, אַז מען דאַרף ניט קיין סאָציאליזמוס און קיין אַרבייטער־בעוועגונג. פּערשפּרייט דאָס קריסטענטהום, זאָגען זיי, מאַכט מענשען פאַר גוטע פרומע קריסטען, וועט שוין אַלעס זיין גוט. וואָס ענטפּערן אויף דעם דיא פּרייווניגע סאָציאליסטען, וואָס זיינען געבוירען געוואָרען קריסטען?

אַט איז אַ פּאַקט:

מיט 40 יאָהר צוריק האָט אויגוסט בעבעל אַרויסגעגעבען אַ בראַשורע, אין וועלכע ער האָט געזאָגט, אַז דאָס קריסטענטהום מאַכט איין האַנד מיט דער רעגיערונג צו אונטערדריקען דאָס פּאָלק. האָט זיך אָבגערופען א'ן עהרליכער, אויפריכטיגער קאטוילישער גלח, מיט'ן נאָמען ווילהעלם האָהאָף. (דיא דייטשע סאָציאליסטען האָבען איהם אימער הויך־געשעצט, אַלס אַ נאָבעלען מענשען, וואָס זוכט אויפריכטיג דעם אמת און דיא גערעכטיגקייט.) דיעזער גלח האָט געשריעבען אַ פּראָטעסט אין דיא סאָציאליסטישע צייטונג „פּאָלקס שטאַט“. ער האָט גע'טענה'ט דאָס פּאָלגענדע:

„איהר בעגייט אַ גרויסע עולה, וואָס איהר בעשולדיגט דיא קריסט־ליכע רעליגיאָן אין דיא זינד פון איהרע גלויביגע. וואָס איז דיא קריסטליכע לעהרע שולדיג, ווען איהרע גלויביגע האַלטען ניט וואָס זיא הייסט? רופט מיר אָן כאַטש איין שלעכטקייט, איין פּערדאָרבענקייט, איין אונגערעכטיגקייט, איין גיעדערטרעכטיגקייט, ו א א ס ז א א ל נ י ט ז י ז ש ט ר ע נ ג ס ע ר ב א ט ע ז פ ו ז ד י א ק ר י ס ט ל י כ ע ס פ ר י ס ׀ רופט מיר אָן כאַטש איין זאך, וואָס איהר סאָציאליסטען האַלט פאַר א'ן עולה און וואָס איהר ווילט אַבשאַט־פען. — וועלכעס וואַלט ניט געווען אָבגעשאַפט, ווען דיא מענשען וואַל־טען געהאַלטען וואָס דיא קריסטליכע רעליגיאָן און דיא קאטוילישע

פּפּריס הייסען I ווייזט מיר כאָמש איין גוטע זאָך, איין עדעלע זאָך, איין זאָך וואָס איז צו ווינשען, איין טונגענד, — וואָס וואָלט ניט געבליהט, ווען דיא מענשען וואָלטען געהאַלטען דיא געבאָט פון קריסטענטהום I איהר קענט אַזוינס ניט ווייזען. אויב איהר צייגט מיר, וויא דיא פרומע מהוען שלעכטס, וויא זיי האָבען פּערדרייט דיא געבאָטען פון קריסטענט-טהום, איז דאָך אין דעם ניט שולדיג דאָס קריסטענטהום, נאָר דיא מענ-שען, וואָס האָבען ניט געהאַלטען וואָס קריסטענטהום הייסט".

ווען אויגוסט בעבעל און דער דאָזיגער גלח וואָלטען זיך געפּר-נען צווישען ניט-קריסטען, — למשל צווישען מאַחמעדאָנער, — וועלכע טענה'ן אַז קריסטענטהום איז אַלדאָס ביז, וואָלט דער גלח געוויס געשריען, אַז בעבעל, דער געבוירענער קריסט, איז אַ „פּער-רעטהער פון זיין קריסטליכען פּאָלק", אַן אַנטי-קריסט; אַז ער בריינגט פּאָר דיזעלכע „בלבולים געגען קריסטענטהום", וואָס דיא נייעדערטרעכטיגע שונאים פון דיא קריסטען מאַכען זיי...

דער גלח בריינגט אויך אַ בעווייז, דאָס אַ סך אמת-פרומע, וואָס האָבען ווירקליך געהאַלטען וואָס קריסטענטהום הייסט, האָ-בען אַוועקגעגעבען זייער גאַנצע עשירות צו דיא אַרימע און האָ-בען געפיהרט אַ ריינעם, עדעלען לעבען, טהיילענדיג זיך אין זייער שיקזאַל גלייך און ברידערליך מיט אַנדערע מענשען. ער רעכענט אויס אייניגע נעמען פון אַזעלכע קדושים פון דיא קריסטען.

וואָס אָבער האָט בעבעל (דער געבוירענער קריסט) געענט-פּערט אויף דעם? אַט זיינען אייניגע אויסצוגען פון זיין בראָ-שורע „קריסטענטהום און סאַציאַליזמוס", וואו ער ענטפּערט דעם גלח האָהאַף:

„איך קען מיט לייכטיגקייט בעווייזען, אַז דיא רעליגיאָן פון בודדהא לערנט פונקט אַזא שיינע מאַראַל און שטרענגע זיטליכקייט, וויא דיא רעליגיאָן פון יעזוס, און אויך, אַז דאָס קריסטענטהום האָט אַ סך איבער-גענומען פון דיא בודדהיסטישע רעליגיאָן".

„דאָס קריסטענטהום איז ניט דיא בעסטע און ניט דיא פּאָלקאָמענס-מע רעליגיאָן. זיא איז ניט בעסער און ניט פּאָלקאָמענער וויא אַנדערע רעליגיאָנען. פאַר דעם פאַרשריט פון דער מענשהייט איז נויטיג מען זאַל אַוועקראָמען דאָס קריסטענטהום.

„אבער דיא מאַראַל, דיא גוטע לערנונגען פון קריסטענטהום | רופט איהר אויס. דיא מאַראַל האָט ניט דאָס קריסטענטהום בעשאַפֿען, און ניט קיין אַנדערע רעליגיאָן... ביי אַלע פעלקער האָבען זיך ענטוויקעלט געוויסע דינים וועגען דיא בעציהונגען פון מענש צו מענש...“

„איהר זאָגט, וואָס איז דיא רעליגיאָן שולדיג, ווען דיא גלויביגע האָבען ניט ריכטיג געהאַלטען וואָס זיא הייסט? אַה, געעהרטעסטער, ווען דיא פרומע, וואָס האָבען געהאַנדעלט ניט נאָך דער מאַראַל פון דער רע־ליגיאָן, וואָס לטען געווען דיא אַוויסנאַהמע, וואָלט איהר גערעכט געווען. (חוץ וואָס דיא מאַראַל האָט אין אמת'ן גאָר ניט צו טהאָן מיט רעליגיאָן, דאָס מוז איך נאָך אַמאָל זאָגען.) אָבער דער אמת איז דאָך, אַז דיא פרומע און דיא גלחים האָבען פון דיא עלטסטע צייטען אָן ביז היינטיגען טאָג קיינמאָל ניט געהאַלטען דיא גוטע, עדעלע לעהרען פון דער רעליגיאָן. דיא וואָס האָבען זיי יאָ געהאַלטען, זייגען געווען אַ זעלטענע אויסנאָהמע. און דיא אַנאָסנאָהמע פּערשטאַרקט נאָר דעם רעגל. היינט וואָס פאַר אַ ווערדע האָט אַזאָ רעליגיאָן?“

און ווייטער בעווייזט בעבעל, אַז דיא זאָגענאַנטע „נעצען־דיענער“ האָבען אַ סך מעהר געהאַלפֿען דעם פּאַרטרשיט, וויא דאָס קריסטענטהום. ער גיט אַ ביישפּיעל וויא מען האָט בעהאַנדעלט אירען: דיא געצען־דיענער האָבען בעהאַנדעלט אירען אַ סך מענש־ליכער וויא דיא קריסטען האָבען אירען בעהאַנדעלט.

„דער סאציאליזמוס איז דיא ריינע מענשליכקייט, זאָגט בעבעל ווייטער. דער סאציאליזמוס בעשאַפט דיא טאַכט, וואָס וועט בריינגען דיא אַלגעמיינע גלויבחהיט, דיא אַלגעמיינע מענשען־ליעבע, דאָס אַלגעמיינע גליק, ניט דערפאַר ווייל אַ בודדהאָ, אַ יעזוס, אַ מאַחמעד (אָדער אַ גמרא, לויג איך צו) האָט דאָס געבאַטען, נאָר דיא מענשהייט האָט דאָס אימער בעגעהרט, בעוואוסט צו ניט, און וואָלט דאָס בעגעהרט, אפילו ווען אַ יעזוס, אַ בודדהאָ, אַ מאַחמעד (אָדער אַ גמרא) וואָלט קיינמאָל אויף דער וועלט ניט געווען. דיא רעליגיאָן האָלט זיך נאָר אויף בלינדען גלוי־בען און זיא איז דאָרום אַ טויט־פּוינד צו סאציאליזמוס, וועלכער שטרעבט צו בילדונג און וויסען...“

„צוויי טויזענד יאָהר האָט אויער קריסטענטהום געפרעדיגט דיא אַלע שיינע און גוטע זאַכען, וואָס איהר געפינט אין איהם, און אַט זעהט

מען דאָך, וואָס דאָס האָט אויסגעפיהרט. זאָלען מיר ווייטער וואַרטען.
ביז דאָס קריסטענטהום וועט דיא מענשען מאַכען פאַר גוטע ? דאָן וואָל-
טען מיר געקענט וואַרטען אייביג..."

„דער זאָגענאָנטער גוטער קערן, וואָס איהר — ניט איך — געפינט
אין קריסטענטהום, איז ניט דוקא קריסטליך, נאָר אַלגעמיינ-מענשליך ;
דאָס אַבער, וואָס עס איז נאָר קריסטליך, טויג צו גאָר ניט און איז א פיינד
פאַר דער מענשהייט“.

אָט אזוי דריקט זיך אויס וועגען קריסטענטהום דער געבוי-
רענער קריסט אויגוסט בעבעל.

און וויא דאָרף זיך אויסדריקען וועגען אידישקייט אַ סאָצי-
אליסט אַ געבוירענער איד ?

אויב ער איז איבערצייגט, אז מיט
אידישקייט איז עהנליכעס דער פאל
און ער קען דאָס בעווייזען — האָט ער ניט
אַ רעכט און אַ פפליכט צו זאָגען און צו בעווייזען וועגען אידיש-
קייט עהנליכעס צו דעם, וואָס בעבעל זאָגט און בעווייזט וועגען
קריסטענטהום ?

וואָס פאַר אַ פראַגע איז דאָס ? — — —

יא, אַמאָל איז דאָס ביי אַ פרייזינגען אידישען סאָציא-
ליסט קיין שום פראַגע ניט געווען. אַבער היינט ? — היינט איז
אין אַנדערע וועלט געוואָרען...

* * *

אַ טהייל אידישע סאָציאליסטען זיינען דיא לעצטע יאָהרען
געוואָרען אידישע „פאטרויאָטען“, אין דעם שלעכטען זין פון דעם
וואָרט. ניט אלע זיינען זיי דאָס אין אַ גלייכען גראַד. פאטרויאָטיד-
מוס איז וויא בראַנפּען: עס קען האָבען פערשיעדענע גראַדען;
שטאַרקייט. אויף פּויליש-אידיש רופט מען דאָס „טראַליעס“. 100
„טראַליעס“ איז „ריינער שפּיריט“. דאָן איז פארהאָנען „גע-
שטעלטער שפּירטום, — „געשטעלט“ מיט וואַסער אויף פער-
שיעדענע „טראַליעס“. אזוי איז מיט דעם אידישען „פאטרויאָטיד-
מוס“ פון יענע היינטיגע אידישע סאָציאליסטען: ביי אַ טהייל פון
זיי איז ער ריינער שפּירט, 100 „טראַליעס“. ביי אַ טהייל איז

ער „געשמעלט“ אויף 80, אויף 50, אויף 20. דיא וואָס זייער פאט-ריאָטיזמוס האָט ניט מעהר וויא, למשל, 20 גראַד, לאַכען פון דיא פאטריאָטען פון אַ שטאַרקערען גראַד. זיי לייקענען, אז זיי אליין זיינען אויך פאטריאָטען. אזוי איז מיט דיא פאטריאָטען פון דיא פערשיערענע גראַדען.

אַבער זיי אלע זיינען ביז אַ געוויסען גראַד גלייך מיט דעם, דאָס עטוואָס „פאטריאָטיזמוס“ איז דאָ אין זיי.

איך מײן דאָ מיט דעם וואָרט „פאטריאָטיזמוס“ ניט הייסען אינטערעס פאַר דיא הילף פון מײן פּאָלק און בערייטשאַפט זיך מקריב צו זיין פאַר זייער טובה. אזא פאטריאָט איז יעדער גוטער סאָציאַליסט. נאָר דער ניט-„פאטריאָטישער“ סאָציאַליסט איז איבערצייגט, אז עס איז ניטאָ קיין שום גרינדליכע הילף פאַר זיין פּאָלק, אָהן א'ן אינטערנאַציאָנאַלען קאַמפּף פון דיא אונטער-דריקטע פון אלע פעלקער צוזאַמען, גענען אלע סאָרטען טיראַני, פינסטערניש און פאַראורטהייל. דאַרום אינטערעסירט זיך אזא סאָציאַליסט הויפטזעכליך מיט דעם אינטערנאַציאָנאַלען סאָציאַל-ליסטישען קאַמפּף. ער טהוט אַבער זיין חלק פון דיגעזען קאַמפּף אין זיין פּאָלק. און חוץ דעם טהוט ער זיין בעסטעס, ווען נאָר ער זעהט אַ מעגליכקייט צו העלפען דיא ליידענדע פון זיין פּאָלק פערבעסערען זייער לאַגע.

וואָס איך מײן דאָ מיט דעם וואָרט „פאטריאָטיזמוס“ איז דאָס וואָס דער פּראָסטער עולם פערשטעהט אונטער דעם היינט-דאָס איז — אַ פערבלענדעטע, זינלאָזע, פאַרטייאישע, איינוויי-טיגע פערליעבטקייט. אַ חשק צו וועלען דוקא בעהויפטען, אז אליין וואָס איז מײן פּאָלק'ס איז בעסער, שענער, טייערער, קליגער, מעהר רעכטפערטיג, מעהר יושר'דיג, וויא ביי אַנדערע פעלקער. איך מײן, קורץ, דעם „אַתּהיבּחַרְתּנו“ געפיהל; דער געפיהל, וואָס איז אויסגעדריקט אין דיא ברכה וואָס דער פרומער איד מאַכט אלע טאָג — „נעלוּיבּט איז גאָט, וואָס ער האָט מיך ניט בעשאַ-פען אַ גוי“ — אָט דאָס איז דער „פאטריאָטיזמוס“ וועלכען איך מײן דאָ.

אז אַ גוי איז אַ פאטריאָט, האָט ער צו פאטריאָטעווען מיט

דיא קנעפלעך פון דיא מונדירען פון זיין לאַנר'ס סאָלדאטען; מיט דיא לאַנד, אין וועלכען זיין פאָלק הערשט. אידישע פאטרי-אָטען האָבען דאָס ניט. דאָרום קאָנצענטרירט זיך זייער פאטרי-אָטיזמוס אויף דיא אידישע אַלטע ספרים. זיי גלויבען ניט אין זיי וויא דיא גלויביגע. זיי האַלטען אליין ניט וואָס דיא ספרים שרייבען. אָבער זיי פיהלען זיך דורך זייער פאטריאָטיזמוס געד ניינט צו וועלען גלויבען, אז אזעלכע גוטע, שיינע, קלוגע, ערעלע זאכען, וויא עס געפינען זיך אין דיא אידישע אַלטע ספרים, געפיר נען זיך ניט אין קיין פארצייטיגע שריפטען פון קיין אנדערען פאָלק.

און וואָס דיא גוטע און ערעלע זאכען זיינען, וועלכע זיי געפינען דאָרטען — דאָס ווענדעט זיך שוין, וואָס יעדער פאטריאָט בעזונדער האַלט פאר גוט און ערעל.

אזא אידישער פאטריאָט, וואָס איז אַ געגנער פון סאָציאליז-מוס און האַלט דיא אַרבייטערס קאמפף און פאָדערונגען פאר אַ „מרידה“ און אַ „רויבעריי“, בעווייזט פון דיא אַלטע אידישע שריפטען, אז זיי זיינען שטארק געגען סאָציאליזמוס און געגען דיא אַרבייטער-פאָדערונגען. פאר איהם איז דאָס דער לויב און רוהם פון דיא אַלטע אידישע שריפטען. פאר איהם הייסט „שענרען“ דיא אידישע הייליגע ספרים, ווען מען זוכט צו בע-ווייזען, אז אין זיי געפינט זיך חלילה סאָציאליזמוס און בערעכ-טיגונג פאר דיא פאָדערונגען פון דיא יונגאטשעס פון דער אַר-בייטער-בעוועגונג. (זעה, למשל, דעם אַרטיקעל „סאָציאליזמוס“ אין דער העברעאישער ענציקלאָפּעדיע „אוצר ישראל“, דיא איינ-ווענדונג פון דעם אַרויסגעבער צו מיין טייל פון דיעזען אַר-טיקעל*.)

(* ביי דיעזע געלעגענהייט וועל איך בעקאנט מאַכען, אז דער אויס-דרוק אין יענעם אַרטיקעל מיינעם, דאָס דיא אַרויסגעבער פון „פאָר-ווערטס“ „בעהווייזען“, אז דער „פאָרווערטס“ האָט איבער 100 טויזענד צירקולאַציאָן, איז צוגעשריבען פון דעם אַרויסגעבער. איך האָב נאָטירליך ניט געשריבען, אז זיי „בעהווייזען“, נאָר אז ער האָט ווירקליך (געחאָט שוין דעמאָלט) אזא צירקולאַציאָן, דער פּערפאַסער.

איז אָבער אַ אירישער פּאַטריאָט אַ סאָציאַליסט און אַ פּריינר פון דיא אַרבייטערס פּאָדערונגען, דאָן שרייט ער מיט „פּאַטריאָ-טישען“ שטאַלן, אַז אין דיא אַלטע אירישע ספרים געפינט זיך אויב ניט דער גאַנצער סאָציאַליזמוס, — איז אַ גוטער טייל פון איהם, — און נאָר דיא בעסטע, אויסגעהאַלטענע אַרבייטער גע-זעצט. און אום דאָס צו „בעווייזען“, רייסט ער אַרויס ווערטער פון זייער צוואַמענהאַנג; בריוונגט ער אַ האַלבע משנה און פערשווינגט דיא אַנדערע האַלבע; מאַכט ער זיך ניטוויסענדיג פון „זאָ-געכטסען“ אין דיא אַלטע ספרים וואָס בעווייזען פונקט פער-קעהרט; אין ער צווינגט זיך מיט געוואַלט אויסצוטייטשען ווער-טער און זעצט אויף אַ „ראַציאָנאַליסטישען“ שטייגער, — אַז דאָס „מיינט מען“ כלומרשט אַזוי און יענעס „מיינט מען“ אַזוי, כאָטש דיא געווענטיטע אויסטייטשונג איז פשוט לעכערליך, ווייט פון דעם אמת'ן פּראָסטען זין, און פון דעם גייסט פון דער צייט און פון דעם כאַראַקטער פון דיא זאָנערס, וויא הימעל צו דר'ערד. אַ שטייגער, וויא וועגעטאַריאַנער „געפינען“ וועגעטאַריזמוס אין דיא „10 געבאָט“: אין דעם געבאָט „לא תרצה“, דו זאָלסט ניט טויטען. זיי ווילען זיך איינרעדען, אַז דאָס „מיינט מען“, דו זאָלסט ניט טויטען קיין ישום לעבעדיגע זאָך, אפילו ניט אַ ווער-י מעל אונטער קיינע אומישטענדען. וויא לעכערליך דאָס איז אַזא פשט אריינצוטייטשען אין אַ תורה, וועלכע איז פול מיט געבאָט וויא צו קוילענען בהמות און פויגעל פאַר קרבנות און וועלכע בעפעהלט אפילו ווענען מען שטעל פון געוויסע פעלקער, אַז מען זאָל קיין איין נשמה פון זיי ניט לאָזען בלייבען לעבען (לא תחיה כל נשמה)!

אָט פונקט אַזוי אונזינניג זיינען דיא היינט-וועלטליגע סאָציאַל-פּראָגרעסיווע און ראַדיקאַלע אויסטייטשונגען, וואָס פּאַטריאָטען צווינגען זיך אריינצוטייטשען אין דיא אַלטע תורות פון טויענ-דער יאָההען צוריק. ניטלערנערס הערען דאָס און מיינען דאָן, אַז עס שטייט טאַקי בפירוש אַזוי און ניט אַנדערש!
מאַנכער „פּאַטריאָט“ אַזעלכער איז פשוט אַ שווינדלער, אַ פאַקיר, ער ווייסט אַז ער שווינדעלט. ער וויל בלויז „אריינריי-

בען", אויס ניעדערטרעכטיגער יונגאטשעסטווע, א ניט־פּאַטריאָט; אָדער ער וויל אויסנעהמען ביי דעם גרויסען ניט־אויפגעקלעהרטען עולם, ביי וועמען „פּאַטריאָטיזמוס" איז אימער אַ גאַנגבאַרע סחורה. אָבער אַ סך אַזעלכע פּאַטריאָטען טהוען דאָס „לשם שמים". זיי פיהלען אַליין ניט, אַז זיי גאַרען זיך און אַנדערע. פונקט וויא אַ מוטער פיהלט ניט, וויא זיא נאַרט זיך און אַנדערע, ווען זיא האלט אין איין שרייען, אַ נאָך אַזאַ חכם, אַזאַ תּכּוּשׁ, אַזאַ קראַך־סאַוועץ וויא אַי הַר יאָסעלע איז אויף דער וועלט ניטאָ... עס איז דאָך ניטאָ קיין גרעסערע פערבלענדעניש, וויא „פּאַטריאָטיזמוס"! דער „פּאַטריאָט" וויל נישט צו קענען ווייזען וויא „מיר" זיינען — „אַתּה בּחַרְתּנוּ", און דער וואונש איז דער פּאָטער פון געדאַנקען. איינזייטיגקייט מאַכט פּאַרטייאַיש, — סיי איינזייטיגקייט פון האַס, סיי פון ליבע.

און צייגט מען אַזאַ פּאַטריאָט דיא אַנדערע זייט פון דעם אמת — צייגט מען איהם, אַז ביי אידען זיינען אויך געווען קלאַר־סען, רייכע און אָרימע, אונטערדריקער און אונטערדריקטע, און דאַרום האָבען זיך אויך אין זייערע ספרים אויסגעדריקט ביי דע זייטען און זייערע אינטערעסען, און דיא זייט פון דיא מאַכט שטאַרקער — אַזוי גוט וויא ביי אַלע אומות; צייגט מען אַזאַ פּאַטריאָט, וויא דיא ערגסטע אונטערדריקער האָבען אויך ביי אידען, אַזוי גוט וויא ביי קריסטען און אַנדערע, זיך בענוצט מיט דער רעליגיאָן און געפונען הייליגע זאָגעכטסען, וואָס האָבען זיי רעכט געגעבען „על פי דין" — דאַן הייסט דאָס ביי דעם פּאַט־ריאָט, אַז מען „רייסט אַרונטער" דיא אידישע זאַכען; אַז מען איז אַן „אַנטיסעמיט".

וויא געזאָגט, פּערשיעדענע „טראַליעס" פון דעם פּאַטריאָט־שען שפּירט געפינט מען ביי דיא פּערשיעדענע פּאַטריאָטען. אָבער צו מיט אַ הויכען גראַד צו מיט אַ ניעדעריגען — פּאַטרי־אָטיזמוס האָבען דיא דאָזיגע סאָרטען אידישע סאָציאַליסטען אַלע. זיי אַלע פיהלען אַ שטאַרקען חשק, אַ נאַרען און אַן אַרעם אַ ציאַליזמוס אַלס אַ טלית... נאָר דיא וואָס האָבען אין זיך פּאַטריאָטיזמוס מיט הויכע „טראַליעס", וואָלטען וועלען

עס זאָל זיין אַ גראַבער וואָלענער טלית מיט אַ ברייטע עטרה און גרויס זאָל דער טלית זיין און לאַנג ביו צו דיא פיס. דיא פאטרי־אַטען מיט ווייניגער „טראַליעס“ זיינען יוצא מיט אַ זיידענעם טלית'ל און אַ קליינעם, ביו צום גארטעל. דיא מיט נאָך ווייניגער גראד פאטריאַטישע שאַרפקייט זיינען צופריעדען מיט אַ קליינ־טשיקען זיידענעם טלית'ל איינגעוויקעלט וויא אַ שאַליקיל, בלויז אויפ'ן האַלז.

אַבער אַ טלית טהוען זיי אלע אָן! ...

* * *

דערמיט אַבער בענוצען זיך דיא פאנאַטיקער: אַהא, — זאָ גען זיי, — זעהט איהר! אָט זאָגען אפילו דיא אפיקורסים, אַז אייערע סאָציאַליסטישע חכמות געפינט מען ביי אונז אין דיא הייליגע תורה! היינט צו וואָס דאַרף מען סאָציאַליזמוס? צו וואָס אַן אַרבייטער בעוועגונג מיט גוים צוזאַמען? מיר אידען דאַרפען דאָס ניט. אונזער אידישקייט גיט אונז אלעס! זייט גוטע פרומע אידען; העלפט דיא גוטע פרומע לייט פערשטאַרקען אידישקייט; העלפט ווירקען, אַז מען זאָל היטען וואָס דיא אידישע רעליגיאָן הייסט, — וועט איהר דאָך האָבען אלעס!

און צו וואָס אַ קלאַסע־קאַמפּף? אין דער הייליגונג און פאַר־געטערונג פון אידישקייט זיינען דאָך אינטערעסירט אלע עהרליכע אידען, און מיט זיי אלע אידישע פאטריאַטען, פון אלע קלאַסען, — רייכע וויא אַרימע, קאַפיטאַליסטען וויא אַרבייטער — זאָלען זיי אַרבייטען אין דעם צוזאַמען, האַנד־אין־האַנד. זאָל זיי ער קאַמפּף זיין געגען דיא, וואָס רייסען זיך אָב פון אידישקייט, אַלץ איינס צו קאַפיטאַליסטען צו אַרבייטער. „היזוק הדת“, שטאַר־קען אידישקייט — אָט פאַר דעם אַרבייט, וועט איהר דאָך שוין מיילא האָבען אלעס גוטעס, וואָס סאָציאַליזמוס און אַרבייטער בעוועגונג ווילען! ...

דיא סאָציאַליסטישע אידישע פאטריאַטען זאָ גען נאַטירליך ניט אזוי. זיי ווילען יא האָבען אַ סאָציאַליסטישע בעוועגונג און אַן אַרבייטער בעוועגונג. אַבער וואָס העלפט זייער וועלען? ניט־ווילענדיג, פערשטאַרקען זיי דיא כחות פון דעם

רעאקציאָנערען אידישען „אתה־בחרתנו־איזמוס“. ניט־ווילענדיג האָבען זיי געבראַכט אַ שרעקליכע רעאקציע צווישן שיען אידישע אַרבייטער. ניט־ווילענדיג האָבען זיי געשטאַרקט דיא הענט פון דיא פינסטערע פאַנאַטיקער; און געבויט אַ פערבינדונגס־בריק איבער דעם קלאַסען־אָבגרונד צווישן שיען דיא אַלטע בעל־הבית'שע אידישקייט און דיא קעמפפּענדע אַרבייטער; און געגראָבען אַ'ן אָבגרונד פון צושידונג צווישן דיא אידישע אַרבייטער און זייערע גוים־גענאַסען. אַ אידישער אַרבייטער, וואָס גלויבט אין דעם „אתה־בחרתנו־איזמוס“, פיהלט זיך איינגעצויגען אין זיין אידישען „איך“, זיין נשמה איז דערווייט טערט פון דיא ניט־אידישע וועלט און ער האָט אַ מיסטרויען צו איהר...

* * *

דיא נייע „פאַטריאָטען“ אונזערע וויללען זיך איינרעדען, אז היינט איז שוין אזא געפּאָהר ניט דאָ; אז דער רעליגיעזער אַבער גלויבען און פּאַראָרטהייל האָט שוין היינט ביי אידען קיין שים מאַכט ניט; אז דער „אתה־בחרתנו־איזמוס“ ביי אידען קען שוין היינט ניט שאַדען, גיכער נוצען. דיעזע ליטע מאַכען זיך פשוט בכיין בלינד. דאָס בעסטע וואָס מען קען זאָגען וועגען זיי איז, אז אזוי וויא זיי לעבען צווישען אויפגעקלערטע אידען, דאַכט זיך זיי, אז אַלע אידען זיינען שוין היינט אזוי. און זיי זעהען ניט דיא אונט־געהייערע פינסטערע מאַכט, וואָס דער קלעריקאַליזמוס האָט נאָך היינט איבער דיא ברייטע מאַסען, און דיא שרעקליכע געפּאָהר, וואָס עס סטראַשעט נאָך פון דיא זייט פון דיא גאַטס־סטראַפּטשעס. זאָלען זיי זיך דערמאָנען אָן דיא אסיפות פון דיא רבנים אין רוסלאַנד און גאַליציען ערשט דיא לעצטע צייטען, און אָן זייער בעשלוס צו פּאַדערען פון דיא רעגיערונג, אז זיי, דיא רבנים, זאָלען קריענען אַ מאַכט פון צענזור איבער אידישע צייטונגען און שריפטען און א כוח צו אונטערדריקען אַפיקורסת!

זאָלען זיי זיך דערמאָנען, וויא כמעט אַלע אידישע צייטונגען אין רוסלאַנד, און דיא מעהרסטע אומעדום, זיינען היינט געוואָרען דיא פערטהיידניגער פון דיא רבנישע פינסטערניש.

זאלען זיי זיך דערמאָנען אָן דיא מאַכט פון אָרטאָדאָקסיע און פינסטערען פּאַנאַטיזמוס אין אַלע אידישע קהילות אפילו אין אמעריקא.

זאלען זיי זיך דערמאָנען דיא שווערע פּערפֿאַלגונגען, וואָס פּרייזונגיגע און סאָציאַליסטישע יונגע מענשען האָבען נאָך היינט אויסצושטיין, אפילו אין אמעריקא, פון דיא פינסטערלינגע, וואָס האָבען נאָך אַלץ דיא אויבערמאַכט.

זאלען זיי זיך דערמאָנען וואָס עס טהוט זיך אָב מיט דיא גרויסע מאַסען אידען ימים נוראים צייט, אפילו אין אמעריקא...

און זאלען זיי זיך דערמאָנען, אז דיא גרויסע מאַסען אידן שׂע בירגער אין אמעריקא שטימען נאָך אַלץ פאַר טאַמאַני האָלל, ווייל דיא קאַטהוילישע בודל־פּאַליטישענס וואַרפען זיי צו א „איד־דישען“ קאַנדיראַט. ווייל ער איז א איד, האָבען דיא מאַסען צו אזא בודלער מעהר צוציהונג, וויא צו דעם „גוי“ דעבס אָדער ראָד־סעל...

דיעזע פינסטערניש איז שרעקליך פּערשט אַר ק ט גער וואָרען, זינט אונזערע „אייגענע“ פאַטריאָטען האָבען אַליין אויך גענומען זינגען שבחים פאַר „אידישקייט“ און פאַר דיא „קולטור“ פון דיא רעליגיעזע אַלטע ספרים און פּערטהייריגען דעם אַתה־בחרתנו־איזמוס...

* * *

דיא הויפט פּראַגע איז, נאַטירליך, צו א י ז מיט אידיש־קייט דאָס זעלבע, וואָס בעבעל זאָגט וועגען קריסטענטהום? אָדער איז דאָס אידישע פּאָלק אפּשר דאָך געווען א ווירקליכע אויס־נאַהמע פון אַלע פּעלקער, מיט דעם, דאָס ביי אידען זיינען געווען ב ל ו י ז זעלטענע גוטע לעהרען און געזעצע גענען אונטערדרי־קונג פון דיא אַרימע און דאָס ביי אידען זיינען דיעזע לעהרען און געזעצע געווען א ו י ס נ ע ה א ל ט ע ן, און דיא בעלי בתים און זייערע אינטערעסען האָבען ביי דער ענטוויקלונג פון דיעזע געזעצע קיין איינפלוס ניט געהאַט?

דער הויפט־געדאַנק פון קאַרל מאַרקס איז, אז אַזעלכע געזע־צע קומען אַרויס פון ק ל א ס ע ן - ק א מ פ ה. אז אין יע־דען פּאָלק זיינען געווען צוויי קלאַסען מענשען, אונטערדריקער

און אונטערדריקטע, רויבער און בערויבטע, און זיי האָבען זיך אייביג „געראַנגעלט“ מיט אַנאַנדער, — יעדע קלאַסע האָט גע- וואָלט אויספיהרען, עס זאָלען זיין אזעלכע געזעצע און איינריכט- טונגען, וויא עס האָט זיך געלוינט פאַר איהרע א י נ ט ע ר ע- ס ע ן. און אזוי וויא ביז אהער האָבען ביי אַלע פעלקער דיא אונטערדריקענדע קלאַסען געהאַט געוועהנליך דיא אויבערמאַכט, זיינען געוועהנליך 'טרוב געזעצע און איינריכטונגען געווען געמאַכט אזוי, וויא עס לוינט זיך פאַר דיא א י נ ט ע ר ע ס ע ן פון דיא אונטערדריקענדע קלאַסען. וואו עס איז אַמאָל אַ וויילע אַנ- דערש געווען, איז דאָס געקומען פון אַ קלאַסען-קאַמפּף פון דיא אונטערדריקטע. דאָס, צייגט קאַרל מאַרקס, איז וויא אַ נאַטור- געזעץ ביי אַלע פעלקער און אין אַלע צייטען.

זיינען אירען אזוי ווייט „אתה בחרתנו“, אז ביי זיי גילטען ניט דיא נאַטורגעזעצע פון אַלע פעלקער? ...

ביי דעם הויך-גראַדיגען פאַטריאַט איז דאָס אויף רעכט. ער מעג זיין אפילו אַ פריידענקער, אָבער אין אזא גרויסען נס איבער אַלע ניסים גלויבט ער: ער גלויבט, אז אירען זיינען געווען אזא אויסנאַהמע, אז ביי זיי האָבען ניט געווירקט דיא נאַטורגעזעצע, וואָס ווירקען ביי אַלע פעלקער. זייער בעזאָנדערער אירישער „גייסט“ האָט בעשאַפען וואונדער — אימער נאָר דיא בעסטע ארבייטער-שוידגעזעצע, כאַטש אָהן אַ מאַכט פון ארבייטער און אָהן אַ קלאַסען-קאַמפּף.

דער געמעסיגטער פאַטריאַט וויעדער זוכט אַין ערקלערונג אויף דיעזען וואונדער. ער זאָגט אזוי: דיא אירען זיינען געווען, אַלס אַ פּאָלק, אימער אונטערדריקטע, דאַרום האָבען ביי זיי אפילו דיא הערשענדע קלאַסען אויף געהאַט אַ האַרץ, אַ געפיהל פאַר דיא אונטערדריקטע.

אָבער וויא פאַלש דאָס איז!

ערשטענס, איז עס ניט אמת, דאָס אין דיא אַלטע צייטען, ווען עס האָבען זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען דיא אירישע געזע- צע, זיינען אירען אַלס נאַציאָן אימער געווען אונטערדריקטע און קיינמאָל ניט קיין אונטערדריקער. זיי זיינען געווען וויא אַלע פעל-

קער: זיי האָבען געפיהרט מלחמות; אַמאָל האָבען זיי פערלירען און געוואָרען אונטערדריקט, אַמאָל געווענט און אונטערדריקט אַנדערע. דער פאָקט איז, אז אפילו נאָך אַ קורצע צייט, (פער- העלטניסמעסיג), פאַר דעם אונטערגאַנג פון דיא אידישע מלוכה, האָבען אירען נאָך איינגענומען גאַנצע פעלקער און זיי אונטער- דריקט. (דאָס פאָלק ארום, צום ביישפיעל.)

אַט איז אַ ביישפיעל פון אַ גאַנצע פערואָדע אין אירענס היסטאָריע:

„נאָך דעם טויט פון יוחנן הורקנוס, דעם כהן גדול און הערשער, זיינען אַוועק 40 יאָהר גלענצענדע אין פאָליטישען לעבען, אין דיא פער- העלטניסע פון אידישען פאָלק צו זייערע שכנים־פעלקער. אָבער גוטע העררשער און געבענטשטע האָבען מיט זיין טויט אויפֿעהערט. עס האָבען זיך אָנגעהויבען אַ רייהע זעהר טיראַנישע העררשער (כהנים). ז י י ע ר ש ט ע נ ד י ג ע ק ר י ע ג - פ י ה ר ו נ ג און זייער נעהמען נקמה פון זייערע שונאים האָט פעהאַרטעוועט זייערע הערצער. זיי זיינען געווען בלוטיגע מענטשען, וואָס האָבען זיך כ ס ד ר ג ע ט ש ע פ ע ט צו ז י י ע ר ע ש כ נ י ס פ ע ל ק ע ר און האָבען אימער געזוכט מלחמה, וואו נאָר זיי האָבען דאָס געקענט געפינען. און וויא דער שטיוגער איז מיט מלחמות, אַ מ אָ ל ה אָ ב ע ן ז י י ג ע ז י ע ג און איינגענומען פרעמדע פעלקער, אַמאָל האָבען זיי פערלויר- רען“... (מוכח־ז שער י')

דאָס איז געווען שוין אַרום 150 יאָהר פאַר דעם צווייטען חורבן. ביי דיא ערשטע אידישע מלוכה האָבען זיי געהאַט פיעל מעהר זיענדיכע צייטען.

און אַט האָבען טאַקו זייערע זיענע איבער פרעמדע פעלקער פעהאַרטעוועט זייערע הערצער און געמאַכט זיי פאַר טיראַנען איבער זייער אייגענעם פאָלק אויך. געוויס, דאָס זיינען געווען דיא ש ל ע כ ט ע הערשער. אָבער אַזעלכע זיינען געווען אַלע הערשער, מיט זעהר ווייניג אויסנאַהמע. אָדער דאַרף מען אפשר דיא יאַלעכטע הערשער ניט רעכענען פאַר קיין אירען? ... עס וואָלט אויסגעקומען וויא יענער גלייך־זוערטעל: „קיין איר עסט ניט יום

כּפּור". — סטייטש, כ'אָב דאָך אַלײן געזעהען אַ סך אידען עסען!
— „ע, זײנען זײ דאָך קײן אידען נײט!“...

געוויס, אַז מען וועט אַראָברעכענען דיא (אפּשר) 95 פּראָ-
צענט טיראַנישע הערשער און געבען אַ פּלאַץ אין דיא אידישע
געשיכטע נאָר פאַר דיא 5 פּראָצענט זעלטענע בעסערע הערשער,
וועט אויסקומען, אַז דיא אידישע הערשענדע זײנען געווען „בלױז“
גוט-האַרציגע...

אַזױ וויא אַז אונגעהײער גרויסער טײל פון דיא העררשענדע
זײנען פּאַרט געווען אונטערדריקענדע טיראַנען — קומט צוריק
אונזער קשא: איז עס דען מעגליך, אַז זײער אײנפלוס זאָל זיך
נאָר נײט אָנזעהן אין דער ענטװיקלונג פון דער אידישער געזעץ-
געבונג אין פּיעלע הונדערטער יאָהרען?

צװײטענס, אין גלות אין דיא פּערנאַנגענע יאָהרהונדערטע
זײנען דאָך אידען געווען נאָך פּיעל מעהר אונטערדריקט — דאָך
האַבען אַזעלכע גרויסע הײסע אידישע פּאַטריאָטען (אין גוטען
זין) וויא ר' יצחק בער לעווענסאָהן און „מענדעלע מוכר ספרים“
געשריעבען ביכלעך,* אין וועלכע זײ בעקלאָגען זיך געוואַלדיג
איבער דיא פּרנסים, ראשי הקהל און גבירים (און אויך רבנים)
וועלכע אונטערדריקען דיא אידישע מאַסען מיט שוידערליכע טי-
ראַני און רציחות.

אויך געזעצע און תקנות וועגען אַרבייטער האָבען דיא איד-
שע קהלות און רבנים און גבאים און פּרנסים געמאַכט אין דיא
פּערנאַנגענע יאָהרהונדערטע, אין גלות. וואָס־זשע זײנען דאָס גע-
ווען פאַר אַ סאָרט געזעצע? אַזעלכע, וויא למשל אַ שטרענגער
חרם, אַז קײנער זאָל נײט זיך דערוועגען צו צאָהלען אַ בעל מלאכה
מעהר ווי צװײ גילדען פאַר אַ קאַפּאַטע מאַכען... אָדער אַז בעל-
מלאכות זאָלען זיך נײט דערוועגען צו קומען אין שוהל אָנגעטהאָן
אין בעל-הבית'שע מלבושים... (זעה אויסצײגע פון פּנקס'ן פון א.
ליטװין, „פּאַרווערטס“, 7 דעצעמבער 1912).

(* לעווענסאָהן: „דיא הפּקדוועלט“; מענדעלע מ"ס: „דיא
מאַקסע, אָדער דיא באַנדע שטאַדט־בעל־טובות“.

און היינטיגע אידישע קאפיטאליסטען — אויך „אונטער-
 דריקטע“ — זיינען עפעס א סך בעסער וויא גוי'אישע? ...
 נו, דענקען אונזערע „אויפגעקלערטע“ פאטריאָטען ווירקליך,
 אז דיא אידישע גבאים, ראשי הקהל, פרנסים און רבנים פון א
 פאָר טויזענד יאָהר צוריק זיינען געווען הייליגערע און בעסערע
 מענשען פון דיא היינטיגע? ...

דריטענס, איז עס ליידער א פאקט אין דער גאנצער וועלט,
 אז דוקא דיא אונטערדריקטע מענשען זיינען דיא ערנסטע טיראָ-
 נען, וואו זיי קומען אין דער לאגע צו קענען זיין אונטערדריקער.

* * *

א טייל „פאטריאָטען“ ווילען זאָגאר זיין מאַרקסיסטען. זיי
 זוכען א'ן ערקלערונג פאר דיא גוטע געדאנקען וועגען דיא בע-
 האַנדלונג פון אַרבייטער ביי אידען אין געוויסע עקאָנאָמישע אומ-
 יטענערען אין אידישען פאָלק. זיי זוכען א בעוווייז, אז טאַק א
 קלאַסען-קאָמפּאָ פון דיא אונטערדריקטע און זייערע פריינד האָט
 בעשאַפּען דיא גוטע אַרבייטער-געזעצע. וועגען געוויסע צייטען
 איז דאָס ריכטיג, וויא מיר וועלען ווייטער זעהען. אָבער דיא
 פראַגע איז, צו האָט דאָס געקענט בריינגען דערצו, אז די א
 גאַנצע לאַנגע צייט, ווען דיא אידישע רעליגיעזע
 ספרים זיינען אָנגעקליעבען געוואָרען, זאָלען דיא גוטע אַרביי-
 טער-געזעצע זיין געווען קאָנזעקווענט ענטוויקעלט און דורכגע-
 פיהרט? צו איז עס מעגליך, אז איבער דיא גאַנצע לאַנגע צייט,
 ארום 1500 יאָהר, פון דעם אָנפאַנג פון תורת משה ביז ענדע פון
 דיא גמרא, האָט דער אינטערעס פון דיא העררשענדיגע קלאַסען
 קיינמאַל ניט געהאַט קיין איינפלוס אין דער געזעצגעבונג? אז
 אימער האָבען זיך דיא אידישע געזעצע, „ענטוויקעלט“ קאנזעק-
 ווענט אין דעם זעלבען אַרבייטער-פריינדליכען כאַראַקטער? אז
 ווען זייער ענטוויקלונג וואָלט ניט אונטערבראָכען געוואָרען, וואָל-
 טען דיזעזע אידישע געזעצע זיך ווייטער ענטוויקעלט אלץ אין דעם
 אַרבייטער-פריינדליכען כאַראַקטער? דאָס איז עס דאָך, וואָס דיא
 פאטריאָטען בעהויפטען. און דאָס וואָלט שוין אויף קיין פאל ניט
 געקענט ערקלערט ווערען דורך געוויסע ספעציעלע עקאָנאָמישע

אומשטענדען ביי אירען. דען אין דיא לאנגע 1500 יאָהר זיינען ניט אייביג געבליעבען דיזעלכע עקאָנאָמישע אומשטענדען און דיזעלכע אַניטאַטאָרען פאַר דיא אינטערעסען פון דיא אונטערדריקטע. אין דיזע 1500 יאָהר האָבען זיך דיא אידישע געזעצע ענטוויקעלט אונטער זעהר פיעל פערשיעדענע אומשטענדען. א טהייל ביי א גאַנץ פרימיטיווען צושטאַנד. א טהייל אין צייטען פון גרויסען האַנדעל. א טהייל אונטער א שטאַרקע אידישע מלוכה. א טהייל אין דער פרעמד אין בבל. א טהייל אין דער פרעמד אין מצרים, און אזוי ווייטער און ווייטער. אויב אונטער אזוי פיעל פערשיע-דענע אומשטענדען האָבען זיך אַלץ ענטוויקעלט גוטע אַרבייטער געזעצע, אַלץ אין דעמזעלכען אַרבייטער-פריינדליכען כאַראַקטער און קיינמאָל האָט דער אינטערעס פון דיא בעלי בתים זיך ניט דורכגעשלאָגען אין דיא אַרבייטער געזעצע — דאַן וואָלט דאָס געווען צובראָכען אונזער גאַנצע טהעאָריע וועגען דעם קלאַסען-קאַמפּף און וועגען דיא מאַכט פון עקאָנאָמישע פּערהעלטניסע.

נאָר, נאַטירליך, אַזוי ב עס איז פאַרט אַ היסטאָרישער פאַקט, העלפט ניט. דאַן וואָלט דאָס טאַקי געווען אַ בעווייז, אַז קאַרל מאַרקס האָט אַ טעות געהאַט.

אַבער עס איז נ י ט קיין היסטאָרישער פאַקט!
 נאָר דער „פאַטריאַטימוס“ וויל דאָס דוקא „בעווייזען“, אַז אירען זיינען געווען איין וואונדערבאַרע אויסנאַהמע פון אַלע פעל-קער מיט דעם, דאָס ביי זיי האָבען אַרבייטער אימער געקראָגען דעם בעסטען שוין פון געזעץ אָהן אַ קלאַסען-קאַמפּף פון דיא אַר-בייטער; אַז קיינמאָל האָט דער אינטערעס פון אויסבויטער פון אַרבייטער ניט געהאַט קיין איינפלוס אין דער אידישער געזעץ-געבונג.

דער אמת איז, אַז דאָס הייבט זיך נאָר ניט אָן!
 און דאָס וועט דאָ בעווייזען ווערען.

II

די גוטע לעהרען פאר דיא אונטערדריקטע.

מען געפינט אין דער אלטער אידישער רעליגיאָן מערקוויר-דיג גוטע לעהרען, געדאנקען און געזעצע, פאר דיא טובה פון דיא אונטערדריקטע. דיא ערעלע נביאים האָבען אויסגעדריקט גאָל-דענע געדאנקען וועגען דיא פארברעכען פון דיא רייכע און מעכ-טיגע נעגען דיא אונטערדריקטע מאַסען. איך האָב זייט 25 יאָהר שוין זעהר אָפט געבראַכט דיזעע גאָלרענע פרעדיגטען פון דיא נביאים, אין מיינע רעדען און שריפטען.

ישעיה הנביא שרייט:

„גאָט וועט זיך אַברעכענען מיט דיא עלטסטע פון זיין פאָלק און מיט זיינע גרויסע לייט. איחר האָט דעם וויינגארטען אויסגעלוידיגט (דאָס חייסט איחר האָט אַלע עשירות'ן פאַר זיך פערבאַפּט). וואָס פון דעם אַרימטאָן איז אַוועקגערויבט דאָס פיללט אָן אַייערע הייזער. וואָס אונז טערדריקט איחר מיין פאָלק און צורייבט דאָס פנים פון דיא אַרימע ? !“ (ג' ט"ו ט"ז).

אויף אן אנדער אָרט שרייט דיזעזער פאָלקס־פריינדליכער פרעדיגער:

„אָה, איחר רייכע, איחר רוקט צו הויז צו הויז (ניט לאָזענדיג קיין פּלאַץ פאַר אַנדערע), איחר מאַכט איין פעלד זיך אַנריהרען אָן דעם אַנז-דערן און איחר א ל י ו ן בעזעצט דאָס לאַנד“ (און פאַר דיא מאַסען פון פאָלק, חייסט עס, פאַרבלייבט גאָר ניט). (ח' ח')

און אויף דיא רעגירער און געזעצ־מאַכער שרייט ער:

„וויי, וויי, וויא דיא געזעצ־געבער מאַכען אונגערעכטע געזעצע און וויא דיא שרייבער שרייבען אָן מיראַנישע זאַכען, כדי אַוועקצונעהמען דיא גערעכטיגקייט פון דיא אַרימע מענשען און צו בעראַבעווען מיין פאָלקס נויט־בעדירפטיגע פון זייער רעכט. אָ אלמנות זאָלען קענען זיין זייער רויב און יחומים זאָלען זיי אויספלינדערן.“ (י א—ב).

ירמיה הנביא שרייט אויף דעם קעניג שלום בן יאשיהו :
 „וויי, וויי, וויא ער בויט זיין הויז, אָהן גערעכטיגקייט, זיינע טהור-
 מען אָהן יושר, ער צווינגט יענעם צו אַרבייטען פאַר איהם און זיין לוינ
 בעצאָהלט ער איהם ניט.“ (כ"ב).

אויף א'ן אַנדער אָרט קלאָגט ער :

„עס געפינען זיך אין מיין פּאָלק רשעים — — אַזוי וויא אַ שטייג
 איז פול מיט עופות, אַזוי זיינען זייערע הייזער פול מיט פּאַלשקייט,
 ד א ר ו ס זיינען זיי געוואָרען גרויס און רייך. פעט זיינען זיי גע-
 וואָרען און דיק און בעגאַנגען זיינען זיי דיא ערגסטע זאַכען ; דעם
 משפט פון אַ יתום האָבען זיי ניט גע'משפט און דערפון האָבען זיי מצליח
 געווען און דעם משפט פון אביונים האָבען זיי ניט גע'משפט. (ה' כ"ו וגו')

יחזקאל הנביא בעט זיך :

„גענוג שוין אויך איהר אידישע פּריצים, לייגט שוין אַוועק פּער-
 ברעכען און רויב, טהוט שוין אַמאָל רעכט און גערעכטיגקייט !“

מיכה הנביא דוננערט :

„הערט נאָר אויס דאָס, איהר גרויסע לייט פון אידען, איהר קצינים
 פון ישראל'ס הויז, איהר האָט דאָך געדאַרפט קענען דיא גערעכטיגקייט,
 דאָך האָסט איהר צו זיין גוט און ליעבט צו זיין שלעכט. דיא הויט
 רויבט איהר אַראָב פון פּאָלק, דיא פעל פון זייערע ביינער. דאָס פּלויש
 פון מיין פּאָלק פּרעסט איהר און זייערע ביינער גרויזשעט איהר אָב.“
 (ג' א' וגו')

און אַזוי אָהן אַ שיעור, ביי אַלע נביאים — פון דיא נעוויסע
 פּעריאָדע פון דיא פּרעריגענדע פּראָפּעטען.

מילא, דאָס זיינען גלאַט שטראָף-רייד. פיעל אינטערעסאַנט-
 טער נאָך זיינען דיא סאָציאַלע געזעצע פון תורת משה. איך האָב
 שוין פיעל געשריעבען און גערעדט וועגען דיעזע מערקווירדיגע
 סאָציאַלע געזעצע. (מיר וועלען זיי גרינדליך בעטראַכטען אין
 צווייטען טייל.)

נאָך היינריך היינע האָט אָנגערופען דיעזע געזעצע „פּראַק-
 טישער סאָציאַליזמוס“. פון סאָציאַליזמוס זיינען זיי נאַטירליך
 אַזוי ווייט וויא הימעל פון דר'ערד ; אָדער, ריכטיגער, וויא דיא
 עקאָנאָמישע אומשטענדען מיט 3000 יאָהר צוריק זיינען ווייט

פון דיא עקאָנאָמישע אומשטענרען אין דער היינטיגער צייט פון דאָמפּ, מאַשינען און גרויס־קאָפיטאַל. אָבער דער צוועק פון דיא סאָציאַלע געזעצע פון תּורת משה איז געווען צו בעשױצען דיא אָרעמע פון דעם רויב און בלוטזויגערײ פון דיא רייכע און ניט צו דערלאָזען אויסוואַקסען אַ שטאַרקע אונגלייכהייט אין בעזײן.

געווירקט האָבען דיא געזעצע ניט. זיי האָבען זייער צוועק ניט עררייכט. (וויא מיר וועלען דאָס זעהען אין צווייטען טײל.) אָבער דיא כּוּנּה פון דעם געזעצ־געבער פון תּורת משה איז געווען צו ברײנגען גלייכהייט און גערעכטיגקייט פאַר דיא אָרימע. אין דעם איז קײן שום צווייפעל ניט.

אַן אויסנאָהמע פון אַ סך אנדערע פעלקער זײנען אידען אין דעם דערמיט, וואָס בײ אידען זײנען דיא דאָזיגע געדאַנקען און דיא דאָזיגע געזעצע אַרײַנגעקומען אין דער רעליגיעזער און אַרײַנגעקומען געוויסע ספעציעלע אומשטענרען בײ'ם אידישען פּאָלק האָבען געבראַכט דערצו, אַז ערצעהלונגען און שריפטען פון אַלטע צײטען זײנען, אין אַ געוויסער צײט, צו־זאַמענגעשטעלט געוואָרען אַלס הייליגע שריפט, אַלס פונדאַמענט פון זייער רעליגיעזן; און צווישען דיעזע ערצעהלונגען און שריפטען פון אַלטע צײטען זײנען אויך געווען דיא דערמאָנטע גאָל־דענע מוסר־רייד פון דיא נביאים איבער סאָציאַלע אונגערעכטיג־קײטען, און אויך דיא סאָציאַלע געזעצע פון תּורת משה.

געפונען האָבען זײ אַזעלכע אַדער עהנליכע געדאַנקען און געזעצע בײ אַנדערע פעלקער אויך, נאָר בײ אנדערע פעלקער זײ געוועהנליך ניט געזאַמעלט געוואָרען אַלס הייליגע שריפט פון רעליגיעזן. (בײ אַ טײל אנדערע פעלקער זײנען דאָ געזאַמעלטע אַלטע הייליגע שריפטען אויך.)

סאָציאַלע גלייכהייט־געזעצע האָט אײנגעפיהרט, צום בײ שפּיעל, ליקורנוס אין ספּאַרטאַ, נאָך אַ צײט אײדער דיא אידישע הייליגע שריפטען פון תנ"ך זײנען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען. עס איז ניט זיכער, אויב דאָס איז ווירקליך געשעהען. עס זײנען

דאָ פּערשיעדענע מיינונגען צווישען דיא היסטאָריקער וועגען דעם. א טייל זאָגען, אז דיא סאָציאלע איינריכטונג פון ליקורגוס האָט ווירקליך עקזיסטירט 500 יאָהר.

„דאָס גאַנצע לאַנד האָט ליקורגוס פּערטהיולט אין גלויכע טיילען צווישען דיא בירגער און דעם אונטערשיעד פון אַרים און רייך האָט ער אָבעשאַפּט אויף אימער... ספּאַרטא האָט דאָן פאַרגעשטעלט אַ שייגעס, ריוצענדען אַנבליק... ווען ליקורגוס איז דערנאָך דורכגעפאַהרען דורך דעם לאַנד, האָט ער אויסגערופען: גאַנץ לאַקאָניען איז גלויך צו אַ פּעלד וואָס ברידער טיילען צווישען זיך ברידערליך!“ (שיללער, „די געזעצגע-בונג ליקורגוס“.)

א טייל היינטיגע היסטאָריקער דאַגעגען זאָגען, אז דאָס איז נאָר אַ לעגענדע. אָבער זיכער איז דאָך, אז אזא לעגענדע, אזעלכע געדאַנקען און ווינשונגען, האָבען עקזיסטירט ביי דיא גריכען מיט טויזענדער יאָהרען צוריק.

אין אַטהען וויעדער האָט ס אַ ל אָן געמאַכט און דורכ-געפיהרט געוויסע געזעצע, וואָס האָבען אוועקגענומען רייכקייט פון דיא רייכע און געגעבען צו דיא אַרימע. אין רוים האָט דיא בעוועגונג פון דיא גראַקען געקעמפּט פיר סאָציאלע גערעכטיגקייט.

ביי דיא פּערסיער איז, אין דער צייט פון דער גמרא, געווען אַ הייליגער מאַן (לויט זייער זאָראָאסטער-רעליגיאָן) מיט'ן נאָ-מען מ א ז ד ע ס, וועלכער האָט געפּרעדיגט ממש סאָציאַליז-מוס (נאַטירליך אוטאָפּיסטישען), אים נאָמען פון זייער רעליגיאָן. ער האָט געוואונען דעם קעניג ק אָ ב אַ ד אויף זיין זייט און זיי האָבען גענומען איינפיהרען סאָציאַליזמוס. אָבער דיא רייכע זייגען אַרום אין אַ בלוטיגען קאַמפּף דאַגעגען. די א פ אָ ר - ש ט ע ה ע ר פּו ן די א אי די ש ע ר ע ל י ג י אָ ן האָב ע ן זיך געשטעלט אויף די א זייט פון די א רייכע און דער סאָציאַליזמוס איז אונטער-דריקט געוואָרען. (זעה גרעץ, געשיכטע דער יודען.)

ווען דיא אַלטע רעליגיאָן פון זאָראָאסטער (זאַראַטהוסטראַ) וואָלט ניט, אַ הונדערט יאָהר נאָך דעם, אויסגעראַטעט געוואָרען

דורך דעם שווערר פון דיא מאחמערדאנער, וואָלטען מסתמא דיא סאָציאליסטישע רייד פון דעם הייליגען מאָדעק געבליעבען היי-ליגע שריפטען ביי דיא פרומע זאָראָאסטראַנען, — ווענגסטענס ביי אַ טייל פון זיי.

וואָס אַנבעטרעפט געדאַנקען וועגען מענשען-ליעבע און גע-רעכטיגקייט, געפינען זיך אַזעלכע געדאַנקען זעהר פיעל אין דיא אַלטע שריפטען פון דיא פאַרצייטיגע גריכען און רוימער.

אַין ענגלישער געלעהרטער מיט'ן נאָמען קראָפּאָרד טייטראַמידיזש האָט צוזאַמענגעשטעלט אין צוויי דיקע ביכער שיינע געדאַנקען פון דיא פאַרצייטיגע גריכישע און רוימישע שרייבער. שרייבט ער אין זיין הקדמה צו דעם צווייטען בוך דאָס פּאָלגענדע:

„ווען מען אונטערזוכט דיא רעליגיעזע און מאָראַלישע געדאַנקען פון דיא פאַרצייטיגע געצען-דיענער, ווערט מען איבערראַשט פון דער וואונדערבאַרער גלויבנס פון יענע געדאַנקען מיט דיא, וועלכע מען האַלט פאַר ספעציעל קריסטליכע. (דאָס זיינען טיילווייז דיזעלכע, וואָס אידען האַלטען פאַר ספעציעל אידישע, דען עס איז דער זעלבער תנ"ך — „ביבעל“ — כ. ס.) מען געפינט ביי זיי א סך פון דיא העכסטע מאָראַלישע לעהרען און ערלע שפּריכע פון דער ביבעל. נאָר אין יענע געצען-דיענערשע ווערטער סעהלט אימער עטוואָס, וואָס זאָל זיי אריינגעבען לעבען און זאָל זיי בריונגען צו דעם האַרץ און צו דיא געפיהלע פון מענשען. נאָבעל-לעוואַהרהייטען זיינען אייביג געפרע-דיגט געוואָרען פון דיא חכמים פון דיא פאַרצייטיגע פּעלקער, סיי אין מזרח סיי אין מערב, דאָך סעהלט אין זיי יענער קלאַרער און פּאָליטעניגער קלאַנג, וואָס זיי בע-זיצען, ווען מען ווייסט אז זיי קומען פון געטליכע ליפען.“

איז דאָס ניט מערקווירדיג? אַ גרויסער געלעהרטער געפינט ביי דיא געצען-דיענער געדאַנקען פונקט אזוי ערעל, וויא דיא געדאַנקען פון דיא אידישע און קריסטליכע ביבעל, און דאָך זיי-נען זיי פאַר איהם, „עפעס ניט דאָס“, ווייל אין זיי סעהלט דאָס, וואָס ער פיהלט, ווען ער לעזט דיזעלכע געדאַנקען אין דיא רעלי-גיאָן, אין וועלכע מען האָט איהם ערצויגען; נעמליך, דאָ

„ווייסט“ (?) ער, אז זיי קומען „פון געטליכע ליפען!“ ער בערע-
כענט ניט, אז ער זאָגט דאָך אליין, דאָס דער א י נ ה א ל ט
בעווייזט ניט, אז נאָר גאָט האָט געקענט אזעלכעס זאָגען; אַלזאָ,
קומט דאָך „דער געטליכער קלאַנג“ ניט פון דיא עדעלע לעהרען,
נאָר פון זיין אייגענער פאַנטאַזיע, — פון דעם גלויבען, אין וועל-
כען מען האָט איהם ערצויגען!

גענוי אזוי פערבלענדעט זיינען אויך דיא אירישע „פאַטרי-
אָטען“, ווען זיי רעדען זיך איין, אז אין דיא אירישע אלטע ספרים
זיינען אזעלכע געדאַנקען „גאָר עפעס אַנדערש“.
נאַטירליך זיינען מאַנכע פונקטען אַנדערש. אָבער ניט דיא
אַלגעמיינע געדאַנקען.

זיי זיינען אויך אַנדערש, ווי געזאָגט, מיט דעם, וואָס ביי
אירען זיינען אזעלכע אלטע שריפטען און געדאַנקען אריינגענומען
געוואָרען אין „דיא הייליגע שריפט“ פון דער רעליגיאָן; און דורך
דער דויערהאַפטיגקייט און פּאָפּולאַריטעט פון רעליגיאָן זיינען
דיעזע געדאַנקען און פּרעדיגטען געבליבען ביי אירען און קריסטען
מעהר דויערהאַפט און פּאָפּולער, וויא דיא עהנליכע געדאַנקען ביי
אַנדערע אומות, ביי וועלכע זיי זיינען אויסגעדריקט געוואָרען אַלס
פּראָסטע מענשליכע, ניט אַלס „געגעבען פון גאָט“. (ווייטער ווע-
לען מיר זעהען, אז דויערהאַפט און פּאָפּולער בלייבט נאָר דיא
א ו י ס ע ר ל י כ ע זייט פון רעליגיאָן. דאָס אינערליכע גוטע
אין דעם האָט קיין האַפט ניט, דוקא ו ו י י ל עס איז ר ע-
ל י ג י אָ ו.)

* * *

סיי ווי סיי, דער פאַקט בלייבט, אז אין דיא אירישע אלטע
הייליגע שריפטען געפינען זיך זעהר עדעלע געזעצע און געדאַנקען
פאַר דיא טובה פון דיא אָרימע און אונטערדריקטע און געגען דיא
רייכע און מעכטיגע.

פון וואַנען האָבען זיך גענומען דיעזע געדאַנקען און געזעצע?
אז זיי זיינען ניט אַרויסגעקומען פון דעם „גייסט“ פון
ג א נ צ ע ן אירישען פּאָלק, זעהט מען דאָך דייטליך גראַדע פון
דיעזע עדעלע פּרעדיגטען פון דיא נביאים גופא! זיי שרייען דאָך

געוואַלט, אז אָפּציעל האָט אין אידישען פּאָלק געהערשט טר-
ראַניי, רויבעריי, אונטערדריקונג, רציחה'דיגע אונגלייכהייט.
„וואַנדערט דורך דיא גאַסען פון ירושלים און זעהט דאָך, און ווייסט,
און זוכט אין אַלע איהרע שטראַסען, אויב איהר וועט געפינען כ א ט ש
א י ו מ ע נ ש, וואָס טהוט גערעכטיגקייט און זוכט מרייהייט, וועל
איך איהר שיינקען... און איך האָב געמיינט, זיי זיינען נאָר אַרומע
מענשען, באַררען, אונוויסענדע, זיי ווייסען ניט פון זייער גאַטס געבאַט...
איך וועל גיין צו דיא גדולים און וועל מיט זיי רעדען; זיי ווייסען
דאָך גאַטס וועג, דאָס געזעץ פון זייער גאַט: אַבער זיי אַלע צו ז א -
מ ע ן האָבען צובראַכען יעדע פּפּליכט, ארויסגעריסען יעדען פונדאַמענט
(פון גערעכטיגקייט)... (ירמיהו ה')

און גאַנץ דייטליך שרייט דיעזער ערעלער נביא:
„דען פון גרויס ביז קליין זיינען זיי אַלע רויבער, און פון
דעם נביא ביז דעם כהן טרייבען זיי אַלע פּאַלשקייט“. (שם ו')
אזעלכע פּסוקים געפינען זיך אַ סך, אַ סך, ביי אַלע דיעזע
נביאים, אין אַ משך פון אַ הונדערט יאָהר.
איז דאָך דייטליך, אז נאָר פון געוויסע קלאַסען
פון אידישען פּאָלק זיינען ארויסגעקומען דיא ערעלע געדאַנקען
וועגען סאציאלע גערעכטיגקייט.

וועלכע קלאַסען זיינען דאָס געווען?
מיט גענויע זיכערהייט איז אונטעגליך דאָס צו דערגיין. עס
זיינען ניט געבליעבען קיין דייטליכע היסטאָרישע בעריכטען ווע-
גען דיא עקאָנאָמישע פּערהעלטניסע אין דיא אַלטע צייטען אין
אידישען פּאָלק. אַבסאָלוטע וויסענשאַפּטליכע זיכערהייט וועט מען
וועגען דעם קיינמאָל ניט האָבען. מען מוז זיך דאַרום בענוגענען
מיט סברות, מיט וואַהרשיינליכקייטען.

אין דיא נייעסטע און וואַהרשיינליכסטע סברות וועגען דעם,
לויט טיעפע פּאַרשונג אין תנ"ך, בריינגט קארל קוויטסקי („אור-
שפרונג דעם קריסטענטהומס“) און אויך מאַקס מויערבּרעכער אין
זיין ווערק „ביבלישע געשיכטען“. איך וועל דאָ איבערגעבען בקצור
דעם אינהאַלט פון דיעזע סברות.

III

וויא אזוי דיא גוטע לעהרען זיינען ענטשטאנען.

דיא פאַרצייטיגע געזעצע און לעהרען פון דיא אידישע רע-
ליגיאָן קומען אַרויס פון צוויי קוועלען:

(1) פון דיא כהנים.

(2) פון דיא תנאים און רבנים.

פריהער זיינען דיא כהנים געווען דיא וואָס האָבען
געגעבען דעם פאָלק דיא לערנונגען פון רעליגיאָן. אַ כהן האָט נאָר
געקענט געבוירען ווערען פון דיא משפחה כהנים. דאָס איז אַלזאָ
געוואָרען אַ געבורטס-אַדעל, אַ רעליגיעזער. אָבער פריהער איז
געווען אַ צייט, וויא מיר וועלען באַלד זעהען, ווען זיי זיינען געווען
אַרים און פערפאָלגט און זיי האָבען געהאַלטען מיט דיא אָרימע.
הונדערטער יאָהרען שפעטער איז ביסלעכווייז אָבגעשאַפט
געוואָרען דער ירושה-מאָנאָפאָלי, וואָס דיא כהנים האָבען געהאַט
איבער דער רעליגיאָן, און אויף זייער אָרט זיינען געקומען דיא
תנאים און רבנים, דיא תורה-לערנערס, אַלץ איינס צו כהנים צו
ניט. זיי האָבען דורכאויס ניט געוואָלט וויסען פון געבורטס-רעכט
אין רעליגיאָנס-העררשונג. אין זייער גייסט זאָגט דיא גמרא, אַז
אומישנע קומט געוועהנליך פון אַ תלמיד חכם ניט אַרויס קיין
תלמיד חכם, „כדי זיי זאָלען ניט זאָגען, אַז דיא תורה איז ביי
זיי אַ ירושה און זיי זאָלען ניט טיראָנעווען איבער'ן פאָלק.“
(נדרים פ"א.)

יעצט וועלען מיר בעטראַכטען דיא עקאָנאָמישע אומשטענ-
דען, אונטער וועלכע דיעזע צוויי קוועלען פון דיא אידישע רעלי-
גיאָן זיינען ענטשטאנען, און וואָס עס איז שפעטער פון זיי גע-
וואָרען.

* * *

נאָר אין דיא אַלטע צייטען האָבען דיא אידען געלעבט אין
גרויסע פאַמיליען צוזאַמען, אזוי וויא אַלע אַנדערע פרימיטיווע

פעלקער. קינדער און אייניקלעך זיינען געבליבען אין הויז פון זייער טאטען און זיידען, אונטער זיין העררשונג („פאטריארכאָל־לישע פאמיליע“); און נאָך זיין טויט אונטער דעם עלטסטען זוהן זיינעם. דאָס הויז און דאָס פעלד איז געווען שותפות־אייגענטהום פון דיא גרויסע פאמיליע.

ארום דיא צייטען ווען עס איז געגרינדעט געוואָרען דיא מלוכה אונטער דוד און שלמה המלך, האָט אָנגעהויבען צו ווערען א'ן ענדערונג: נאָך דעם פאטערס טויט האָבען דיא זיהן צוטשהילט דאָס פעלד צווישען זיך. יעדער האָט געקראָגען א גלייכען חלק און דער בכור, דער עלטסטער זוהן, צוויי חלקים. (דיא טעכטער נאָר ניט.) דיא אַלטע גרויסע פאמיליען־געמיינשאַפט איז צופאַלען. עס זיינען אויפגעקומען קליינע פאמיליען מיט פריוואַט־אייגענ־טהום. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז יעדע פאמיליע האָט געהאַט א קליינע שטיקעל לאַנד. מיט דער צייט זיינען א סך פאמיליען געבליעבען ביי זעהר אַרימע חלקים. א טייל פאמיליען אָבער האָר בען געהאַט גרויסע שטיקער לאַנד — צו ווייל זיי איז צוגעפאַלען א גרויסע ירושה, צו ווייל זיי האָבען דורך פערשיעדענע געלעגענ־הייטען אָבעקויפט אָדער פערנומען שטיקער פעלד פון זייערע שכנים.

צום ערשטען מאל האָט זיך דאן ענטוויקעלט א גרויסע אויב גלייכהייט אין פערמעגען. א טייל האָבען שוין געהאַט אזוי ווייניג פעלד, אז זיי האָבען ניט געקענט האָבען דערפון גענוג צום לעבען; א טייל האָבען געהאַט אויף זייער חלק גאָר גרויסע שטיקער לאַנד. דיעזע רייכע האָבען געקראָגען דיא גאַנצע מאַכט אין דאָרף און אין לאַנד. צום ערשטען מאל הערען זיך דאן קלאַגען פון אַרימע פערלאָזענע אלמנות און יתומים. אין דיא פריהעריגע גרויסע פאַמיליע זיינען אלמנות און יתומים ניט געווען קיין פערלאָזענע, זיי זיינען געבליעבען אין דעם פאמיליען־נוט. דיא נייע קלאַגען ווענען פערלאָזענע אלמנות און יתומים בעווייזען אַלזאָ, אז דער מאַלט זיינען דיא גרויס־פאמיליען שוין געווען אונטערענגאַנען און קליין־פאמיליען האָבען פערנומען זייער פלאַץ. דערצו איז געקומען אן אנדערע נייעס, וואָס האָט פער־

מעהרט רייכקייט אויף איין זייט און אַרימקייט אויף דער אַני-
דערער זייט: דאס קעניגטהום האָט אָנגעהויבען צו נעהמען פון
דיא אונטערטהאנען געלד, אנשטאט פּראָדוקטען. שטייערען (פּאַ-
דאטקעס) און שטראפען האָט מען שוין געמוזט צאָהלען אין
באַרעם געלד. דאָס האָט אַליץ מעהר געצוואונגען דאָס פּאָלק צו
פּערקויפען אַליץ וואָס נאָר מעגליך, כדי צו קריגען געלד.

אַ מעגליכקייט צו פּערקויפען האָט זיך אַליץ מעהר ענטוויקעלט
דורך דעם האַנדעל מיט פּרעמדע לענדער, וואָס דאָס קעניגטהום האָט
איינגעפיהרט. האַנדעלס-אַבמאַכונגען זיינען געשלאָסען געוואָרען
מיט פּרעמדע לענדער. דער האַנדעל האָט אַריינגעבראַכט פון אויס-
לאַנד לוקסוס-סחורות. דאָס האָט גערייצט דיא רייכע און מעכ-
טיגע צו אַ ברייטען לעבען. געלד האָט גענומען שפּיעלען אַ הויפט-
ראָלע... (דאָס איז אַליץ אַרויסצוזעהן פון פּערשיעדענע שטעלען
אין תנ"ך).

וויא אימער, ווען עס ענטוויקעלט זיך מסחר און געלד-
ווירטהשאפט, האָט דאָס רייכער געמאַכט דיא רייכע און אַרימער
דיא אַרימע. אַליץ מעהר און מעהר מאַסען פון פּאָלק זיינען גע-
וואָרען פּערבאָרען אין חובות איבער'ן קאָפּ, זיינען גענומען גע-
וואָרען אין שקלאַפּעריי ביי זייערע רייכע, „אחינו בני ישראל“
פאר דיא חובות, וואָס זיי האָבען ניט געקענט בעצאָהלען, (וויא
אין מלכים ב' ד' א' און ירמיהו ל"ד) אָדער האָבען געמוזט זוכען
זייער לעבען דורך פּערדינגען זיך צו אַרבייטען פאר טאָג-לוין.

* * *

אין אַלע לענדער און אין אַלע צייטען האָט דער אויסלענדי-
שער האַנדעל מיטגעבראַכט אויסלענדישע מנהגים, געדאַנקען, מאָד-
דעס, צוזאַמען מיט דיא אויסלענדישע סחורות. אין יענע אַלטע
צייטען פלעגט דער האַנדעל בריינגען אויסלענדישע געטטער
און זייערע פריסטער. אזוי איז עס אויך געווען ביי אידען אין
אָנהייב פון דעם קעניגטהום. דיא קעניגע, דיא רייכע, דיא מעכ-
טיגע זיינען געווען דיא ערשטע, וואָס האָבען גענומען דיענען
דיא פּרעמדע געטטער. אַלע מאָל זיינען דיא רייכע און מעכטיגע
דיא ערשטע, וואָס נעהמען איבער אויסלענדישע מאָדעס. און דיא

גרויסע אָרימע מאַסען האַלטען אימער הייליג זייערע אייגענע אַלטע לאַנדס-געוואוינהייטען, וויא קליידונג, מאכלים, בעגריפען, געדאַנקען. אין יענע אַלטע צייטען איז דאָס אַלץ געווען איינגעד-וויקעלט אין געטערדיענסט. דיא פרעמדע מאָדעס, קליידונג, מנהגים א. ז. וו. זיינען געווען איין זאך מיט פרעמדע געטער און געטערדיענסט.

א האָס צו דיא רייכע און מעכטיגע אונטערדריקער האָבען דיא פעראַרימטע און אונטערדריקטע מאַסען שוין געפיהלט. דיא אונגליקליכע צושטענדע זיינען דאָך נאָך געווען ניי, פריש. האָט זיך דער האָס און צאָרן פאַר איין גאַנג אויך געווענדעט צו דיא פרעמדע געטער, וואָס דיא רייכע און מעכטיגע האָבען אַרײַנגעבראַכט אין לאַנד. דער אייגענער אַלטער אידישער פּאָלקס-גאַט איז געוואָרען דער גאַט פון אָרימען פּאָלק און דיא פרעמדע געטער זיינען געוואָרען דיא געטער פון דיא רייכע און מעכטיגע.

גאָר פריהער זיינען געווען פיעלע פערשיעדענע אידישע פּאָלקס-געטער. יעדער שבט, יעדע משפחה האָט געהאַט אַן איי-גענעם גאַט. צווישען זיי איז געווען איין גאַט מיט דעם נאָמען „יאהו“ (אזוי איז אויסגעשפּראַכען געוואָרען דאָס וואָרט „יהוה“, — וויא עס איז דיא לעצטע צייט אויף זיכער בעווייזען געוואָרען, דורך געפונענע איינקריצונגען אין שטיין.) יעדער גאַט איז געווען דיא לעגענדע פון אַ שבט אָדער פון אַ טייל פון אַ שבט. מען האָט דערצעהלט, אַז אין אַ געוויסען בוים, אַ שטיין, אַ באַרג א. ז. וו. האָט מען אַמאָל געזעהען „וואונדער“; אַז דאָרט „רוחט“ אַ גרויסער, מעכטיגער גייסט, אַ גאַט. יעדער גאַט אַזעל-כער האָט געקראָגען מיט דער צייט אַ נאָמען. און יעדער פון זיי האָט געהאַט זיינע פריסטער, וואָס האָבען געמעגט צוקומען צו זיין הייליגען פּלאַץ און ניט גע'הרג'עט ווערען... דיא פריסטער פון יעדען גאַט האָבען דערצעהלט בעזאָנדערע גרויסע וואונדער פון איהם. (פונקט וויא ביי פּוילישע חסידים דערציילט זיך אַן יעדע סעקטע ניסים און מופתים פון זייער צדיק און יעדע האַלט זייער צדיק פאַר דעם גרעסטען און וואונדערליכסטען. אָט אזוי איז דאָס דעמאָלט געווען מיט דיא פערשיעדענע געטער.)

פון אַ טייל געטער האָט מען געמאַכט בילדער, פון אַ טייל ניט. דיא פערשיעדענע געטער האָבען ניט געהאַט אַלע אַ גלייכע בעריהמטהייט. וועגען אַ טהייל פון זיי האָט זיך פערשפרייט דער רוהם פון זייערע „וואונדער“ און זייער „מאַכט“ ווייט צוויי-שען פערשיעדענע שבטים. וועגען אַ טייל וועניגער. (אַט פונקט וויא מיט דיא רביאים.)

איינער פון דיא דאָזיגע אַלטע אידישע געטער איז דאָס געד-ווען דער גאָט „יאָהו“. געקומען איז ער פון שבט יהודה. געד-שטאַמט האָט ער פון אָנהייב פון אַ פייער-שפיייענדען באַרג. מען האָט אַמאָל, אַמאָל געזעהען אַ באַרג שפריצען פייער, איז אַריין אַ ציטערניש דיא מענשען אין האַרצען און זיי האָבען זיך פאָר-געשטעלט, אַז דאָרט איז אַ מעכטיגער גאָט. הונדערטער יאָהרען זיינען אַוועק. דיא געשיכטען פון דיא וואונדער פון דעם גאָט זיינען פון דור צו דור געוואַקסען און געוואַקסען.

וויא געזאָגט, יעדער גאָט האָט געהאַט זיינע פריסטער. דיא פריסטער פון יעדען האָבען דערצעהלט, אַז זייער גאָט איז דער גרעסטער און דער מעכטיגסטער. און יעדער סאָרט פריסטער האָט „געלערנט“ וויא אַזוי זייער גאָט וויל מען זאָל איהם דיענען, כדי מען זאָל זיך מיט איהם בעפריינדען, אַז ער זאָל טהון דעם מענשען גוטס און ניט קיין שלעכטס. זייער גאָט האָט זיי דאָס „אליין געזאָגט“.

און דיא פערשיעדענע פריסטער פון דיא פערשיעדענע געטער האָבען געהאַט אַ היציגע קאָנקורענץ צווישען אַנאָנדער. זיי האָר בען איינע דיא אַנדערע מאַנכע מאָל געמאָרדעט און געקוילעט, אויב זיי האָבען נאָר געקענט.

און פונקט וויא אין דיא מלחמות צווישען פעלקער זיינען אַ טייל פעלקער געווען גליקליכער און זיי האָבען פערשפרייט זייער מאַכט איבער אַנדערע פעלקער, אַזוי איז עס אויך געווען אין דיא קאָנקורענץ צווישען דיא פערשיעדענע פריסטערשאַפ-טען פון דיא פערשיעדענע געטער. אַזוי איז עס געווען ביי אַ סך אומות, און אַזוי אויך ביי אירען.

דער גאָט „יאָהו“ האָט געהאַט בעזאָנדערע הצלחה. דיא

געשיכטען פון זיינע וואונדער און פון זיין מאכט האָבען זיך גאָנץ בעזאָנדערס פּערשפּרייט אין פּאָלן, דורך זיינע וואַנדערנדע פּריסטער פון שבט לוי. דער גאָט „יאָהו“ איז ביסלעכווייז גע-וואָרען אַלץ מעהר און מעהר דער הויפּט-גאָט פון גרויסע טיילען פון פּיעלע אידישע שבטים. זיינע פּריסטער זיינען געווען בעזאָנדערס ערפּאָלגרייך. דאָס האָט זיי געהאַלפּען צו זיין בעזאָנ-דערס מעכטיג און אויך פּעהיג און אינטעליגענט, — וויא ווייט דאָס איז מעגליך געווען אין יענע צייטען.

אַזוי וויא „יאָהו“ איז געווען דער גאָט פון שבט יהודה, און אַזוי וויא דיא נייע קעניגע פון דיא דינאַסטיע דוד זיינען גע-ווען פון דיעזען שבט, און זיי זיינען געוואָרען דיא העררשער איבער אַלע אידישע שבטים, איז זייער שבט-גאָט „יאָהו“ שוין אין גאַנץ צען געוואָרען דער גאָט פון אַלע אידישע שבטים. (פּונקט וויא יעזוס איז שפּעטער געוואָרען דער גאָט פון אַלע רוימישע פעל-קער — און דערנאָך פון גאַנץ אייראָפּא — אַזוי געשווינד וויא דער רוימישער קייסער קאָנסטאַנטין האָט איהם אָנגענומען.)

גאָט „יאָהו“ איז געוואָרען אַלץ גרעסער און מעכטיגער, ביז ער איז געוואָרען (אין דעם בעגרייף פון אידישען פּאָלן) דער גאָט איבער דיא גאַנצע וועלט. און העכערע געדאַנקען וועגען געטליכ-קייט האָבען זיך צו איהם צוגעפּאַסט. . . זיינע פּריסטער האָבען זייט הונדערטער יאָהרען דערציילט געשיכטען, אַז ער, דיעזער גאָט יאָהו, האָט דאָס אַרויסגענומען דאָס גאַנצע פּאָלן ישׂראל פון מצרים, מיט גרויסע ניסים, און זיי געבראַכט אין דעם לאַנד כּנען און זיי געהאַלפּען געווינען זייערע מלחמות. דיעזע געשיכטען זיינען געוואָרען דיא הייליגע לעגענדען פון גאַנצען פּאָלן.

* * *

און דאָ איז געקומען אַן אומשטאַנד, וואָס האָט געמאַכט דיא פּריסטער און נביאים פון דעם גאָט „יאָהו“ פאַר פּרעדיגער פון דעמאָקראטישע גערעכטיגקייט און שטראַפּער (מוסר-זאָגער, הייסט עס) פון דיא מעכטיגע טיראַנען:

ווען נעמליך דיא מעכטיגע און רייכע האָבען אַריינגעבראַכט ברעמדע געטער און זייערע פּריסטער, דאַן זיינען דיעזע פּרעמדע

פריסטער נאטירליך געווען זעהר פּערהאַסט, אַלס געגנער, ביי דיא פריסטער פון „יאהו“. וויא שוין גערערט, איז אין פּאָלק ענטשטאַנען אַ בעגריף, אַז דיא פּרעמדע געטער זיינען דיא געטער פון דיא אַריסטאָקראַטיע, פון דיא טיראַניי און אונטערדריקונג און אַז „יאהו“ איז דער גאָט פון פּאָלק, פון פּאָלקס גערעכטיגקייט. דאָס האָט נאטירליך ענטוויקעלט דעם בעגריף, אַז דיא טיראַנען זיינען טיראַנען ווייל זיי פּערלאָזען „יאהו“ און זיינע לערנונגען און דיענען דיא פּרעמדע געטער; און אַז ווען זיי וואָלטען זיך אומגעקעהרט צו „יאהו“, וואָלטען זיי געווען גוט־האַרציג צום פּאָלק.

דאָס אַליין האָט שוין נאטירליך געווירקט אויף דיא ערעל־האַרציגע צווישען דיא פריסטער פון „יאהו“, אַז זיי זאָלען זיך פיהלען אַלס דיא פּאַרשטייהער פון דיא אַרימע מאַסען און געגנער פון דיא טיראַנען.

דערצו האָט נאָך געהאַלפּען דער פּאַסט, וואָס דיא פריסטער פון „יאהו“ זיינען אַליין געווען פון א'ן אַרימען שבת, וואָס זיין פּעלדבעזיץ איז געווען אונטערגעגאַנגען. (דורך וועלכע אורזאַכע, קען מען ניט וויסען.) דיעזע אַרימע אַרומוואַנדערנדע פריסטער האָבען אין לאַנד גאָר ניט געהאַט, נאָר זייער פריסטערשאַפט פון „יאהו“. אַלס פריסטער האָבען זיי געקראָגען תּרומה און מעשר, און דערפון האָבען זיי געלעבט. און דאָ איז זייער פריסטערשאַפט און איינפלוס אונטערגעגראָבען געוואָרען דורך דיא פּרעמדע גע־טער און זייערע פריסטער, וואָס דיא רייכע און מעכטיגע האָבען אַריינגעבראַכט אין לאַנד. דאָס האָט מיט־געווירקט אַז דיא אַרימע פריסטער פון „יאהו“ זאָלען זיך פיהלען איינס מיט דיא אַרימע מאַסען אין דעם האַס און צאָרן געגען דיא רייכע און מעכטיגע רויבער. קורץ, עס האָט זיך ענטוויקעלט צווישען דיא פריסטער און נביאים פון יאהו אַ גאַנצע פּאָלקס־פריינדליכע און טיראַנען־פריינדליכע בעוועגונג פון מוסר־זאָגען...

מיט דעם גלענצענרען ישעיה הנביא איז דיעזע בעוועגונג געוואָרען זעהר שטאַרק. ווען זי האָט אָנגעהאַלטען נאָך איהם אַרום 100 יאָהר (פון אַרום 750 ביז אַרום 630 פאַר דיא קריסט־

ליכע צייטרעכנונג), איז פאָרגעקומען אַ רעוואָלוציאָן אין אירענ'ס לאַנד. אין דער רעוואָלוציאָן איז געטויטעט געוואָרען דער קעניג אַמון און זיין זוהן יאשיהו איז אַרויפגעזעצט געוואָרען אויפ'ן טהראָן.

אין דיעזער צייט האָט דער פּריסטער פון גאָט יאהו, חלקיהו הכהן, פאָרגעבראַכט אַ געזעץ-בוך. ער האָט געזאָגט, אז ער האָט דאָס „געפונען“ אין יאהו'ס טעמפל און אז דאָס איז „תורת משה“ (מלכים ב' כ"ב).

דאָס איז דאָס געווען דאָס געזעץ-בוך מיט דיא מענשען-פריינדליכע געזעצע, וואָס איז געבליעבען אַ טייל אין תורת משה ביז'ן היינטיגען טאָג. דאָס האָבען דיא פאָלקס-פריינדליכע פּריסטער, דיא קעמפּער פאר דיא אינטערעסען פון דיא אַרימע, אויס-געגעבען אַלס דיא אַלטע תורה, וואָס שטאַמט נאָך פון „משה'ן“. דעם ערשטען לעגענדאַרען גרויסען פּריסטער פון גאָט יאהו, פון אַכט הונדערט יאָהרען פריהער: גאָט יאהו אַליין האָט איהם דאָס געגעבען.

דאָס איז ניט געווען קיין שווינדעל. דאָס איז געווען אזוי דער שטייגער אין יענע צייטען, אז וואָס דיא פּריסטער האָבען געוואָלט, אז דאָס פאָלק זאָל גלויבען און אָננעהמען, דאָס האָבען זיי אויס-געגעבען אַלס יאַממענדיג פון זייער גאָט, נאָך פון דיא אַלטע צייטען, וואָס ער האָט געגעבען צו זיינע ערשטע פּריסטער, אָדער נביאים, וועלכע זיינען געווען נאָר שטאַרק בעליעכט ביי איהם און זעהר נאָהענט צו איהם.

נאָך אַ טויזענד יאָהר שפעטער, ווען עס איז שוין געווען אַ גאַנץ אנדערע וועלט, האָט נאָך אויך דיא גמרא געזאָגט גאַנץ אַפּען, אז ווען מען וויל אויפטהאָן אַ גוטע זאַך (למשל מאַכען שלום), איז קיין עבירה ניט מען זאָל זאָגען אַ ליגען, אז אַ גרויסער הייליגער האָט אזוי געהייסען... (יבמות ס"ה): מען בריינגט אַ ראיה פון דעם, וואָס יוסף'ס ברידער האָבען געזאָגט יוסף'ן, אז זייער פאָטער האָט אַ געוויסע זאַך געבאָטען פאר זיין טויט, כאָטשי עס איז נאָר ניט געווען אמת, ער האָט נאָר ניט אזוי געבאָטען פאר זיין טויט.

דער געדאַנק דערפון איז, אז ווען ער וואָלט געלעבט, וואָלט ער געוויס אליין אזוי געזאָגט. . .

איין תנא זאָגט וועגען עפעס, אז רבי יוסי האָט דאָס געזאָגט, און דערויף זאָגט דיא גמרא, אז ר' יוסי האָט דאָס גאָר ניט גע- זאָגט, נאָר ווייל יענער האָט געוואָלט, אז מען זאָל אָננעהמען דעם דין, דאָרום האָט ער געזאָגט, אז דאָס האָט דער גרויסער ר' יוסי אזוי גע'פסק'ענט. (עירובין ג"א.)

* * *

אַלזאָ, דיא אַרבייטער-פריינדליכע געזעצע זיינען געווען דער רעזולטאַט פון א'ן אַרט פּראָלעטאַרישער בעוועגונג, וועלכע האָט געדויערט אַרום 100 יאָהר. דאָס איז געווען דער איין געשיכט- ליכער מאָמענט אין אידישען פּאָלק, ווען עס האָבען געפרעדיגט דיא עטליכע צעהנדליג ערעלע, דעמאָקראַטישע נביאים און געדונ- נערט געגען דיא רציחות און נידערטרעכטיגקייטען פון דיא הערר- שענדע רויבער.

* * *

אינטערעסאַנט איז דיא געשיכטע, וויא דיא נביאים האָבען אָנגעהויבען אויפצוטערעטען אין דיעזער ראָלע. דיא געשיכטע ווערט דערצעהלט וועגען דעם סאַמע ערשטען פון דיעזען נייעם סאָרט נביאים — אליהו הנביא. (עס איז ניט וויכטיג, צו דיא געשיכטע איז היסטאָריש; אויב זיא איז אַ לעגענדע, איז זיא אויף כּאָ- ראַקטעריסטיש.)

אַט איז דיא געשיכטע:

איינער מיט'ן נאָמען נ ב ו ת, פון דיא שטאָט יזרעאל, האָט געהאַט אַ וויינגאַרטען לעבען דעם פּאַלאַץ פון דעם אידישען קעניג אהאב. האָט זיך דעם קעניג פּערוואָלט האָבען דעם וויינגאַרטען. האָט ער פּאַרגעשלאָגען דעם אייגענטימער, ער זאָל איהם דעם וויינגאַרטען פאַרקויפען. האָט נ ב ו ת געזאָגט: „זאָל מיך גאָט אויסהיטען, וויא טאָר איך פּערקויפען דיא נחלה פון מיינע עלטערן? !“ (דאָס איז געווען דער אַלטער בעגריף פון דער צייט פון גרויס-פּאַמיליען-אייגענטהום, — אז עס איז אַ פּערברעכען צו פּערקויפען דעם חלק ערר וואָס געהערט פון פאַרצייטענס צו דער

משפחה.) איז דער קעניג געוואָרען אזוי שטארק אויפגערגט, אז ער האָט אזוי ניט געקענט עסען. האָט איהם דיא קעניגין גע- זאָגט: איצט ערשט מוזט דו לערנען וויא צו זיין א'ן אמת'ער העררשער איבער אידען! האָט זיא אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, מען זאָל אָנהאַנגען דעם נ ב ו ת, אז ער האָט געלעסטערט גאָט און דעם קעניג און מען זאָל שמעלען פאַלשע ערות אויף דעם און מען זאָל איהם פער'משפט'ן צום טויט.

אזוי איז געשעהען: מען האָט דעם נבות פערשטיינט.

נאָך זיין טויט, איז דער קעניג אוועק צוגעהמען זיין ווייני- גאַרטען.

איז געקומען צו איהם אליהו הנביא און האָט געזאָגט: „אזוי האָט געזאָגט יאהו, — ניט גענוג וואָס דו האָסט געמאַרדעט, נייסט דו נאָך צוגעהמען דיא ירושה פון דעם ערמאַרדעטען? ! אזוי האָט יאהו געזאָגט: אויף דעם אָרט וואו די הינט האָבען געלעקט דאָס בלוט פון נבות, וועלען די הינט לעקען דיין בלוט אויך!“ (מלכים).

דיעזע געשיכטעלע שטעלט פאַר דעם אָנפאַנג פון דעם קאמפף פון דיא נביאים געגען דיא העררשענדע רויבער, אין דער צייט ווען זיי האָבען גענומען פערניכטען דאָס אַלטע פאַמיליען-אייגענ- טהום. נאָרוואָס האָט מען אַ מענשען פערשטיינט צום טויט פאַר דעם וואָס ער האָט כלומרשט געלעסטערט דעם קעניג, און אזא שרעקליכען טיראנישען העררשער זאָגט דער נביא אין פנים אריין אזעלכע ווערטער!

דער פסוק דערצייילט, אז דער קעניג האָט תשובה געטהאָן און דיא נבואה וועגען זיין שוואַרצען סוף איז ניט מקוים געוואָרען...

מיר ווייסען, נאָטירליך, אז טיראנען טהוען געווענהליך נ י ט קיין תשובה אויף זייער טיראניי. און אזוי ווערט אויך אין תנ"ך געשילדערט, אז דיא דוננערנדע שטראַף-רייד פון דיא ווייטערע פיעלע נביאים, וואָס זיי האָבען געשליידערט אין פנים פון דיא ווייטערע פיעלע טיראנען, האָבען גאָר ניט געהאַלפען. עס איז געווען אַ בעוועגונג בלויז פון מוסר-זאָגען...

אַבער, ווען דיעזע בעוועגונג האָט ניט געווירקט אין ווירק-

ליכען לעבען — א געזעץ־בוך האָט זיא דאָך בעשאַפּען אַ פּריינר־
ליכען צו דיא אונטער־דריקטע און בערויבטע.

* * *

יעצט אָבער בלייבט צו זעהען, וויא ווייט זיינען דיא גוטע
אַרבייטער־געזעצע א ו י ס ג ע פ י ה ר ט געוואָרען? און צו
האָבען זיך דיא געזעצע ווייטער ענטוויקעלט ב ל ו י ז אין דעם
גייסט פון אמת'ע טובה פאַר אַרבייטער?

IV

ארבייטער־געזעצע אלס רעליגיאָן.

אלזאָ, גוטע געזעצע פאר ארבייטערס טובה זיינען געשאפען; געוואָרען אין איין געוויסען געשיכטליכען מאָמענט, דורך אַ בער וועגונג, וועלכע איז אַרויסגעקומען פון דיא פּערהעלטניסע פון דער צייט; דורך אַ קלאַסע פּרעדיגער, וואָס זיינען אליין געווען אונטער־דריקטע.

אויב אזוי, איז דאָך דער שכל מחייב, אז ווען דיעזער מאָג־מענט איז געווען פארביי, ווען דיעזע בעוועגונג איז אונטערגעגאַנגען, און ווען עס זיינען געקומען אנדערע אומשטענדען, א ו ? דיא אונטער־דריקטע האָבען קיינ מאַכט נישט געהאַט, און דיא אונטער־דריקער האָבען געהאַט זעהר אַ שטאַרקע מאַכט — דאָן האָט אזא סאָרט געזעצעבונג נישט גע־קענט פּאַרטנעזעצט ווערען, ריין אין דעמיזעליכען ארבייטער־פּריינד־ליכען גייסט. אזוי, דאַכט זיך, איז דאָך דער שכל מחייב.

אַבער ניו, ענטפּערט מען, — דיא איין־מאָל־בעשאַפענע גוטע ארבייטער־געזעצע זיינען געוואָרען רעליגיאָן און רעליגיאָן ווירקט פיעל שטאַרקער וויא וועלטליכע געזעצע. רע־ליגיאָן ווירקט „אויפֿן געוויסען“. צוליבע רעליגיאָן האַנדלען מענישען געגען זייערע אייגענע קערפּערליכע אינטערעסען. אלזאָ, האָבען די פרומע לייט געקענט, אויס פרומקייט, האַנדלען געגען שטאַרקע מאַטעריעלע אינטערעסען און לאָזען ווייטער ענטוויקלען דיא געזעצע אלץ אין דעם גייסט פון ארבייטער־פּריינד־ליכקייט.

אַט־דאָ ליגט דער גרויסער טעות!

און דיעזער גוואַלדיגער טעות, וועגען די „מאַכט“ פון רע־ליגיאָן איבער סאָציאַלע אינטערעסען, ריהרט אָן דעם סאַמע עיקר פונדאַמענט פון רעוואָלוציאָנערען סאָציאַליזמוס און פון דיא לעהרע פון קארל מאַרקס.

אויב רעליגיאָן ווירקט אויף דיא מעכטיגע, זיי זאָלען האַנד־

לען גענען זייערע אייגענע מאטעריעלע אינטערעסען, כדי צו זיין גוט און פרום — דאן דאַרף מען מאַכען דיא העררשער פרום, ניט דיא בעהעררשטע שטאַרק און רעוואָלוציאָנער!

דאן דאַרף מען וויערער אַזא בעוועגונג פון מוסר-זאָגען, וויא דיא נביאים האָבען אָנגעפיהרט.

דאן זיינען דיא רבנים גערעכט, און דיא גלחים גערעכט, ווען זיי זאָגען, אַז מען דאַרף ניט קיין רעוואָלוציאָנערע בעוועגונג, נאָר אַ רעליגיעזע בעוועגונג. מאַכט דיא וועלט פרום, וועט זי זיין גוט! און ניט נאָר דיא רבנים און גלחים: אויף אַ פרייזינניגען אופן טענה'ן דאָסזעלבע דיא פרייזינניגע מאָראַל-פרעדיגער, — פאָזיטיוויסטען, עטהישע קולטור בעוועגונג, טאָלסטאָיאָנער: אויף זיי גלויבען, אַז מען קען און מען דאַרף בעקעהרען דיא הערצער פון דיא מעכטיגע צום גוטען, ניט רופען צום קאַמפּף גענען זיי.

אָבער עס איז נ י ט אמת, אַז רעליגיאָן איז בכח צו זיין שטאַרקער וויא מאטעריעלע אינטערעסען!

עס קענען זיין אויסנאָהמען, בעזאָנדערס ערעלע מענשען, כאַטש רייכע און מעכטיגע, וואָס ווילען ערנסט זיין גוט און גערעכט. אַזעלכע זיינען געווען ביי אידען. און אויף ביי קריסטען. מיר האָבען אויבען געזעהען, וויא דער גלח האָהאָף דערמאָנט אַ סך נעמען פון רייכע קריסטען, וואָס האָבען זאָגאַר אַוועקגעגעבען זייער גאַנצע עשירות, אויס קריסטליכע פרומ-קייט.

אָבער עס איז וויא בעבעל זאָנט: ד אָ ס א י ז די א א ו י ס נ א ה מ ע! דער רעגעל איז, אַז מאטעריעלע אינטערעסען און מאַכט פיהרען דיא וועלט. און דאָסזעלבע וואָס בעבעל צייגט וועגען קריסטענטהום, איז אויף אמת וועגען אידישקייט. ניין, עס איז ניט קיין מעלה, ווען גוטע געזעצע ווערען רע-ליגיאָן. אדרבה, ווען גוטע געזעצע זיינען וועלטליכע, מענש-ליכע, ווייסט מען גיכער, אַז דער עיקר איז זייער צוועק, צו טהון גוטעס צו מענשען, ניט אַבי יוצא צו זיין פאַר די ווער-טער, פאַר דעם בוכשטאַב פון דיא געזעצע. און דאָך זעהט מען, אַז אפילו מיט וועלטליכע געזעצע האַנדעלט מען אַזוי: מען

איז יוצא פאר דעם בוכשטאב פון געזעץ. אזוי וויא איינער האָט געהאָן פאַרצייטענס אין ענגלאַנד מיט דעם געזעץ, אז מען טאָר ניט נעהמען קיין צוויי ווייבער: האָט ער חתונה געהאַט מיט דריי ווייבער.

דיא קאפיטאליסטישע ריכטער פסק'ענען כסדר לויט נאָך דעם וואָרט פון געזעץ, ניט נאָכ'ן זין, — וואו נאָר עס האַנדעלט זיך וועגען קאפיטאליסטישע אינטערעסען. — אזוי איז עס אפילו מיט וועלטליכע געזעצע, וואָס מען קען דאָך פערשטיין זייער מענשליכען צוועק.

ווען אָבער געזעצע ווערען רעליגיאָן, און זייער צוועק ווערט אַ געטליכער, אַ געהיימיניספולער, איז דאָס נאָך טויער זענד מאָל מעהר דער פאַל.

עס איז שוין אַן אַלטער כלל, ביי אַלע פעלקער, אז פאַר דיא געטער איז מען יוצא, ווען מען איז מקיים דאָס וואָרט, דעם בוכשטאב.

פון דיא פאַרצייטיגע רוימער ווערען דערצייילט אינטערעסאַנטע שטיקלעך אַזעלכע. למשל, איינער טהוט אַ נדר צו דיא געטער, אז ווען זיי וועלען איהם העלפען, וועט ער זיי מקריב זיין 100 „קעפּ“. דער זין איז 100 קעלבער אָדער אָקסען. ווען ער ווערט געהאַלפען, בריינגט ער צו דיא געטטער אַ קרבן 100 קעפּ — קרויט. פאַר'ן וואָרט, פאַר'ן בוכשטאב פון זיין נדר איז ער יוצא.

דיא אידישע רעליגיאָן איז פול מיט אַזעלכע קונץ־שטיקלעך, וויא מען נאָררט אָב דעם רבנו־של־עולם און עס איז כשר. וויי־טער וועלען מיר בריינגען אַ היבשע ביסעל אַזעלכע. דאָ וועלען מיר נאָר, פאַרבייגייענדיג, דערמאָנען: היתר עסקא, חמץ פער־קויפען, פרוובל, מערים על הדמאי, א. ז. וו. און ווייטער.

אַ גאַנץ פרומע אידענע ווייסט, אז מען טאָר ניט פאַלש שווע־רען. עס קומט איהר אָבער ניט אויף'ן זינען, אז דער צוועק איז מען זאָל מענשען ניט אָבנאָררען. ביי איהר איז עס רעליגיאָן און פאַר רעליגיאָן איז זיא יוצא, ווען זי לייגט צו דיא האַנד צו דעם קאַפּ פון אַ שפּילקע, וואָס שטעקט אין איהר טשיפעק, און זיא שווערט: „זאָל מיר אָט דער קאַפּ אזוי לעבען“.

דער צוהערער מיינט, אז דאָס מיינט זיא א י ה ר קאָפּ. פאר איהר גאָט איז זיא יוצא מיט דעם וואָס זיא ערקלערט איהם, אז דאָס האָט זיא געמיינט דעם שפּילקע־קאָפּ. . .

אין געוויסע פעללע האָבען דיא תלמודיסטען געזאָגט, אז מען טאָר ניט דענקען וועגען קיין מענשליכען צוועק פון גאָטס געבאָט. עס איז, למשל, א געבאָט אין דיא תורה, אז מען זאָל ניט צונעהמען פון א פּויגעל־נעסט דיא מוטער פּויגעל פון דיא קינדער. זאָגט דיא גמרא, אז מען טאָר ניט זאָגען, אז דאָס האָט גאָט געבאָטען אויס רחמנות אויף דיא קליינע פּויגעלעך, „ווייל גאָטס געבאָט זיינען ניט אויס רחמנות, נאָר גזרות“ . . . (ברכות ל"ג):

וואָס גאָטס צוועק איז מיט זיינע געבאָט, קען מען ניט וויסען. אַלואָ, קוקט מען ניט אויף קיין צוועק, נאָר אַבי יוצא צו זיין לויט דעם בוכשטאַב. דאָס איז דער כאַראַקטער פון דעם ר ע ל י ג - י ע ז ע ז געוויסען!

און דאָס וואָרט, דער בוכשטאַב, לאָזט זיך „טייטשען“. מען „פערדרייט דעם פּסוק און מען דרש'עט איהם!“ . . . (סרס חמקרא ודורשהו).

דאָרום זאָגט שעקספּיר: „דער טייוועל אַליין בריינגט ראיות פון דער ביבעל“.

דאָרום האָט מען פון חומש א ל ע ס בעוויזען.

דאָרום איז געגרינדעט געוואָרען א גאַנץ נייע רעליגיאָן מיט א גאַנץ נייעם גאָט — דיא קריסטליכע — און זייערע גלויביגע זיינען פעסט איבערצייגט, אז דאָס איז גענוי לויט נאָך דיא נביאות פון דיא אידישע תורה! אַזוי פעסט און זיכער זיינען זיי אין דעם, אז שוין באַלד צוויי טויזענד יאָהר האַלטען זיי אין איין אַרבייטען צו „בעווייזען“ אידען פון דיא אידישע תורה, אז קריסט טענטהום איז „ריכטיג דרייצעהן“ כרת משה וישראל.

אַלעס אין דער וועלט קען מען אויס'פּשט'לען פון רעליגיאָן!

דאָרום האָבען דיא פּאָלקס־פּריינדליכע געזעצע, פאר דיא טובה פון דיא אונטערדריקטע, ניט געקענט ב ל י י ב ע ז ביי זייער כאַראַקטער. דיא מאַכט פון רויב־אינטערעסען האָט פון זיי אַרויסגע־נומען וואָס איהר האָט זיך געלוינט.

* * *

וואָס דיא רעליגיאָן האָט יא געווירקט, און דאָס דוקא ווייל זיא איז געווען א רעליגיאָן, איז געווען דאָס, אז זיא האָט ניט דערלאָזט אויפקומען קיין גענען-מאכט פון דיא אונטערדריקטע און זייערע אינטערעסען.

מען הערט אָפט ריהמען אידען, אז זיי זיינען פון אייביג אָן רעוואָלוציאָנער, געגנער פון אונטערטהעניגקייט צו אונטערעכטע געוואַלט.

דאָס זאָגען אָפט גוי'אישע סאציאליסטען אויך. זיי בריינגען אויף דעם אַ ראיה פון דיא דערמאָנטע מוסר-פרעדיגטען פון דיא נביאים און פון דיא געשיכטען פון דער תורה. אָבער פון דיזעלכע תורה און פון דיזעלכע נביאים האָט מען זיך אַרויסגענומען פונקט פערקעהרטע לעהרען אויך, לעהרען פון אונטערטהעניגקייט; און אין דעם אמת' לעבען האָבען זיי געווירקט...

אין „יוסיפון“ איז פאָרגעשטעלט, וויא יוסף בן גוריון הכהן שטעהט אויף דיא מויער פון ירושלים און רעדט צו דיא קעמפפּענדע אידען, זיי זאָלען זיך אונטערוואַרפען אונטער דיא רוימער. ער דערצעהלט זיי פערשיעדענע מעשיות און פסוקים פון דער תורה און פון דיא נביאים און ער זאָגט צו זיי דאָן:

„דיא תייליגע תורה דערציילט אונז דאָס אַלעס, כדי אונז צו לערנען, אז מיר זאָלען זיין אונטערטהעניג צו דעם, וועלכער איז אין זיין צייט אַ העררשער און אַ מעכטיגער. דען עס איז ניט קיין תרפה פאַר דעם קלוגען מענשען צו זיין אונטערטהעניג צו דעם, צו וועמען ער מוז אַנקומען, מעג ער זיין ווער עס איז...“

„אַלאָ, מיינע ברידער, זאָגט מיר, וואָס פאַר אַ שאַנדע איז דאָס פאַר אויך, ווען איהר וועט זיך אונטערוואַרפען אונטער דעם רוימישען קויער סער? ווער קען זיך דאָס שטעלען געגען אַ שטאַרקערען? פאַר וואָס זאָלט איהר זיין נאַררישער פון אַלע פּעלקער (וועלכע האָבען זיך אונטערוואַרפען אונטער דיא רוימישע מאכט)? פאַר וואָס זאָלט איהר זוכען דעם טויט וויא מיר ליבט? פאַר וואָס זאָלט איהר ניט שאַנעווען אייער לעבען?... בעטראכט אַלע לעבעדיגע בעשעפענישען אויף דער וועלט און

זעהט, וויא ביי זיי אַלע געוועלטיגט דער מעכטיגער איבער דעם שוואַך-
 כען. דער אַקס און דיא ציעג האָבען מורא פאַר דעם לייב, דער באַק און
 דיא לעמעלע ציטערן פאַר'ן וואַלף... פאַר וואָס זאָלען זיך דיא מענשען
 ניט אָבלערנען? האָט זיי דען ניט בעשאַפען דערזעלבער גאַט, וועלכער
 האָט דיא אַנדערע לעבעדיגע זאַכען בעשאַפען?"

אַט דאָס, „לערנט אונז“ אויך דיא תורה!... ווען איינער
 וויל נאָך, אז זיא זאָל אזוי לערנען.

מען ווייסט ניט, ווער עס האָט דיעזען ספר פערפאַסט און
 ווען ער איז פערפאַסט געוואָרען. יעדענפאַלס איז ער אַלט הונד-
 דערטער יאָהרען און ער ווערט געלעזען פון פרומע לייט אַלס
 כשר'ער ספר. און יעדענפאַלס בעווייזט דאָס, וואָס מען קען
 אַלץ ארויסלערנען פון דיא תורה, ווען עס לוינט זיך נאָך.

דער פאַקט איז, אז דיא תנאים האָבען אויך גערופען דיא
 אידישע קעמפפער געגען דיא רוימער „בריוני“, דאָס הייסט יונד-
 גאַטשעס. זיי, די תנאים, האָבען אויך געהייסען זיין אונטער-
 טהעניג.

און זיי האָבען אין אַלע זייערע לערנונגען געלערנט אירען
 האָבען „הכנעה“, „אונטערטהעניגקייט“. „ווער עס דערנידעריגט
 זיך, דעם דערהויבט גאַט אין הימעל“. (עירובין י"ג.) „זעהר און
 זעהר זאָלסט דו זיין שפל (נידעריג) אין גייסט“, האָבען זיי גע-
 זאָגט. (אבות.) זיי האָבען געהייסען „ליעב האָבען יסורים“. (ברכות
 והרבה מקומות.)

מען געפינט אויך אַנדערע „זאָגעכטסען“. אָבער וויא האָט
 דיא רעליגיאָן געווייזט אין ווירקליכען לעבען? זיא
 האָט צוגעהאָלפּען דיא אומשטענדען מאַכען אירען פאַר מהיפּית-
 ניקעס, אונטערטהעניגע אונטער דעם „פּריץ-לעבען“. הונדערטער
 יאָהרען זיינען אירען דאָס געווען. זיי זיינען דאָס געווען דיא
 גאַנצע לאַנגע צייט, ווען אידישקייט האָט געהאַט דיא שטאַרקסטע
 מאַכט איבער זיי; ווען זיי זיינען געווען פּאָלשטענדיג אונטער
 דעם אונגעטיילטען איינפלוס פון דיא אידישע רעליגיעזע לעהרען.
 עס זיינען געווען אין אַלע צייטען אידישע קעמפפער, העל-
 דען; אָבער אין גלות זיינען זיי געווען אַ זעלטענע אויסנאַמע.

און דאָס רוב ניט פרומע. דיא פאָרשטעהער פון דער רעליגיאָן האָבען אימער — פונקט וויא היינט — פערראַמט דיא „חוצפהדיקעס“, וואָס שטעלען זיך אַנטקעגען דעם רייכען, דעם גדול. דיא מאָדערנע אידישע נאַציאָנאַליסטען זאָגען דאָך אליין, אז היינט ענטשטעהט „א ניער איד“, א קעמפפער. דער ניער איד איז דאָך דער, וואָס רייסט זיך אָב פון דעם איינפלוס פון דיא אלטע אידישקייט.

ווער קען לייקענען, אז דיא אלטע אידישקייט האָט געהאָלפּען בעשאַפּען א'ן אונטערטערטעניגען אידען, א גע- דולדיגען אידען, א איד וואָס האָט געקוקט אין הימעל אריין נאָך רחמנות און הילף און האָט געפאָלגט דעם פסוק: גאָט וועט זיך שוין אָננעהמען פאר אייך און איהר שוויגט!.. „צו ליעבען יסורים“ האָט זיי דיא רעליגיאָן געלערנט. צו ליידען און צו דולדען און צו זיין אונטערטעהעניג — דאָס איז געווען דיא פעולה פון רעליגיאָן אין דער ווירקליכ- קייט. וואָס מאַכט „אַנדערע“ פסוקים און מאַטריס זאָגען, בעוווייזט גאָר ניט. דיא ווירקליכקייט פון מען נעה- מען אין בעטראַכט.

און אזוי וויא אין דיא ווירקליכקייט האָט דיא רעליגיאָן גע- מאַכט דיא אונטערדריקטע אונטערטעהעניג, האָבען זיי דאָך ניט געהאַט קיין גייסט און קיין מאַכט צו ווירקען אויף דיא געזעץ- געבונג און אויף דיא אויספיהרונג פון דיא געזעצע, דאָרום איז עס געווען נאַטירליך, אז דיא שטאַרקע, דיא מעכטיגע, דיא רייכע, דיא בעליהבתים האָבען ניט געקענט בלייבען אָהן איינפלוס אין דעם.

און זיי זיינען ניט געבליעבען!
דאָס וועלען מיר יעצט בעוווייזען.

V

„דיא אַנדערע זייט“ פון דיא מענשען־פריינדליכע געזעצע.

פון אָנהייב־פּאָן האָבען דיזעלכע פּריסטער, דיא כהנים, וועלכע האָבען געגעבען דיא מענשען־פּריינדליכע געזעצע, געזאָרגט פּאַר זיך אויך. זיי אַליין, דיא פּריסטער, זיינען נאָך דעמאָלט קיין אַרבייט־געבער און קיין שקלאַפּען־האַלטער ניט געווען. האָבען זיי לייכט געקענט זיין גוט־האַרציג און מאַכען מענשען־פּריינד־ליכע געזעצע, וויא אַ נ ד ע ר ע זאָלען בעהאַנדלען אַרבייטער און שקלאַפּען. זיי אַליין, דיא פּריסטער, דיא כהנים, האָבען גע־האַט אַנדערע אינטערעסען. ז י י ע ר ע מאַטעריעלע אינטערע־סען, ז י י ע ר ע הכנסות, זיינען ניט געקומען דירעקט פון לאָזען אַנדערע מענשען אַרבייטען אויף זיי. זייערע „געשעפטען“ זיינען געווען דיא קרבנות, וואָס דיא פרומע האָבען געבראַכט צו גאָט, און תּרומות און מעשרות, וואָס מען האָט זיי געגעבען. און פאַר דעם האָבען זיי גוט געזאָרגט, פון אָנהייב אָן.

צוזאַמען מיט דיא אַרבייטער־פּריינדליכע געזעצע האָבען זיי

אויך געגעבען אַט אזא שטרענגען געזעץ:

„און דו זאָלסט אַלעדינג טהון וויא זיי — דיא כהנים, דיא לוויים,

דער ריכטער — וועלען דיר זאָגען, פון דעם אָרט וואָס יאַהו דיין גאָט וועט זיך אויסקלייבען; און דו זאָלסט היטען צו טהון אַלץ וויא זיי וועלען דיר לערנען. לויט נאָך דיא תּורה, וואָס זיי וועלען דיר לערנען און נאָך דיא געזעץ, וואָס זיי וועלען דיר זאָגען זאָלסט דו טהון, דו זאָלסט דערפון ניט אַראַבגיין ניט רעכטס ניט לינקס. און דער מענש, וואָס וועט וואַגען מוטשווילליג ניט צו פּאָלגען דעם כהן, וואָס שטייט אין דיענסט פון יאַהו דיין גאָט, אַדער דעם ריכטער, דער מענש זאָל גע־ט ו י ט ע ט ו ו ע ר ע ן און דו זאָלסט אויסראמען דיא שלעכטס פון ישׂראַל. און דאָס גאַנצע פּאָלק זאָל דאָס הערען און מורא האָבען און ניט מעהר וואַגען צו זיין מוטשווילליג.“ (דברים ו"ז.)

ט ו י ט - ש ט ר אָ ף פאַר ניט פּאָלגען דעם פּריסטער —

דאָס איז געווען אַ געזעץ וואָס איז געגאנגען צוזאַמען מיט דיא האַרציגע מענשענפריינדליכע געזעצע. און טויטשטראָף פאַר ניט האַלטען פיעלע אַנדערע גאָמעס־דיענסטליכע געזעצע. און טויט־שטראָף פאַר אויסדריקען אַ מיינונג וועגען גאָט אַנדערש וויא זיי הייסען גלויבען.

און זעהר פאָרויכטיג האָבען זיי געזאָרגט צו געבען שטרענגע געבאָט, וועגען מעשר און תרומה וואָס מען זאָל זיי בריינגען, און דיא בעסטע און פעטסטע טיילען פון קרבנות, וואָס עס קומט זיי.

און נאָך פיעל אַנדערע זעהר שטרענגע געזעצע האָבען זיי געמאַכט, וועלכע יעדער מענטש בעטראַכט היינט אַלס באַרבאָריש. דיא צייט איז געווען אַ'ן אַנדערע. זייער גוט־האַרציגקייט האָט זיי ניט אַרויפגעהויבען אַריבער דיא נאַטור פון זייער צייט...

דאָס איז אַלץ געגאנגען צוזאַמען מיט דיא ערעלסטע און האַרציגסטע געזעצע וועגען מענשען־פריינדליכקייט צו די אַרימע און אונטערדריקטע.

דאָס בעווייזט ניט, אַז זיי זיינען געווען פאַלש. הלילה! זיי האָבען עס געמיינט זעהר און זעהר ערנסט מיט זייער מענשען־פריינדליכקייט, וואָס זיי האָבען געבאָטען זייערע געגנער, דיא ריי־כע און העררשער. אָבער זייערע אייגענע מאַטעריעלע אינטערעסען האָבען זיי ניט פערנאַכלעסיגט. זיי זיינען ניט געווען איבער דיא נאַטור פון אַלע קלאַסען מענשען, פון אַלע פעלקער.

דיא גוטע, ערעלע, מענשען־פריינדליכע געזעצע זיינען געבליע־בען רעליגיאָן. דיא פאָרשטייהער פון דיעזער רעליגיאָן, איהרע לערנער, פּרעדיגער, היטער און בעשיצער, זיינען אין דיא ערשטע צייטען געווען דיא כהנים, דיא פּריסטער. וויא זשע האָט דיעזע רעליגיאָן און איהרע מענטשען־פריינדליכע געזעצע געווירקט אויף זיי אַליין, אויף דיא כהנים, אויף דיא פּריסטער, דיא היטער און פאָרשטייהער פון דעם גייסט פון דיעזע רעליגיאָן?

דאָס האָט אויף זיי פונקט אזוי פיעל געווירקט, וויא הונדער־טער יאָהרען שפּעטער האָט געווירקט דיא קריסטליכע רעליגיאָן אויף איהרע פּריסטער. דיא קריסטליכע רעליגיאָן איז אויף געווען פול מיט זיסע, האַרציגע, מענשען־פריינדליכע געדאַנקען.

זיא איז אין אָנפאַנג געווען דיא רעליגיאָן פון דיא אָרימע מאַסען. אָבער ווען זי איז געוואָרען אַ מאַכט און איהרע פריסטער זיינען געוואָרען מעכטיגע העררשער, זיינען זיי אַליין געוואָרען דיא שרעקליכסטע טיראַנען. דער גייסט פון זייער רעליגיאָן האָט אויף זייער געוויסען גאָר ניט געווירקט.

גאַנץ גענוי דאָסועלבע איז עס געווען הונדערטער יאָהרען פריהער מיט דיא אידישע כהנים.

„און אזוי גרויס איז געווען דיא אונפערשעמטהייט און חוצפה וואָס האָט אַרומגענומען דיא כהנים גדולים, אַז זיי זיינען געווען אַזוי טיראַ-ניש, צו שיקען זייערע שקלאַפען אין דיא שפּיכלערס, אַוועקצונעהמען דיא מעשרות, וואָס עס איז געקומען דיא קלענערע כהנים. אַזוי ווייס זיינען זיי געגאַנגען אין דעם, אַז דיא אָרימסטע כהנים זיינען געשטאַר-בען פון הונגער.“ (יאסיפּוס, אידישע מלחמות, 20, 8, 8)

דיא פעלל (דיא לערער) פון אַלע קרבנות האָבען געהערט צו דיא כהנים (חוץ אַנדערע טיילען פון דיא קרבנות). פלעגט זיך אַמאָל פיהרען, אַז אַלע פעלען פון דיא קרבנות האָט מען אַוועקגעלייגט אין אַ געוויסער קאַמער אין בית המקדש און יעדען אבענד האָט מען זיי צוטיילט צווישען דיא כהנים, וואָס זיינען דעם טאָג געווען אין דיענסט. איז אָבער אַרויסגעקומען, אַז דיא „שטאַרקע“ צווישען דיא כהנים האָבען זיך צוגעכאַפט אַלע פעללען און פאר דיא שוואַכע גאָר ניט געלאָזען. האָט מען געמוזט אייני-פיהרען, אַז מען זאָל טיילען פעללען גאָר אַלע פרייטאג, ווען אַלע אכטהיילונגען כהנים זיינען געקומען מיט אַמאָל. האָט דאָס אָבער אויך ניט געהאַלפּען; ווייטער האָבען „דיא גדולים פון דיא כהנים“ זיי געכאַפט מיט גוואַלט. דער סוף איז געווען, אַז מען האָט עס געמוזט פערקויפּען און בענוצען דאָס געלד צו פערריכטען דעם בית המקדש. (פּסחים נ"ז.)

אַ גאַנץ אַלטע ברייטא רעכענט אויס אַ ליסטע פון כהנים-פאַמיליען, און שרייט „וויי אונז פון זיי“, דען זיי זיינען אַלדאָס בייז: „זיי זיינען אַליין דיא כהנים גדולים, זייערע זיהן זיינען שאַץ-מייסטערס (טרעזשורערס), דיא בעל-הבתיים איבער דיא גאָלד און זילבער פון בית המקדש) און זייערע איידעמס זיינען דיא

פערואלטערס פון בית המקדש און זייערע קנעכט
שלאגן דאס פאלק מיט זייערע דובי-
נעס". (שם.)

אין כהן, יוחנן בן נרבאי, האָט „אויפגעסען 300 קעלבער
און אויסגעטרונקען 300 לאָגלען ווין און איינגעשלונגען 40
מאַסען טייבעלעך (אַלץ פון דיא קרבנות) פאר אַ בלויען צוביים
נאַכ'ן עסען". אזוי שטייט אין א'ן אלטע ברייטא, פון יענע ציי-
טען. (שם.) רש"י מאַכט אויף דעם, אז דאָס מיינט מען, אז ער
האָט געהאָדעוועט אזוי פיעל כהנים, וואָס האָבען אזוי פיעל אויפ-
געגעסען. דער מונח"ז זאָגט, אז דאָס מיינט אויסצורדיקען, בדרך
גומא, אז אזעלכע שרעקליכע פרעסערס און וועלט-איינשלינגערס
זיינען דאָס דיא כהנים געווען.

און האָך זאָגט דיא גמרא אויף, אז אַ כהן גדול מוז זיין
אַ גביר, און ווען ער איז ניט רייך אַליין, „זאָל מען איהם רייך מאַ-
כען פון זיינע ברידער". (יומא.)

עס זיינען געווען אויך זעהר ערעליהאַרציגע כהנים. אזוי וויא
עס געפינען זיך אימער ערעליהאַרציגע צווישען טיראַנישע קלאַסען
מענשען. (דיא וויכטיגסטע פאָרשטייהער פון דיא פראַנצויזישע
רעוואָלוציאָן זיינען אַליין געווען פון „אַדעליגען" קלאַס.) אָבער
אַלס קלאַס, זיינען דיא אידישע כהנים, ווען זיי זיינען געווען אין
מאַכט, געווען ניט אַנדערש וויא אַלע העררשענדיע קלאַסען. זיי
האָבען געהאַנדעלט לויט נאָך זייערע אינטערעסען. זייער אייגענע
רעליגיאָן, וועלכע זיי אַליין האָבען געלערנט דעם פאָלק, האָט נאָר
ניט געווירקט אויף זייער געוויסען. אויף ניט דאָס, וואָס זיי האָבען
געדיענט אין גאָטס אייגענעם בית המקדש. און אַלס העררשער
זיינען זיי צייטגעוויזן געווען דיא שרעקליכסטע טיראַנען, מערדער,
רויבער; זייערע אייגענע ברידער, מוטערס, קינדער, פרויען האָ-
בען זיי ערמאָרדעט, הונדערטער מענשען פון פאָלק האָבען זיי
אויסגעקוילעט — כדי זיך צו כאַפען דיא מלוכה — פונקט וויא
דיא רוסישע צאַרען.

דער סוף איז געווען, אז דיא אידען אַליין האָבען געבעטען
דעם רוימישען העררשער פאַמפּעיוס, ער זאָל קומען זיי בעפרייען

פון זייערע אייגענע טיראַנישע כהנים־קעניגע. און אזוי איז דעם אידענס לאַנד אַרײַנגעקומען אין דיא הענר פון דיא רוימער!
 איין כהן גדול און קעניג, אלכסנדר ינאי, האָט אין איין טאָג אויסגעקוילעט 6000 אידען. פון דעם איז אַרויסגעקומען אַ רע-וואָלוציאָנערער קאַמפּף געגען איהם, וואָס האָט אָנגעהאַלטען זעקס יאָר. 50,000 אידען זיינען אין דעם קאַמפּף אומגעקומען. דער כהן גדול האָט דעם אויפשטאַנד אונטערדריקט. דאָן האָט ער אויפגעהאַנגען 800 פרושים און פאר זייער טויט האָט ער פאר זייערע אויגען אויסגעקוילעט זייערע פרויען און סינדער.

נאָך זיין טויט, זיינען דיא פרושים געקומען צו מאַכט. זיין ווייב אַלעקסאַנדראַ איז געוואָרען דיא רעגירערנדע קעניגין און איהר ברודער איז געווען דער תנא שמעון בן שטח. דאָן האָבען וויעדער דיא פרושים גענומען בלוטיגע נקמה.

* * *

און דאָ קומען מיר צו דעם צווייטען קוואַל פון דיא אירישע רעליגיעזע געזעצע.

פון דעמאָלט אָן האָט אָנגעהויבען וואַקסען דיא מאַכט פון דיא תנאים („רבנים“), אַלס דיא פאַרשטייהער פון דער רעליגיאָן. און דיא כהנים האָבען אַלץ מעהר און מעהר פערלוירען דיזעזע מאַכט. דיא כהנים האָבען זיך אַלץ מעהר געמוזט אַליין אונטערוואַרפען אונטער דיא „רבנים“. עס האָט גענומען גילטען דער רענעל, אַז „אפילו אַ ממזר אַ תלמיד חכם (אַ געלערנטער אין רעליגיאָן) איז גרעסער וויא אַ כהן וואָס קען ניט לערנען“. דיא לערנערס, צו כהנים צו ניט, זיינען געוואָרען דיא בעלי־הבתים איבער דיא רעליגיאָן. און דיא ווייטערע ענטוויקלונג פון אַלע געזעצע און דינים, וואָס זיינען געבליבען ביז'ן היינטיגען טאָג, דיא משנה, דיא גמרא און אזוי ווייטער, שטאַמט דאָס אָט פון דיזעזע לערנערס, פון דיא רבנים.

נון איז עס אמת, אַז אין אָנפאַנג איז עס מיט דיזעזע נייע בעלי-בתים איבער דער רעליגיאָן, מיט דיא תנאים, דיא רבנים, געווען אַביסעל דאָסזעלבע, וואָס עס איז געווען אַרום 500 יאָר פריהער, אין אָנפאַנג, מיט דיא כהנים, מיט דיא פריסטער: אויך דיא נייע

רעליגיאָנס־פּאַרשטייהער, דיא רבנים (דיא תנאים) האָבען אין אָנפאַנג געהאַט זייער הויפט מאַכט אין דעם אַרימען פּראָסטען פּאַלק. דיא רייכע אַריסטאָקראַטען זיינען געווען דיא „צאָדוקער“ (צדוקים), — דיא רעליגיעזע סעקטע, וואָס איז געווען געגען דיא תנאים און רבנים. דיא תנאים און רבנים האָט מען גערופען „פרושים“. מיט זיי האָבען גע־האַלטען ס'רוב דיא אַרימע פּראָסטע מאַסען. זיי אליין זיינען טיילווייז אַרויסגעקומען פון דיא אַרימע מאַסען. „היט זיך פאר דיא אַרימע“, האָבען זיי שפעטער געזאָגט, „דען פון זיי קומט אַרויס תורה.“ (גדרים פ"א.) אַ סך פון זיי זיינען אַפילו געווען זעהר רייך, וויא מיר וועלען ווייטער זעהען. אָבער זייער מאַכט איבער דיא טיראַנישע כהנים איז אַרויסגעקומען — פונקט וויא דיא מאַכט פון דיא כהנים מיט 500 יאָהר פריהער — פון אַ לאַנגען קאַמפּף געגען דיא אַריסטאָקראַטען און דיא טיראַנען. יעצט זיינען דאָס געווען דיא „צדוקים“ און זייערע כהנים. און וויעדער האָט דאָס געבראַכט דערצו, אַז אין דיא געזעצע פון דיא פרושים, דיא תנאים, געפינט זיך אַ סך מענשען־פריינדליכעס, פאַר דיא טובה פון אַרבייטער און שקלאַפען.

אָבער אויך צווישען דיעזע נייע פּאַרשטייהער פון דער רע־ליגיאָן זיינען געווען פערשיעדענע קלאַסען; און אויך זיי זיינען שפעטער געקומען צו מאַכט. דאָרום זיינען דיא געזעצע ביי זיי אויך ניט געבליעבען קאָנזעקווענט אַרבייטער־פריינדליכע.

VI

דעמאָקראַטיע, קלאַסען, אַרבייט און אַרבייטער אין דער גמרא.

(א) וואָס עס איז געוואָרען מיט דיא דעמאָקראַטיע.

מיט דיא דאָזיגע נייע פאַרשטייהער פון דער רעליגיאָן, מיט דיא תנאים, דיא רבנים, איז אין יעדען פונקט געווען, טייל-ווייז, דאָסזעלבע, וואָס עס איז געווען מיט דיא כהנים א 500 יאָהר פריהער: אויך זיי. דיא תנאים און רבנים, האָבען זיך פון אַנפאַנג אָן פּערזאָרנט מיט א שטרענגע מאַכט.

דאָס וואָס אין דיא תורה שטייט, אז ווער עס וועט ניט פאָל-גען דעם כהן און דעם שופט, דעם קומט מיתה, דאָס האָבען זיי יעצט אויסגעטייטשט, אז דאָס מיינט זייער בית דין הגדול. און זיי האָבען געזאָגט, אז לויט דיעזען פסוק איז — ווען איינער וואָס האָט אַ רעכט צו פּסק'ענען פּסק'ענט אַנדערש ווי זייער בית דין הגדול, קומט איהם מיתה. (זקן ממרא.)

און באַלד פון אַנהייב האָבען זיי ניט אַלע געהאַט איין מיי-נונג אין בעצוג אויף דיעזע שוידערליכע טיראַניי, וואָס זיי האָ-בען איינגעפיהרט. ר' מאיר האָט געזאָגט, אז טויטשטראַף קומט נאָר פאר פּסק'ענען אַנדערש אין אזא זאַך, וואָס פאר דעם איר בערטערטען דערפון קומט כרות. ר' יהודה זאָגט, אז טויטשטראַף קומט פאר פּסק'ענען אַנדערש אין יעדע זאַך, וואָס דער עיקר דערפון איז אין דער תורה און דער פּשט דאָרויף קומט פון דיא רבנים. און ר' שמעון זאָגט, אז מיתה קומט פאר פּסק'ענען אַנדערש אפילו אין איין קליינע „פּישטשיווקעלע“ וואָס דיא רבנים אַליין האָבען מדרקט געווען. (אפילו דקדוק אחד מדקדוקי סופרים. סנהדרין פ"ז.)

געבליעבן איז, וויא עס שיינט, וויא ר' שמעון. (דדו"ד פט"ו.)

און זיי האָבען געזאָגט: „בית-דין שלאָגען און שטראַפען

אפילו ניט לויט דעם דין פון דער תורה, נאָר כדי צו צווינגען מען זאָל פּאַלנען". (יבמות צ').

ווייטער זיינען ניט אלע תנאים און רבנים געווען פון אַרימען פּאַלק, פון אָנהייב-אָן. איינער פון דיא גרעסטע תנאים, ר' שמעון בן שטח, איז (לויט דיא גמרא) געווען אַ ברודער פון דיא רעגיע-רענדע קעניגין. ער איז אָבער ניט געווען זעהר רייך. ער איז געווען אַ סוחר מיט פּלאַקס. (ירושלמי ב"ב פ"ב ה"ה).

וועגען דעם, וויא דיעזער תנא האָט זיך פּערהאַלטען צו דיא קעניגליכע מאַכט, ווערט דערצעהלט אין תלמוד א'ן אינטערעסאַנטער פּאַקט, פּערבונדען מיט אַ לעגענדע:

דעם קעניגס אַ שקלאַף האָט ערמאָרדעט אַ מענשען. לויט דיא געזעץ פון דיא תנאים איז אַ שקלאַף אין דיעזער בעציהונג געווען בעטראַכט וויא א'ן אָקס: ווען א'ן אָקס הרג'עט אַ מענשען, איז דער אייגענטהימער פון דעם אָקס פּעראַנטוואָרטליך. ער האָט גע-דאַרפט זיין אָקס היטען. אזוי איז אויך מיט אַ שקלאַף, אז ער האָט ערמאָרדעט אַ מענשען, איז זיין בעל הבית פּעראַנטוואָרטליך. ער האָט געדאַרפט אַכטונג געבען אויף איהם. לויט נאָך דיעזען געזעץ, האָט ר' שמעון בן שטח געזאָגט צו דיא רבנים: לייגט א'ן אויג אויפ'ן קעניג און לאָמיר איהם רופען צום משפט. האָבען זיי געשיקט צו איהם ער זאָל קומען פאַר'ן סנהדרין. איז ער גע-קומען און האָט זיך ברייט אוועקגעזעצט, וויא אַ קעניג. האָט ר' שמעון בן שטח געזאָגט צו איהם: שטעל דיך אויף און זאָלען דיא עדות זאָגען וואָס זיי ווייסען. דו וועסט דיך דערמיט ניט אויפ-שטעלען פאַר אונז (דיא רבנים) נאָר פאַר גאָט. . . האָט דער מלך געזאָגט: איך וועל זיך אויפשטעלען, ניט ווען דו איינער הייסט מיר, נאָר ווען אלע דינע חברים (סנהדרין) וועלען מיר הייסען. האָט דער מלך אַ קוק געטהאָן אויף דיא סנהדרין פון איין זייט טיש, האָבען זיי אַראָבעלאָזט דיא אויגען. האָט ער אַ קוק גע-טהאָן אויף די סנהדרין פון אַנדערן זייט טיש, האָבען זיי אַראָב-געלאָזט די אויגען: — זיי האָבען מורא געחאַט צו זאָגען, אז דער קעניג זאָל זיך אויפשטעלען פאַר זיי, זיי געזעצ'עבער, „די פּער-טרעטער פון גאָט און פון משה רבנו“; — די א ה ע ר ש ע נ ד ע

געוואלט בויגט זיך אלזאָ ניט פאר דיא רעליגיאָן און איהרע געזעצגעבער. זיי האָבען מורא פאר דיא טיראנישע מאכט און לאָזען אַראָב דיא קעפּ!... — האָט ר' שמעון בן שטח געזאָגט צו דיא סנהדרין: „איהר זייט פערטראַכט, — איהר וואָגט ניט צו זאָגען דעם מלך וויא דער דין איז, אז ער מוז זיך אויפשטעלען פאר'ן בית-דין פון גאָט, — איהר זייט פערנומען אין מחשבות; טאָ זאָל קומען דער בעל מחשבות (גאָט) און זאָל ער אייך בעצאָהלען!“ באַלד איז געקומען גבריאל המלאך און האָט זיי אלע אַ וואָרף געטהאָן צו דר'ער און זיי זיינען געשטאָר-בען. אין דיעזער מינוט איז געבליעבען דער דין, אז אַ קעניג זאָל ניט געמשפט ווערען און געגען איהם זאָל מען ניט ערות זאָגען! (סנהדרין י"ט).

אפילו ווען דאָס וואָלט געווען אין גאַנצען אַ באַבע מעשה, וואָלט דאָס אויך געצייגט זייער בעגריף, אז זייער תורה מוז זיך, נאָך אלעמען, דאָך בויגען פאר די מאכט. אָבער די מעשה מיט „גבריאל המלאך“ בעווייזט ניט, אז די גאַנצע געשיכטע איז אַ לע-גענדע, אַ באַבע מעשה. פאַרצייטענס האָט מען אָפט אמת'ע גע-שיכטליכע פאַקטען צוגעווירצט מיט נסימ'לעגענדעס. דער גרוי-סער פאַרשער אין דיא געשיכטע פון תלמוד, אייזיק הירש ווייס, אין זיין „דור דור ודורשיו“, בעטראַכט די געשיכטע גופא פאר אַ היסטאָרישען פאַקט. און ער ערקלערט, אז דעם געזעץ, דאָס אַ קעניג זאָל ניט מעהר קענען גע'משפט ווערען, האָט דאָס געמאַכט דער תנא שמעון בן שטח אליין, דעם קעניגס שוואַגער, און ער זאָגט דערצו:

„אויב פון איין זייט זעהען מיר פון דיעזע געשיכטע, אז ר' שמעון האָט ניט געשאַנעוועט אפילו דעם קעניג, זעהט מען אָבער פון דער אנדערער זייט, אז ר' שמעון אליין האָט איינגעזעהען, דאָכ ניט אימער קען דאָס געזעץ דורכלעכערן אפילו אַ באַרג — דאָס הייסט דורכשלאָגען דיא מאכט וואָס גע-וועלט יגט; דען צוליעב דיא דאָזיגע פאַסירונג איז געוואָרען

א געזעץ, אז דעם קעניג זאל מען קיינמאל ניט משפט'ן" (דדו"ד שם).

דאָס הייסט, מיט אנדערע ווערטער, אז אפילו אז גרויסער צדיק א תנא וויא ר' שמעון בן שטת, וועלכער האָט פריהער דעם קעניג אליין ניט געשאַנעוועט, האָט אויך סוף כל סוף געמוזט צו בויען דעם געזעץ דאָס צו דער דער מאַכט און פסק'ענען א דין, אז דער קעניג שטייט איבער דעם געזעץ!

דאָס איז א'ן אונגעהויער וויכטיגער פאקט. דאָס בעווייזט פאָלשטענדיג, וויא ריכטיג מיין עיקר טענה איז, אז אפילו דיא געזעצע פון דיא עדלסטע געזעץ־מאכער האָבען ניט גע־קענט בלייבען אַהן איינפלוס פון דיא אינטערעסען פון דיא הערשענדע מאַכט!!!

אזוי האָבען דיא תנאים באַלד אַרום יענער צייט גע'פסק'ענט, אז דער אידישער קעניג מעג דורכברעכען אלע צווימען צו מאַכען פאָר זיך אַ וועג און קיינער דארף זיך ניט שטעלען דאָגעגען. און דער וועג פון מלך האָט ניט קיין שיעור. און ווען ער גייט אויף מלחמה, זאל דאָס גאנצע פאָלק זיינס הויבען ביי דיא גוים און איהם אָבגעבען אללעס און ער זאל זיך נעהמען א חלק בראש. (משנה שם כ).

די פיעל שפעטערע גמרא האָט נאָך צוגעלייגט, אז אַ קעניג, אפילו ווען ער איז אַמאָל מוחל זיין כבוד, העלפט דאָס ניט. דאָס הייסט, אז דער קעניג קען ניט בעגנאָדיגען איינעם וואָס ווערט גע'מישט פאָר מאיעסטע־בעליידיגונג. דען די תורה פערלאַנגט, אז מען זאל האָבען א'ן אַימה פאָר דעם קעניג. אזוי האָבען דיא תנאים אויסגעטייטשט (שהא איתו עליך. שם י"ט).

אַט אזוי האָבען דיזעלבע תנאים, וואָס זייער מאַכט איז אַרויס־געקומען פון אַרימען פאָלק, באַלד נאָכדעם אליין געגעבען די גע־וואַלטהערשער אַ שרעקליכע טיראניי אין האַנד אַרײן. כאָטש כמעט אלע אידישע קעניגע פון נאָהענט צו זייער צייט זיינען גע־ווען געוואַלדיגע טיראנען. אַט אזוי האָבען זיי אויסגעטייטשט

דיא כלומרשט „רעפובליקאנישע“ לעהרע פון תורת משה און פון דיא דעמאָקראַטישע נביאים!

עס געפינען זיך אין תלמוד אויך זעהר גוטע, דעמאָקראַטישע זאָגאָכטסען וועגען דיא קעניגליכע העררשונג.

אויף איין אָרט שטייט, אז דאָס וואָס גאָט הייסט דיא אידען מאַכען זיך אַ מלך, רעדט ער דאָס פון דיא אידענס שאַנדע. (שום תשים עליך מלך, הקב"ה מדבר בגנותן של ישראל. — ספרי.)

דאָגעגען אָבער, וואָס געפינט מען ניט אויף אַנדערע ערטער! „ווער עס איז מעיז פנים געגען מלך, איז אַזוי וויא ער וואָלט מעיז פנים געווען געגען גאָט.“ (ב"ר פ. צ"ד.)

יעדע גזירה, וואָס אַ מלך גיט אַרויס, גייט פריהער אַרויס פֿון גאָט.“ (מדרש שוחר טוב.)

„גאָט אַליוין גיט אָב כבוד דעם מלך“ (מכילתא בא.) „גאָט האָט בעשוואוירען דיא אידען, אז אַפילו ווען דער מלך וועט אויף זיי מאַכען שלעכטע גזרות זאָלען זיי אָן איהם ניט מורד זיין.“ (תנחומא בא.)

„ווער עס צאָהלט ניט די פּאָדאָטקעס, וואָס דער מלך הייסט צאָהלען, בעגייט אַ גזלה און איז עובר אויף לאַ תגזול, אפילו ווען דער מלך הייסט דיא אידען מעהר צאָהלען וויא גוים.“ (שו"ע חו"ם ס' ש"ט.) „ווער עס צאָהלט ניט דעם מלך'ס פּאָדאָטקעס, איז אַזוי גוט וויא ער וואָלט אַ מענש גע'הרג'עט; און ניט נאָר וויא ער וואָלט אַ מענש גע'הרג'עט, נאָר נאָך מעהר, — וויא ער וואָלט געדיענט עבודה זרה“ (שמחות פ"ב.)

„דיא מלוכה פון דעם מלך אויף ד'רערד איז אַזוי וויא דיא מלוכה פון גאָט אין היממעל.“ (ברכות נ"ח.)

„אז איינער איז נאָר געוואָרען אַ מלך, געהערט שוין דיא מלוכה צו זיינע קינדער און קינדס קינדער ביז אייביג.“ (מסכת שמחות.) „אַ מלך מוז מען אָפגעבען גרויס כבוד און מען מוז אַרײַנבריינגען מורא און פחד אין יעדען מענשענ'ס האַרץ פאַר איהם... ווען ער שטאַרבט, טאָר קיינער, אפילו אַ מלך, ניט חתונה האָבען מיט זיין אלמנה... ער דאַרף קיין חליצה ניט געבען... קיינער טאָר ניט זיצען אין בית המקדש נאָר דער מלך מעג... אַ פּוּל ו ד ע ר נ ב י א מ ו ז ש ט י י ן

פאר דעם מלך און זיך בוקען פאר איהם...
 דוא מלכים פון ישראל מאָר מען קיין מאָל ניט משפט'ן פאַר קיין שום
 פערברעכען און מען מאָר זיי ניט רופען פאַר עדות ביי אַ משפט און ניט
 עדות זאָגען געגען זיי..."

„ווער עס איז מורד אין אַ (אידישען) מלך, דעם מעג דער מלך
 אומבריינגען. אפילו ווען דער מלך הייסט איינעם גיין אַ שליחות און
 ער פאַלגט ניט, מעג ער איהם דעם קאַפּ אַפהאַקען. ווען איינער רעדט אַ
 שלעכט וואָרט אויפ'ן מלך אָדער בעלידיגט איהם, מעג ער איהם דעם קאַפּ
 אַבהאַקען. דער מלך קען זעצען אין געפענגניס אַרײַן אָדער לאָזען שמויִד
 סען און שלאָגען פון זיין כבוד וועגען. ער מעג אומבריינגען אפילו ווער
 ווייסט וויפיל מענשען אין איין טאָג און מעג זיי לאָזען היינגען אויף
 דיא תליה אַ לאַנגע צײַט, כדי אַנצומאַכען אַנדערע אַ מורא פאַר איהם“.

„דער מלך מעג נעהמען וואָסאַר'ע פאַדאַטקעס ער וויל און ער מעג
 מאַכען אַ גזרה, אַז ווער עס וועט ניט צאַהלען זאָל אומגעבראַכט ווערען.
 און ער מעג צונעהמען דיא שטאַרקסטע און דיא שענסטע און בעסטע
 יונגע מענשען פאַר שקלאָווען און דיענער, און ער מעג זיי איינשפאַנען
 אין זיין רײַטוואָגען. און ער מעג זיך נעהמען אַלע מיידלעך וואָס ער
 וויל פאַר ווייבער אָדער קעכס־ווייבער, און ער מעג זיי מאַכען פאַר זײַנע
 פרעגלערקעס, שלאַכטערקעס און קעכינס“.

„ווען דער מלך הרג'עט איינעס, געהער זיין פערמעגען צום מלך. ווען
 ער געווינט אַ מלחמה, נעהמט ער צו דאָס אייגענטהום פון דעם בעזיעגטען
 מלך פיר זיך און פון דעם איבריגען גערויבטען פערמעגענס פון דעם איינ-
 גענומענעם פאָלק געהער אַ העלפט צו איהם און אַ העלפט צום מיליטער
 א. ז. וו.“

„אַלע לענדער וואָס זיין חיל נעהמט איין, געהערען צו איהם, און
 ער טעג געבען דערפון וואָס ער וויל צו וועמען ער וויל“, א. ז. וו.

דאָס שטייט אַלץ אין רמב"ם הלכות מלכים, נאַטירליך לײַט
 דיא נמרא.)

און זיי האָבען געזאָגט :

„אפילו אַ פוקס (אַ נידעריגע חיה ניט קיין לײַב), ווען עס איז
 זיין צײַט (ווען ער האָט מאַכט) בוק זיך צו איהם“. (תעלא
 בעדנא סגיד ליה, מגילה מ"ז.)

מיט דעם אלעם זיינען אידען ניט געווען קיין אויסנאָמע צום שלעכטען פון אלע אומות אין יענע ווילדע צייטען. עס זיי-נען געווען טיראנישע העררשער ביי אנדערע פעלקער, וואָס האָבען געהערשט נאָך גרויזאָמער, וויא דאָ איז געשילדערט. און, וויא געזאָגט, געפינען זיך אין תלמוד אויך זעהר גוטע געדאַנקען, לויט יענער צייט, וועגען די פפליכטען פון קעניג צו רעגירען מיט רחמנות.

אַבער דאָך זיינען דיא דערמאָנטע שטרענגע סאַמאָדערזשאַוונע געזעצע זיכער ניט קיין קאָנסקווענטע פאָרטזעצונג פון דיא פאָלקס-פריינדליכע דעמאָקראַטישע געדאַנקען פון דיא נביאים, און אויך פון דיא רעוואָלוציאָנערע פרושים. דיעזע סאַמערזשאַוונע גע-זעצע צייגען געוויס אַ געוואָלדיגען איינפלוס פון דיא העררשענדע געוואַלטען און זייערע אינטערעסען אויף דער געזעץגעבונג פון דיא תנאים און רבנים. אין דעם קען קיין שום ספק ניט זיין. וויא געזאָגט, אַ טייל פון דיא אַלטע תנאים זיינען געווען קרוב למלכות. אינטערעסאַנט איז, אַז איין רבי אין דער גמרא זוכט אויסצו-דרש'ענען, אַז דוד המלך האָט ניט געזינדיגט מיט דיא שיינע בת-שבע; זאָגט צו דעם א'ן אנדערער (רב), אַז יענער רבי קומט ארויס פון דוד המלך, דערפאַר זוכט ער איהם ריין צו וואשען! (שב נ"ו).

(ב) פערשיעדענע קלאַסען תנאים.

אויך האָב זיך דאָ אַנגעשטעלט בלויז פאַרבייגייהענדיג ביי דיא פאָליטישע געזעצע, וועגען דיא קעניגליכע מאכט. מעהר וועגען דעם וועלען מיר רעדען אין צווייטען טייל. דאָ וויל איך הויפטזעכליך בעהאַנדלען אַרבייטער-פראַגען: וואָס דיא רעליגיאָן איז געווען פאַר דיא אַרבייטער.

וויא צווישען דיא תנאים און רבנים זיינען געווען אי אַרימע, וואָס האָבען געמוזט אַרבייטען, אי רייכע, וואָס האָבען אָנגעקליעבען עשירות פון אנדערע מענשענס אַרבייט, און וויא דיא ביידע צו-שטענדע האָבען געהאַט איינפלוס אויף דיא דינים, וואָס זיי האָבען גע'פּס'ענט, קען מען דייטליך זעהען פון פאָלגענדע שטיקעל גמרא:

אידישקייט אין סאציאליזמוס

„אין פסוק שטייט : „דיא תורה זאל ניט אראב פון דיון מויל ביי-טאג און ביינאכט“, וואָלט מען אפשר געמיינט, אז דאָס הייסט טאָקו פשוט אַזוי וויא עס שטייט ; דאָרום זאָגט דער פסוק „דו זאָלסט אַנקלויבען דיון תבואה“, כדי מען זאל וויסען, אז מען מוז זיך פיהרען וויא דיא וועלט פיהרט זיך : ווען מען דארף אַרבייטען אין פעלד, דארף מען ניט לערנען. אַזוי זאָגט ר' ישמעאל. אָבער ר' שמעון זאָגט פערקעהרט. ער פרעגט : ווען אַ מענטש וועט אַקערן אין דער אַקערצייט און זייען אין דער צייט פון זייען און שניידען תבואה אין שניט-צייט און דרע-שען ווען עס איז דיא צייט פון דרעשען, וואָס וועט זיין מיט דיא תורה ? — ווען, הייסט עס, וועט מען לערנען ? — נאָר וואָס דען ? — ווען אַ איד פיהרט זיך וויא גאָט האָט געבאָטען, ווערט זיין אַרבייט געט האָן דורך אַנדערע ; ווען ער פיהרט זיך ניט ריכטיג לויט גאָט'ס וויללען, מוז ער אליין טהאָן זיין אַרבייט ; און נאָך מעהר — ער מוז נאָך אַרבייטען פאַר אַנדערע.“ (ברכות ל"ה.)

דאָ איז קלאָר, אז דאָס ריידען צוויי תנאים לויט צוויי פער-שיעדענע עקאָנאָמישע אומשטענדען : דער ערשטער רעדט פון דעם שטאַנדפונקט פון איינעם, וואָס מוז זיך אליין טהאָן זיין אַרבייט, און אַמאָל נאָך אַרבייטען פאַר אַנדערע ; דער צווייטער — פון דעם שטאַנדפונקט פון אַזא רבי, וואָס אַנדערע אַרבייטען אויף איהם. אַ שפעטערער זאָגער אין דער גמרא, אביי, זאָגט, אז אַ סך (רבנים) האָבען געטהאָן וויא ר' ישמעאל — געאַרבייט ווען זיי האָבן בען געדאַרפט אַרבייטען און געלערנט נאָר אין דיא פרייע צייט — און זיי האָבען געהאַט ערפאָלג ; אַ סך האָבען געטהאָן וויא ר' שמעון — תמיד געלערנט און ניט געאַרבייט — און זיי האָבען קיין ערפאָלג ניט געהאַט.

פון דעם איז דייטליך, אז עס זיינען געווען צווישען דיא תנאים אי אַרבייטער אי ניט אַרבייטער, און וויא דיא ביידע צור-שטענדע האָבען געהאַט איינפלוס אויף זייער רעליגיאָן, אפילו אין דיא הייליגסטע זאַכען,

רבא האָט געזאָגט צו דיא רבנים, וואָס האָבען געלערנט ביי איהם ; „איך בעט אייך, ווייזט זיך ניט פאַר מיר ניט אין דיא טעג

פון חודש ניסן, ניט אין דיא טעג פון חודש תשרי, ווייל דעמאָלט מוזט איהר אַרבייטען אין פעלד. אז איהר וועט דעמאָלט ניט אַר-בייטען, וועט איהר האָבען א גאַנץ יאָהר א צוטומעלטען קאָפּ וועגען פרנסה.

אָבער ר' נהוראי זאָגט: „איך לערן מיינע קינדער ניט קיין שום אַרבייט פון דער וועלט, נאָר תורה, ווייל פון תורה עסט א מענש איהר לוי אױף דער וועלט און דער קרן דערפון בלייבט פאַר יענער וועלט.“ (קידושין פ"ב:)

אזוי האָט נאָר געקענט זאָגען דער, וואָס האָט געזעהען לער-נערס, וועלכע האָבען א ניט א גאַנץ יאָהר קיין צוטומעלטען קאָפּ וועגען פרנסה, דען זיי „עסען פון דעם לוי פון תורה“. אזוי וויא דיא תורה אַרבייט ניט פאַר קיינעם, הייסט דאָס, אז אַנדערע מענ-שען אַרבייטען אױף זיי. עם זיינען געווען תנאים זעהר רייכע.

ר' טרפן איז געווען א'ן „עושר גדול“; (נדדים פ"ב.) ר' אליעזר בן הרסום האָט געהאַט זיין אייגענס אזוי פיעל, אז דיא גמרא מאַכט דערפון א גוזמא, „טויזענד שטעדט אױף דער יבשה און טויזענד שיפען אױפ'ן ים“. דאָך האָט ער זיך ניט געמישט אין זיינע געשעפטען, נאָר געלערנט תורה. זיינע שקלאַפען האָבען איהם אפילו ניט געקענט. אזוי שטייט. (יומא ל"ה:) זיין מוטער האָט איהם געמאַכט א העמדל, האָט עם בעטראַפען „20 טויזענד“.

ר' עקיבא, וועלכער איז פריהער געווען א פאַסטוך, איז אַלס תנא געקומען צו זעהר א גרויסע עשירות. דיא גמרא דערציילט פערשידענע „ניסים“ וויא אזוי ער איז רייך געוואָרען. (נדדים נ"א.) ר' יהודה אַליין, דער רעדאַקטאָר פון דער משנה און דער רע-ליגיאָנס-„פירשט“ (נשיא), איז געווען אונגעהייער רייך. דיא גמרא דערציילט (נאַטירליך וויעדער א גוזמא), אז ווען ער האָט חתונה געמאַכט זיין זוהן שמעון, האָט ער געלאָזט אױפשרייבען אױף דעם הויז פון דיא חתונה, אז אױף דיעזען חתונה-הויז איז אַוועק 24 טויזענד מיליאָן „גילדען“. (נדדים ג').

דיעזער גרויסער תנא, וועלכער האָט צוזאַמענגעשטעלט דיא משנה און איז געווען איינער פון דיא סאַמע הייליגסטע פון דיא

גמרא־רעליגיאָן, איז געווען זעהר אַ שטרענגער העררשער אין דער רעליגיאָן און האָט געהאַלטען פון גדלות און שטרענגקייט געגען דעם פּאָלק. צו זיין זוהן גמליאל, וועלכער האָט געדארפט ווערען נשיא נאָך זיין טויט, האָט ער געזאָגט: „פיהר דיין נשיא'שאפט מיט גרויס שטאַלצקייט און מאכט (נהוג נשיאתך ברמים), כדי דער עולם זאָל ציטטערן“.

רייכע לייט האָט ער אָבגעגעבען גרויס כבוד. ווען עס איז געקומען צו איהם אַ גרויסער גביר, האָט ער געגעבען אַ בעפעהל: „מאכט פלאַץ פאַר אַ גביר פון הונדערט־טויזענד!“ דאָס הייסט אַ בעזונדערס בכבוד'יגען פּלאַץ. (כלומר מקום חשוב. רש"י) איז געקומען אַ גרעסערער עושר, האָט דער נשיא אויסגערופען: „מאכט פלאַץ פאַר אַ גביר פון צוויי הונדערט טויזענד!“ דאָס הייסט נאָך אַ בכבוד'יגערען פּלאַץ. (כלומר מקום חשוב יותר בין גדולים, לפי כבוד עשרו. — רש"י, ערובין פ"ג.)

עס פערשטייט זיך, אז דאָס מיינט מען אפילו ווען דיא גבירים זיינען ניט געווען קיין גרויסע לערנערס. דען אויב יא, קומט זיי דאָך סיי ווי סיי כבוד, צוליעב דיא תורה.

דיא רבנים האָבען דאָס ערקלערט, אז ווען איינער איז א'ן עושר, איז אַ סימן אז ער איז ווערט ביי גאָט; אז ניט, וואָלט ער איהם קיין עשירות ניט געגעבען. און אז ער איז ווערט ביי גאָט עשירות, דאַרף מען איהם אָבגעגעבן כבוד. אַ פרומער ספר שרייבט וועגען דעם, וואָס רבי יהודה הנשיא האָט אָבגעגעבען כבוד גבירים, אז דיא גמרא דערציילט דאָס, כדי צו ווייזען אז כאָטש ער איז אַליין געווען אזא גרויסער עושר, האָט ער אויך אָבגעגעבען כבוד צו עשירים. „היינט אַ פשיטא שוין א'ן אַריממאַן אָדער אַ קלענערער מענטש, מוז אַודאי האָבען דרך ארץ פאַר אַ רייכען“.. אזוי בע־ מערקט דער ספר.

דער פאמיליע פון דיעזען רייכען און שטרענגען תנא און נשיא האָבען דיא תנאים צוגע'פסקענט, אז זיי מעגען וואָס אַנדערע אידען און אידענעס טאָרען ניט. דריי זאכען אזעלכע ווערען דערמאָנט: זיי מעגען לאָזען לערנען זייערע קינדער גוי'אישע חכמות און זיי מעגען קוקען אין שפיענעל און זיך מאַכען אַ געוויסע פרוזורע, וואָס

אנדערע איז פערבאטען (ירושלמי שבת). אויך א סאָרט „קלאַסען-געזעצגעבונג“!

אויך צווישען דיא פיעל שפעטערע בעל-גמרות, אין טיעפען גלות, זיינען געווען זעהר רייכע. ר' הונא האָט מען געטראָגען אין א „גאָלדענע“ טראָגקארעטע. (תענית כ'). ר' חסדא און ר' פפא זיינען רייך געוואָרען פון האַנדעל מיט אַזא משקה, וואָס מען פלעגט מאַכען פון טייטלען. (פסחים קי"ג.) דערזעלבער ר' פפא, וואָס איז געוואָרען אַ גביר פון האַנדעל מיט טייטעל-וויין, האָט גע'פסק'-ענט אַ דין, אַז ווען איינער קען טרינקען טייטלען-וויין און טרינקט דאָך טרויבען-וויין, בעגייט ער אַ'ן עברה, געגען דעם פסוק אין דער תורה, וואָס זאָגט, אַז מען טאָר ניט איבערפיהרען ווערטהפולע זאַ-כען, ווען עס איז ניט נויטיג (בל תשחית). (שבת ק"מ.)

און נאָך אַ סך אנדערע גרויסע גבירים זיינען געווען צווישען זיי.

אַ טייל האָבען אַזוי שטאַרק געהאַלטען פון רייכקייט, אַז זיי האָבען געזאָגט, אַז משה רבנו אַליין איז געווען אַ רייכער מאַן, און אַז אַלע נביאים זיינען געווען רייכע, און אַז גאָט'ס שכינה רעהט נאָר אויף אַ רייכען (נדרים ל"ה). אָט דאָס איז ביי זיי געוואָרען פון דעם „גאָט פון דיא אַרימע“, וואָס דיא נביאים האָבען געזאָגט, אַז זיין שכינה רעהט דוקא אויף אַרימע!

(שוכן את דכה ושפל רוח).

און דיא רייכע תנאים און רבנים האָבען אַלע געהאַלטען שקלאַ-פען און געדונגענע ארבייטער. אַ טייל פון זיי זיינען געווען רייך פון מסחר, וויא געזאָגט. אָבער פערלער האָבען זיי געהאַט און דיא פערלער האָבען זיי געלאָזט בעארבייטען פון שקלאַפען און געדונגענע ארבייטער.

ג) קלאַסען-געזעץ-געבונג.

יעצט וועלען מיר זעהען, וויא דיא רבנים פון דיא גמרא זאָגען אַליין בפירוש, אַז זיי זיינען פארטייאיש צו זייער קלאַס, און וויא זיי זיינען ניט פריי פון קלאַסען-געזעץ-געבונג.

נאָר פריהער מוזען מיר געבען אַ שטיקעל הקדמה און ער-קלערען, וואָס מען מיינט מיט „קלאַסען-געזעץ-געבונג“.

דאָס מיינט : מאַכען געזעצע — און אויסלייגען געזעצע — פאַרטייאַיש, פאַר דיא טובה פון איין קלאַס מענשען, — געוועהנליך דיא רייכע און מעכטיגע, וועלכע האָבען אַ שטאַרקען צד צווישען דיא וואָס מאַכען און פּסק'ענען דיא געזעצע און א'ן איינפלוס אויף זיי. מען דאַרף דאָס אָבער ניט פאַלש פערשטיין. דאָס הייסט ניט, אַז ווייל אַ טייל תנאים זיינען געווען עשירים און געהאַלטען אַרבייטער, דעריבער האָבען זיי מיט אַ כּוּוּן געמאַכט „קלאַסען-געזעצע“ און אויסגעדריקט געדאַנקען וואָס זיינען גוט פאַר בעלי בתים און שלעכט פאַר אַרבייטער. חלילה ! דאָס איז זעהר א'ן אוטוויסענדער און וואַלגאַרנער בעגריף פון דעם געדאַנק מכוח דיא ווירקונג פון קלאַסען-אינטערעסען ! מען מיינט דערמיט ניט, אַז אַלע רייכע טהוען שלעכטס מיט אַ נידערטרעכטיגע כּוּוּן, וויסענדיג, אַז זיי טהוען שלעכטס. ניין, זיי קענען זיין זעהר ערעלע מענשען, זאָגאַר אמת'ע הייליגע. אָבער זייער קלאַסען-לאַגע, און דער איינפלוס פון מאַכט, ווירקען אויף זייער אַרט דענקען און פיהלען און בעוואוסטערהייט. זיי בערעכענען ניט און פיהלען ניט, אַז דאָס איז שלעכט פאַר דיא ברייטע מאַסען.

צווישען דיא שקלאַפען-האַלטער, וואָס האָבען געקעמפּט אין אַמעריקא מיט זייער גאַנצער ענערגיע, אַז שקלאַפעריי זאָל ניט אָב-געשאַפט ווערען, זיינען געווען אַ טייל אמת'ע אידעלע מענשען, מיט גאָלדענע הערצער. נאָר זייער לאַגע אַלס שקלאַפען-אייגענטהיימער האָט זיי געמאַכט דענקען אַזוי, וויא עס האָט זיך געלוינט פאַר שקלאַפען-האַלטער און קוקען אויף אַלעס דורך זייערע בריללען.

דאָס דאַרף מען גוט אין זיינען האָבען !

ווען אין דיא נמרא זיינען דאָ אי גוטע געזעצע פאַר אַרבייטער, אי שלעכטע, דאַן ווייזט דאָס, אַז בידע אינטערעסען, אי דיא אינ-טערעסען פון דיא אַרבייטער, אי דיא אינטערעסען פון דיא בעלי בתים, האָבען געהאַט אַינפלוס אויף זייער בליק און אויף זייער געפיהל פון גערעכטיגקייט. זיי זיינען זיך אָבער ניט געווען בעוואוסט דערפון. דיא, וואָס האָבען געגעבען קלאַסען-געזעצע, פאַר דיא טובה פון דיא בעלי בתים און געגען דיא אַרבייטער, האָבען געמעגט זיין אין רעליגיעזען זין אמת'ע הייליגע, — ניט חלילה קיין

מאסקירטע, נאָר טאָקי קדושים אין פּוֹלען (רעליגיעזען) זיין פון דעם וואָרט. אָבער דיא קלאַסען-פּערהעלטניסע האָבען דעם מעכטיגס-טען איינפלוס, אפילו אויף הייליגע. דאָס איז עס וואָס איך בע-וויוו דאָ: רעליגיעאן איז ניט קיין בעשיצע-ריין פאַר דיא אַרבייטער! אפילו דיא גרעסטע און עהרליכסטע רעליגיעזע הייליגקייט אויף דיא זייט פון דיא גרינדער פון רעליגיעאן האָט זיי ניט אָבגעהאַלטען פון מאַכען טיילווייז קלאַסען-געזעצע, צום שאַרען פון דיא אַרבייטער. און אפילו דיא גוטע געזעצע זיינען אויך אויסגעטייטשט געוואָרען אזוי, אז זיי האָבען דיא אַרבייטער קיין שום טובה אין ווירקליכען לעבען ניט געבראַכט. דער איינפלוס פון דיא אָרימע תנאים און רבנים האָט נאָר געקענט ווירקען, אז אין ספר זאָלען אַריינגעשריעבען ווערען טיילווייז גוטע געדאַנקען און געזעצע פאַר אַרבייטער, אָבער ניט, אז זיי זאָלען אויסגעפיהרט ווערען אין ווירקליכען לעבען. דען דערצו האָבען דיא אָרימע און אונטערדריקטע ניט געהאַט קיין בעזאָנדערע מאַכט און ניט געפיהרט קיין קאַמפּף.

איבערהויפּט איז ביי יענע תנאים און רבנים נאַטירליך ניט געווען קיין קלאַסען-בעווואָרונגס-טייטש. זיי האָבען נאָר ניט צווישען דיא אַרבייטער און דיא בעלי בתים. זיי האָבען נאָר ניט געטראַכט פון קיין גענגערישע אינטערעסען צווישען זיי. עס האָט געטראַפּען, אז דוקא ארייבער תנא האָט אַמאָל געזאָגט א גוטען געדאַנק אָדער דין פאַר אַרבייטער און דוקא אַין אָרימע אַ שלעכט-טען. דען פון דעם קלאַסען-געגענזאַץ האָבען זיי ניט געטראַכט. דיא רייכע און דיא אָרימע האָבען צוזאַמען געלערנט תורה, זיך און אַנדערע. מיט רעליגיעאן האָבען זיי זיך בעשעפּטיגט און ניט אין זינגען געהאַט קיין סאָציאַלען קאַמפּף.

אויך האָבען זיי ניט אָנגעהויבען צו האָבען קיין סיסטעם-מאַטישע סאָציאַלע פּרינציפען, וועלכע זאָלען זיין אימער אויסגעהאַלטען אין אַלצדינג וואָס זיי האָבען געזאָגט און גע-פּסק'ענט. מען געפינט אָפּט, אז אין איין פּונקט זאָגט איינער וואָס עס איז גוט פאַר אַרבייטער און אין אַין אַנדערען פּונקט —

פאר דיא בעלי בתים. דען זייערע מיינונגען בויען זיי ניט מיט קיין בעוואוסטזיין אויף קיין בעשטימטען ס י ס ט ע ס פון יושר און שכל. דאָס זעהט מען דייטליך אין דער גמרא אין זייערע פיעלע דיסקוסיאָנען און טענות, וואו זיי האָבען מחלוקות: דיא אַרנר מענטען אין דיעזע ויכוחים זיינען ניט לויט יעדען תנא'ס אויסגע- האַלטענע סאָציאלע „פּרינציפען“, און אָפט אַפילו ניט אין אַלגע- מיין לויט שכל, לויט יושר. דאָס זיינען זעהר אָפט טענות וועגען „פּשט“ אין פּסוקים און אין דיא רייד פון פריהעריגע תנאים; דאָס זיינען דרשות און פּלפּולים אין ו ר ע ר ט ע ר. דען דאָס איז ביי זיי רעליגיאָן!

געוויס, דערביי האָט זיך דורכגעשלאָגען אַ געפיהל פון יושר אויך. דיעזער געפיהל אָבער האָט א'ן אנדער פנים ביי אַרבייטער און א'ן אנדער פנים ביי אַרבייטגעבער — אַפילו ווען זיי זיינען אמת'ע רעליגיעזע צדיקים. און אַפילו אַרימע רעליגיעזע לערנערס, וואָס זייער קאָפּ ליענט אין הימעל, זיינען אָפט אַליין אויך בעאייניג- פלוכט מעהר פון דעם ש ט א ר ק ע ר ע ן צד, פון דיא רייכע. סיידען ווען דער אינטערעס און דער יושר פון דיא אַרימע מאַסען לאָזט זיך פּי ה ל ע ן; דאָס איז ווען זיי פיהרען אַ ק א מ פּה. אז ניט, האָט דער יושר פון דיא רייכע א'ן איינפלוס און זייער אינ- טערעס ווירקט אויף זייערע געדאַנקען.

קיין מלאכים זיינען דיא תנאים און רבנים ניט געווען. זיי זיינען געווען מענשען, בשר ודם.

אין דאָס זעהט מען פון זייערע אייגענע רייד.

מיר האָבען געזעהען, וויא א תנא, וואָס איז רייך געוואָרען פון האַנדלען מיט טייטלעך-וויין, פּסק'ענט אַ רעליגיעזען די, אז ווער עס קען טרינקען טייטלעך-וויין טאָר ניט טרינקען קיין טרויבען- וויין.

פון א'ן אנדערן תנא, ר' אבוהו, זאָגט דיא גמרא, אז ער האָט זיך ערלויבט אַ געוויסע זאָך, וואָס מען טאָר ניט, און אז דאָרום האָט ער געזאָגט, אז דער גרויסער ר' יוחנן האָט גע'פּסק'ענט, אז מען מעג דאָס, כאָטש עס איז גאָר ניט אמת געווען, ר' יוחנן האָט גאָר אזוי ניט גע'פּסק'ענט. (ירושלמי פּאה פ"א ה"א).

אָבער דאָס אינטערעסאַנטסטע איז, דאָס זיי זאָגען אַליין גאַנץ
בפרוש, אז זיי זיינען פאַרטייאיש! דער גרויסער „תנא“ רבא איז
זיך גאַנץ אָפּען מודה, און רייהמט זיך דערמיט, אז ווען א
לערנער קומט צו איהם אויף אַ דין תורה (מיט אַ ניט־לערנער), קען
ער זיין קאָפּ אויפ'ן קישען ניט לייגען ביז ער טראַכט ניט אויס אַ
זכות פאַר דעם לערנער, אז ער זאָל איהם קענען צו'פּסק'ענען!

דאָגעגען זאָגט מר־בר־רב־אשי: איך בין פּסול צו פּסק'ענען
אַ דין תורה פאַר אַ לערנער, ווייל איך ליעב איהם וויא זיך אַליין
און קיינער זעהט ניט אויף זיך אַליין
אז ער איז אומנערעכט!!! (שבת ק"ט).

דאָ איז אָפּען צוגעגעבען, אז עס איז דאָ אַ קלאַסען־נערעכ־
טיגקייט! אז אין אַ קלאַסע מענשען — מעגען זיי זיין אפילו
הייליגע תורה־לערנערס — האַלט איינער מיט'ן אַנדערן און זעהט
ניט איין וואו ער איז אוננערעכט און איז גענייגט איהם צו־צו־
פּסק'ענען פאַר זיין טובה, פאַר זיין אינטערעס, געגען דעם אינטע־
רעס פון אַ מענשען פון א'ן אַנדערע קלאַסע!

פון דער אַנדערער זייט ווערען דערציילט אין דעם תלמוד
מעשיות, וויא דיא רבנים האָבען ניט געשאַנעוועט רייכע און מעכ־
טיגע. למשל, זיי דערציילען פון אַ רייכען גוטסבעזיצער מיט'ן
נאָמען מרי בר אים ק, וועלכער איז געווען אזא שרעקליך
כער מאַכט־מענש (אליים) אז עדות האָבען מורא געהאַט פאַר איהם,
צו קומען זאָגען דעם אמת אין אַ משפט פון זיין ברודער געגען איהם.
האָט ר' חסרא געמאַכט אין דעם משפט א'ן אויסנאַהמע פון דעם
דין צו זיין אונגונסטען, גראַדע ווייל ער איז אַ מעכטיגער. (ב"מ
ל"ט.) אָבער יעדענפאַלס צייגט דאָס, אז אויך דאָן זיינען געווען
רייכע מיט אַ גרויסע מאַכט, וואָס האָבען געמאַכט ציטטערן. און
פון דעס טוועגען זיינען דיא גרעסטע רבנים פון דער גמרא געווען
איינגייהער ביי דיעזען רייכען, מעכטיגען געוואַלט־מענש, ביי
דיעזען מרי בר אים ק (אמימר, מר זוטרא ור' אשי. שם כ"ב).

דיא גמרא דערציילט אויך אַליין, אז דער „תנא“ ר' דימי האָט
געבראַכט אין שטאָרט אַרײַן אַ שיף מיט פייגען צו פּערקויפּען,
האָט דער ריש גלותא (דער אירישער רעליגיעזער „קעניג“ אין

גלות) געזאָגט צו אַ תנא: „געה זעה, אויב ער איז אַ לערנער, דאָן לאָז קיין אַנדערע סוחרים ניט פערקויפֿען קיין פייגען, ביז ער וועט פריהער פערקויפֿען זיינע! (ב"ב כ"ב).“

מיר האָבען אויך אויבען געזעהען, וויא דיא גמרא אַליין זאָגט אויף איין גרויסען תנא א צדיק, אז ער דרשן'ט אויס פון דיא פסוקים אַ פערענטפער פאר דוד המלך, אז ער האָט כלומר'שט ניט געזינדיגט — ווייל ער, דער דאָזיגער תנא, קומט אַרויס פון דוד המלך, ווייל ער איהם פערטהיידניגען און ריין וואַשען!

אז אַ מענשענס אינטערעסען און אומשטענדען האָבען אַ מאכט און איינפלוס אויף זיין פיהלען און דענקען, וועהרענר ער ווייסט דאָס נאָר ניט, — דאָס האָבען איינגעזעהען גרויסע און טיעפע דענקער ניט קיין סאָציאליסטען אויך. דער פילאָזאָף שאַפֿענהווער, צום ביישפיעל, זאָגט:

„אונזער אינטערעס האָט אַ געהיירטע קראַפט איבער אונזער אורטהייל. וואָס עס איז גוט פאר אונז, דאָס דאכט זיך אונז צו זיין רעכט, גלויך, פערשטענדיג. וואָס עס איז געגען אונזער מוכה, דאָס דאכט זיך אונז זעהר ערנסט צו זיין אונגערעכט און העסליך, אָדער אונז זיכטיג און גיט צוועקמעסיג. פון דעם קומען דיא פיעלע פאַראורטהיילע פון דיא קלאַסען, נאַציאָנען, פראַפעסיאָנען, סעקטען, רעליגיאָנען.“ (דיא מקנשען פון יעדע פון זיי דענקען הייסט עס דאָס בעסטע וועגען זייער אייגענע קלאַס, נאַציאָן א. ז. וו. און דאָס ערגסטע וועגען דיא אַנדערע.)

דאָס איז אַלזאָ ניט דוקא קארל מאַרקס'עס געדאַנק. ער האָט

דאָס נאָר גרינדליך ערקלערט און אויסגעאַרבייט.

און דאָס צייגט זיך אויך אין דיא געזעצע און געדאַנקען פון דיא אידישע רעליגיאָן, און איבערהויפט אין זייער ווירקונג אין ווירקליכען לעבען.

ד) עהרע פאר אַרבייט.

וועגען אַרבייט האָבען מעהרערע פאַרצייטיגע תנאים אויסגע-
דריקט זעהר גוטע מיינונגען. אָבער דאָך האָט דאָס אין ווירקליכען
לעבען ניט געווירקט אויף זייערע גלויביגע, דען מיר ווייסען זעהר
גוט, אז זייט הונדערטער יאָהרען איז א'ן אַרבייטער אין דער מיטשפּח
געווען ביי דיא פרומע אידען אַ פלעק אין דער מיטשפּח. פאר וואָס?

ווייל אירענס עקאָנאָמישע אומשטענדען זיינען געווען אזעלכע, אז מסחר איז געוואָרען ביי זיי דיא „עהרענהאפטע“ בעשעפטיגונג, ווייל עס האָט זיך בעסער געלוינט. דאָרום האָבען שוין ניט גע- האָלפען אלע גוטע געדאַנקען וועגען אַרבייט, וואָס דיא תנאים האָבען אויסגעדריקט. פרום איז מען געווען, וויא דער רוח, גע- האַלטען האָט מען וואָס דער תלמוד זאָגט פאַר קודש קדשים ; אָבער אין ווירקליכען לעבען האָבען דיא עקאָנאָמישע אומשטענדען געהאַט דיא מעכטיגסטע ווירקונג. אלע גוטע געדאַנקען פון דיא הייליגע תורה האָבען זיך געבויגען פאַר דיא מאַכט פון דיא עקאָ- נאָמישע אומשטענדען.

מיט פרומע התלהבות האָט מען זיך געשאַקעלט איבער דיא גמרא, וואו עס שטייט :

„האָב ליעב דיא מלאכה און האָב פיינט דאָס רבנות“. (אַבות א')
 „גאָט אַליון האָט ניט פריהער געמאַכט רוהען זיין שכינה איבער אידען, ביז זיי האָבען געטהאָן אַ מלאכה“. (אדר"נ י"א)
 „איך (דער לערנער) בין גאָטס בעשעפעניש און מיינ חבר, דער אַר- בייטער, איז גאָטס בעשעפעניש ; פונקט וויא ער האַלט זיך ניט גרויס מיט זיין אַרבייט, אַזוי דאַרף איך מיך ניט גרויס האַלטען מיט מיינ בע- שעפטיגונג“. (ברכות י"ז).

איינער זאָגט, אז עס איז אַ געבאָט פון גאָט, דאָס 6 טעג אין וואָך מוז אַ מענש אַרבייטען (אדר"נ י"א).

און א' אַנדערער זאָגט גאָר בפרוש :

„גרויס איז מלאכה, דען זיא גיש כ ב ו ד דעם וואָס בעשעפטיגט זיך מיט איהר !“ (נדרים מ"ט)

ווייטער האָבען דיא פרומע געלערנט מיט פערגעטערונג :

„אַ פרוי מוז טהאָן עפעס אַן אַרבייט, אפילו ווען זיא האָט הונדערט דיענסטען ; דען לידידג גיין בריינגט צו לייכטזיניגקייט“. (כתובות נ"ט)
 „ווער עס לערנט ניט זיין זוהן א' אַרבייט, איז וויא ער וואַלט איהם געלערנט זיין אַ רויבער“. (קדושין כ"ט).

דאָס זאָגט איין תנא. א' אַנדערער אָבער זאָגט : איך לערן מיינ זוהן קיין שום האַנדווערק אין דער וועלט ניט. וויא שוין אוי- בען גערעדט.

„אזוי וויא דיא תורה איי געגעבען געוואָרען דורך אַ בונד מיט גאָט (כברית), אזוי איז מלאַכה געגעבען געוואָרען דורך אַ בונד מיט גאָט.“
(אדר"ג י"א.)

און ווייטער האָבען דיא פרומע געלערנט מיט בעגייסטערונג וועגען אַ תנא אַ טאָג־אַרבייטער (הלל), אַ תנא אַ טרענער (ר' שיבת), אַ תנא אַ קאָזאַל (ר' יצחק), אַ תנא אַ שוסטער (ר' יוחנן), אַ תנא אַ מילנער (ר' יוסף גישין ס"ו).

און דאָך — אין ווירקליכען לעבען איז אַ בעל מלאַכה פאָרט געווען אַ פלעק אין דער משפּחה, ביי דיזעלביגע פרומע לערנערס ! איבריגענס, האָבען זיי אויך אין דיא גאַנץ אלטע צייטען גע' זאָנט פערקעהרט אויך. אין ספר בן סירא (פון וועלכען דיא גמרא בריוונט פסוקים אזוי וויא פון דער תורה, מיט דעם זעלבען אויס' דרוק — כתוב בספר בן סירא —) שטייט אַ גאַנצער קאפיטעל פול מיט טיעפער פּעראַכטונג צו אַרבייט.

„דער וואָס אַרבייט דיא ערד, דעם ליעגט זיין קאָפּ אין דר'ערד און צו דענקען איז איהם אונטעגליך. צווישען אַנשטענדיגע מענשען איז פאָר איהם קיין פּלאַץ ניט“ א. ז. וו. א. ז. וו.

און וועגען דיא פּראָסטע אַרבייטער מ א ס ע ן איז אין תלמוד גערעדט מיט אונטערהייערען האַס און פּעראַכטונג.

דאָ קומען מיר צו אַ בעזונדערן פונקט.

(ה) א'ן „עם הארץ“, —

וואָס פאָר אַ פנים ער האָט געהאַט.

וועגען דעם „עם הארץ“ איז גערעדט אין דיא גמרא מיט אַ שרעקליכען האַס.

„א'ן עם הארץ מעג מען דער'הרג'ענען אום יום כפור.“ (פסחים כ"ב) דאָס מיינט מען נאָטירליך ניט טאַקי טויטען. דאָס איז נאָר אזא איבערטריעבענער אויסדרוק פון האַס.

„א'ן עם הארץ מעג מען צורויסען וויא אַ פיש“.

„קיינער זאָל ניט נעהמען קיין טאָכטער פון א'ן עם הארץ פאָר אַ ווייב ווייל דיא עמי הארצים זיינען עקעלהאפט און זייערע טעכטער זיין' ען עקעלהאפט. און ווער עם וואוינט מיט דיא טאָכטער פון א'ן עם

האַרץ, אויף דעם זאָגט דער פּסוק : פּערפּלוכט זאָל זיין דער וואָס זינט דיגט מיט אַ בתּמה".

„א' עס האַרץ טאָר קיין פּלויש ניט עסען".

און נאָך, און נאָך אַזעלכע זאָגאַכטסען.

דיא ניעדערטרעכטיגע אַנטיסעמיטען בריינגען אָפּט דיא דאָ-זינגע נמרות צו ווייזען, וויא שלעכט דיא גמרא-רעליגיאָן איז אין פּערגלייך מיט דיא קריסטליכע. דאַרום בעמיהען זיך דיא אירישע פּערטהיידיגער אויסצוטייטשען, אַז מיט „עם האַרץ" מיינט מען כּלומרשט ניט גלאַט אַ ניט-לערנער, נאָר מען מיינט דערמיט אַ באַנדיט, אַ פּערברעכער, אַ פּערדאָרבענעם מענשען.

אָבער פאַר דיא קריסטען דאַרף מען ניט אַזאַ פּערענטפּערונג.

דער ענטפּער צו דיא קריסטליכע אַנטיסעמיטען איז :

„איהר, שווייגט בעסער ! איהר האָט געוויס קיין רעכט ניט פּאָרווירפּע צו מאַכען דיא אירישע רעליגיאָן, דען אייער קריסט-ליכע רעליגיאָן האָט גענוג געצייגט מעהר וויא פּעראַכטונג צו דעם פּראָסטען פּאָלק. אין אייער קריסטליכע תּורה שטייט :

„ווען עס וועט קומען צו אייך אַ מענש, וואָס בריינגט ניט מיט זיך

דיעזע תּורה (דיא קריסטליכע), זאָלט איהר איהם אין אייער הויז ניט אַריינלאָזען און איהר זאָלט איהם ניט בעגריסען. דען ווער עס בעגריסט איהם, דער מאַכט זיך פאַר אַ שותף צו זיינע שלעכטע מעשים" (אגרת יוחנן השּנית).

און אייער „מענש-גאַט" יעזום אליין פּלוכט וויא אַ מאַרק-

אירענע גאַנצע שטעט, ווייל זיי גלויבען ניט אין זיינע ניסים. (מתי י"א 20).

„און ביי אַלע אייערע פּעלקער האָבען אייערע פרומע קריסטען און גלחים בעהאַנדעלט דאָס פּראָסטע פּאָלק, דאָס אַרבייטער פּאָלק, ערגער וויא בהמות. זיי אליין האָבען זיי געהאַלטען אין דומהייט און אוננוויסענהייט און דאן זיי פּעראַכטעט און אויסגע-בויטעט. דיא אירישע גייסטליכע האָבען דאָך ווייניגסטענס געזוכט צו לערנען דיא פּראָסטע מענשען זייער תּורה. ביי אייך אָבער, האָבען דיא גלחים נאָר פּערבאָטען דעם עולם צו לערנען זייער תּורה. דיא פּראָטעסטאַנטישע רעפּאָרמאַציאָן האָט, אמת,

געבראכט א'ן ענדערונג אין דעם. איהר בריינגט דאך אָבער אַלטע, פאַרצייטיגע זאָגאַכטסען פון דיא אידישע רע-ליגיאָן; און אַלטע, פאַרצייטיגע האַנדלונגען זיינען אין אייער רעליגיאָן געווען נאָך פיעל ערגערע. 1500 יאָהר האָבען אייערע גלחים פערבאָטען אייערע פעלקער צו לערנען אייער תורה און דערמיט זיי געצוואונגען צו זיין „עם־הארצים“ און דאן זיי פּעראכטעט און אויסגעבויטעט. דארום, ווער — ווער: איהר קריסטען האָט געווים קיין רעכט ניט צו קריטיקירען דיא אידישע תנאים פאַר זייער שלעכטע מיינונג וועגען א'ן עם הארץ!”

אָט דאָס איז דער ריכטיגער ענטפער צו דיא קריסטליכע אַנ-טיסעמיטען. מיט דעם ווערט זייער פּיסק פּערשטאָפּט.

אָבער צו זאָגען, אז מיט „עם הארץ“ האָט דער תלמוד געמיינט נאָר א פּערדאָרבענעם מענשען, א פּערברעכער, איז מעשה אַרוואַ-קאָט.

אמת, עם ווערט אין מאַנכע ערטער אין תלמוד גערעדט וועגען פּערישעדיגע סאָרטען „עם הארץ“. אייניגע אויסדריקע זיינען דאָ גיטע וועגען א גוטען „עם הארץ“. און אויף אייניגע ערטער וואו עם ווערט גערעדט וועגען א'ן „עם הארץ“ איז ווירקליך דיא רייד וועגען א פּערברעכערשען „עם הארץ“. אָבער דאָס איז פונקט וויא דאָס וואָרט „זשיד“ אין דעם מויל פון א ריקשטענדיגען גוי: ער מיינט אויך דערמיט א פּערברעכערישען, שווינדלערישען זשיד, א מאַשעניק. און אפילו א קריסט א מאַשעניק רופט ער אויך „זשיד“. אָבער קומען קומט דאָס פון דעם, וואָס ער האָט אזא העסליכען פאַראורטהייל וועגען אידען אין אַלגעמיין, אז „זשיד“ איז ביי איהם געוואָרען סינאָנים (גלייך־בעדייטענדיג) מיט מאַשעניק. כאַטש ער רעדט אַמאָל אויך א גוט וואָרט וועגען א גוי טען אַנשטענדיגען איד.

אָט פונקט אזוי איז עם מיט דעם וואָרט „עם הארץ“ אין דעם מויל פון דיא תנאים און רבנים: אין גרונד מיינט דאָס פשוט א פּראָסטער מענש, א בעל מלאכה, ניט קיין תורה־לערנער — וויא מיר וועלען באַלד בעווייזען. נאָר זייער טיעפער האַס צום עם הארץ און זייער פאַראורטהייל וועגען איהם האָט געבראכט דערצו, אז

„עם הארץ“ איז ביי זיי געוואָרען סינאָנים מיט רשע, גנב, רוצח. כאָטש זיי רעדען אַמאָל אויך אַ גוט וואָרט וועגען אַ גוטען אַנ-שטענדיגען עם הארץ.

סתם „עם הארץ“ מיינט מען נאָר דאָסזעלבע, וואָס אַ היינטי-גער לערנער מיינט מיט דעם וואָרט : אַ ניט-געלערנטער אין תורה, אַ פּראָסטער אַרבייטער. דאָס קען מען זעהען דייטליך פון פיעלע זאָגאָכטען אין תלמוד. צום ביישפּיעל :

„ווען אַן עם הארץ איז אַ פרומער, זאָלסטו ניט וואוינען מיט איהם אין שכנות“.

אַלואָ, איז ער דאָך אַ פרומער, ניט קיין פּערברעכער. און דאָך הייסט ער אַן עם הארץ.

וואו עס שטייט, אז אַן „עם הארץ“ טאָר קיין פלייש ניט עסען, ווערט געגעבען אַ טעם דערצו, ווייל „נאָר ווער עס לערנט תורה, מעג עסען פלייש. דער עם הארץ טאָר ניט עסען קיין פלייש, ווייל ער איז ניט עוסק אין תורה“. אַלואָ, ניט ווייל ער איז אַ רשע, אַ גנב, אַ לומפ !

ר' עקיבא זאָגט : „ווען איך בין געווען אַן עם הארץ“, א. ז. וו. און אַ רשע, אַ גנב, אַ לומפ, איז ר' עקיבא קיינמאָל ניט גע-ווען. ער איז געווען אַ פּראָסטער מענש, אַ פּאַסטוך, וואָס האָט ניט געקענט לערנען. דאָס איז אַלעס.

און דאָ קום איך צו דעם אינטערעסאַנטסטען פּונקט.

עס שטייט אין דער גמרא, אז ר' יהודה הנשיא, דער רייכער רבנישער אויבער-האַרר איבער דיא רעליגיאָן, האָט אין אַ הונגער-צייט געעפּענט דיא שפּייז-מאַגאַזינען פון צדקה און האָט געטיילט צו הונגעריגע. האָט ער ניט געוואָלט אריינלאָזען קיין עם הארץ. אויב ער איז אַן עם הארץ, זאָל ער שטאַרבען פון הונגער !

ווען איך האָב דערמאָנט דיעזען פּאַקט אין אַן אַרטיקעל, האָט מען מיר דרייסט געענטפּערט : „ווער הייסט איך פּערטייטשען דעם אַמאָליגען תלמודישען „עם הארץ“ פּראָסטער מענש ? אזוי טייטשט דער מיסיאָנערישער גלח“. וואָס דען ? מיט עם הארץ מיינט מען כלומרשט אַ באַנדיט, אַ לומפ. (און אזעלכען איז רעכט צו לאָזען שטאַרבען פון הונגער...)

די דרייסקייט פון דיעזער בעמערקונג גייט איבער אלע גרע-
נעצען ! דאָס הייסט אביסעל שיטען זאמד אין דיא אויגען !
גראַדע ביי דיעזער געשיכטע שטייט דאָך אַויס דריק -
ליך, אז „עם הארץ“ הייסט נאָר ווער עס האָט ניט געלערנט ;
און דערביי שטייט דאָרטען אַ פאַקט, אז אַ תנא אַ צדיק איז גער-
קומען נאָך ברויט, האָט ער ניט געוואָלט אויסגעבען זיך ווער ער
איז, האָט דער נשיא געמיינט, אז ער איז א'ן עם הארץ און האָט
בעדויערט, וואָס ער האָט געגעבען ברויט צו אַ הונגערדיגען עם
הארץ ! איז דאָך דייטליך, אז מיט „עם הארץ“ מיינט מען אפילו
דעם אָרענטליכסטען מענשען, אויב נאָר ער האָט ניט געלערנט !
דער אָרימער צדיק דער תנא איז דאָך זיכער ניט געווען קיין רשע,
קיין לומפ, קיין פערברעכער און ניט אויסגעזעהען אַזעלכער !

אָט איז דיא געשיכטע ווערטערליך :

רבי (ר' יהודה הנשיא) האָט געעפענט דיא אוצרות אין הונגער
יאָהרען און האָט געזאָגט : זאלען אַרײַנגיין דיא וואָס האָבען געלערענט
הומש, דיא וואָס האָבען געלערנט משנת, גמרא, דיא וואָס האָבען גער-
לערנט אגדה, הלכה, אַבער א'ן עם הארץ זאל ניט
אַרײַנגיין. האָט זיך אַרײַנגעשטופט רבי יונתן בן עמרם און האָט
געזאָגט : רבי, גיט מיר צו עסען. האָט דער רבי איהם געפרעגט : מײן
זוהן, האָסט דו געלערנט חומש ? האָט ער געזאָגט מײן. האָסט דו
געלערנט משנת ? — מײן. האָט דער נשיא געזאָגט, אויב אזוי, פאַר
וואָס זאל איך דיר געבען צו עסען ? האָט ער איהם געענטפערט : שפײז
מיר וויא אַ הונד, וויא אַ קראַה, האָט ער איהם געשפײזט. ווען ער
איז אַרײַסגעגאַנגען, איז געזעסען ר' יהודה און האָט זיך מצער געווען :
„ווי איז מיר, וואָס איך האָב געגעבען מײן ברויט צו א'ן עם הארץ !“
דערנאָך האָט מען אויסגעפונען, אז דאָס איז געווען דער צדיק,
דער תנא ר' יונתן בן עמרם, וועלכער האָט ניט געוואָלט אויסזאָגען
אז ער איז אַ למדן, ווייל ער האָט קיינמאָל ניט געוואָלט הנאה האָבן
בען פון דעם כבוד פון דיא תורה. פון דעמאָלט אָן האָט מען שוין
אַרײַנגעלאָזט אלע. (כ"ב ח.)

דאָ איז אַלדאָ גאַנץ דייטליך, אז דער רייכער נשיא האָט ניט
געוואָלט געבען צו עסען אַ הינגעריגען עם הארץ אפילו ווען ער

האָט זיכער ניט אויסגעזעהען וויא א באַנדיט, א לומפ, דען ער איז דאָך גאָר געווען דער הייליגסטער צדיק פון דער וועלט! ער האָט איהם ניט געפרעגט: „צו ביזטו א רשע, א באַנדיט?“ ווען ער וואָלט איהם דאָס געפרעגט, וואָלט דאָך יענער נאָטירליך ניט געזאָגט, אז ער איז דאָס. ער האָט איהם נאָר געפרעגט: „צו האָסטו געלערנט?“ און ווען ער האָט געזאָגט „ניין“, האָט ער שוין געהייסען ביי דעם רייכען תנא אן „עם הארץ“, וועלכער מעג שטאַרבען פון הונגער! און וועגען דעם האָט מען דיא אדוואַזשי נאכט צו זאָגען, אז עס איז „פאַלש“ צו טייטשען עם הארץ — ניט געלערנטער!!!

געוויס האָבען זיי אָנגענומען, אז אויב נאָר א'ן עם הארץ, איז ער שוין „מסתמא“ אַלדאָס ביז. דאָס אָבער צייגט דאָך טאַק, וואָס זיי האָבען געהאַלטען פון א פראַסטען מענשען, א'ן ארבייטער.

און דאָס האַלטען זייערע גלויביגע, די פרומע בעלי בתים, פון די ארבייטער ביו'ן היינטיגען טאָג. א שניידער, „יונג“, א שוס-טער, „יונג“, א בעקער, „יונג“ איז ביי זיי אַלדאָס ביז. א סך זיי נען דאָס טאַק געווען — עבען ווי די בעלי בתים האָבען זיי געהאַלטען פאַר אַזעלכע... מיר זעהען אָבער, אז ווען דיא „שניידער-יונגען“ און „שוסטער-יונגען“ הויבען אויף דיא קעפ און רייסען זיך אַוועק פון דיא רעליגיעזע „מאָראַל“ פון די בעלי בתים און גייען אַרויס אין קאַמפּ, קענען זיי זיין דיא ערע-לי-סטע אידעאָליסטען פון דער וועלט!

דיא רעליגיאן אָן אָבער האָט דיא ארבייטער געהאַלטען פאַר יונגאַטשעס און זיי דערמיט גופא טאַק געמאַכט פאַר גאָר נישטען!

דאָס איז זיכער ניט געווען קאָנסעקווענט דורכגעפיהרט דיא ארבייטער-פרינדליכע און דעמאָקראַטישע בעגריפען און געזעצע, וועלכע זיינען ענטשטאַנען אין מאָמענטען פון קלאַסען-מעמפּע! אין דיא תורה זיינען דיא גוטע געדאַנקען געבליעבען, אָבער אין לעבען — ניט. וואָרום? ווייל דיא מאַכט האָבען געהאַט דיא מיוחסים, און ניט דאָס „ניעדעריגע“ פאַלק!...

און דאָ קומען מיר צום עיקר:

VII

ארבייטער־געזעצע אין דער אידישער רעליגיאָן.

וויא מיר האָבען שוין גערעדט, איז אין תלמוד ניט דאָ קיין אלגעמיינער גרונד־פרינציפ ווענען דיא רעכטע פון אר־בייטער, אין זייערע פּערהעלטניסע מיט דיא בעלי בתים — קיין גרונד־פרינציפ פיר ארבייטערס שוץ און טובה, וואָס זאָל גילטען ביי אַלע פּערהעלטניסע. עס זיינען דאָ פּערשיעדענע געדאנקען און מיינונגען. און דער דין בלייבט ביי א טייל זאכען גוט פאר ארבייטער, אין אלגעמיינען אָבער — גוט פאר דיא בעלי בתים.

דער תלמוד איז צוזאַמענגעשטעלט פון דיא זאָנאַכטסען פון טויענדער פּערשיעדענע מענישען. אין פּערלויף פון ארום טויענד יאָהר, אינטער פּיעל פּערשיעדענע אומשטענדען. דיא אינטערעסען פון דיא אָרימע און שוואַכע האָבען זעלטען געהאַט איינפלוס. דיא אינטערעסען פון דיא רייכע און מעכטיגע האָבען זיך זעהר אָפט דורכגעשלאָגען מיט גרויס מאַכט, — וויא מיר האָבען שוין געזעהן.

דאָ קומט מיר אויפ'ן געדאנקען נאָך אַ בעווייז דערצו : איינע פון דיא טענות פון יעזוס'ן איז דאָך געווען, — פאר וואָס דיא תנאים (דיא „פרושים“) האָבען דערלאָזט דיא געלד־מענשען האָבען איינפלוס אין זייער רעליגיאָן און אריינדריינגען אין סאַמע בית המקדש און מאַכען פון איהם אַ בערזע... אמת, צו זאָגען, וויא דיא פרום־קריסטליכע סאָציאליסטען, אַז דאָס איז געדווען „דער עיקר“, געגען וואָס יעזוס איז געקומען קעמפּען, איז אַבסאָליט פאַלש. זיין עיקר תורה איז געווען אַ פאַק פינכטערער פאַנאַטיזמוס אין ניסיס־מאַכעריי. זיין „תורה“ איז ניט קיין שום פּערבעסערונג אין פּערגלייך מיט דיא תורה פון דיא תנאים. זיין געשריי ווענען דיא מאַכט און איינפלוס פון דיא געלד־מענשען אין דער תורה פון דיא תנאים איז נאָר געווען אַ צופעלליגע נעבען־

זאך אין זיינע דרשות. אָבער יעדענפאלס צייגט דאָך דאָס, אז עס איז געווען אויף וואָס צו שרייען — אז דיא געלד־מאכט האָט זיך אַריינגעריסען אין סאַמע בית המקדש און געמאַכט פון איהם אַ בערוע...

נו, ווילען אָבער „פאַטריאַטען“ דוקא איינרעדען, אז עס איז יאָ דאָ אין תלמוד אַ גרונד־פּרינציפּ וועגען אַרבייטערס רעכטע. עס געפינט זיך נעמליך אין תלמוד א'ן אויסדרוק: „יד פועל על העליונה“, „דיא האַנד פון דעם אַרבייטער איז פון אוי־בען“; ער האָט „דיא אויבערהאַנד“ איבער דעם בעל־הבית, הייסט עס. זאָגען דיא „פאַטריאַטען“, אז אָט דאָס איז דער אַלגעמיינער גרונד־פּרינציפּ פון תלמוד וועגען אַרבייטערס רעכטע.

אָבער דערמיט נאַררען זיי אייך (אָדער זיך אויף) אונגע־הייער! דען דאָס איז ניט געזאָגט אין תלמוד אַלס אַ כלל פאַר אַלע סכסוכים צווישען אַרבייטער און זייערע בעלי בתים. אַבסאָלוט ניט! דאָס בעציהט זיך בפירוש נאָר אויף איין איינ־ציגען פונקט.

דאָס איז נעמליך אין תלמוד געזאָגט וועגען דעם איינעם פאַל, ווען דער אַרבייטער האָט חרטה אין מיטען דיא אָנגענומענע אַר־בייט און וויל ניט מעהר אַרבייטען, אָדער דער בעל הבית האָט חרטה און וויל ניט מעהר לאָזען אַרבייטען. דיא משנה זאָגט ווע־גען דעם, אז דער וואָס האָט חרטה, דער האָט „דיא אונטערהאַנד“ („כל החוזר בו ידו על התחונה“). דאָס הייסט: אין פאַל דער אַרבייטער קריענט חרטה און לייגט אַוועק דיא אַרבייט (סטרייקט), האָט ער „דיא אונטערהאַנד“ און ער מוז ליידען דעם שאדען. האָט דער בעל הבית חרטה, איז דער שאדען זיינער. נעמליך: ווען דער אַרבייטער לאָזט שטיין דיא אַרבייט אין מיטען און דער בעל־בית נעהמט אָן א'ן אַנדערען אַרבייטער צו ענדיגען דיא אַרבייט און דער אַנדערער אַרבייטער קאַסט איהם טייערער, קען ער דאָס, וואָס דער ניט־פאַרענדיגטער טייל אַרבייט קאַסט איהם יעצט טייע־רער, אַרָבנעהמען פון דעם ערשטען אַרבייטערס לויזן. קריענט דער בעל־הבית וויעדער יעצט אַרבייט בילליגער, איז עס זיין גליק. האָט אָבער דער בעל־הבית חרטה געקראָגען, דאן האָט ער „דיא אונטער־

האנר" : ווען עס איז דאָ צו פערליערען, איז עס זיין היזק, ווען צו געווינען, איז עס ניט זיין געווינס. אזוי זאָגט דיא משנה. אָט געגען דעם זאָגען דאָס אנדערע, א י ן א ב ר י ת א. אז ניין, עס דארף ניט זיין, אז ווער עס האָט חרטה, דער האָט „דיא אונד טערהאנר“, נאָר דער אַרבייטער דארף א י ן ד י ע ז ע ן פ א ל האָבען דיא אויבערהאנר, אפילו ווען ער האָט חרטה ; ווייל א'ן אַרבייטער דארף קענען אוועקלייגען דיא אַרבייט ; אז ניט, ווען ער וואָלט געווען געצוואונגען צו בלייבען אַבאַרבייטען דיא פערדונגענע צייט, וואָלט דאָס געווען שקלאַפּעריי. דאַרום, ווען דער אַרבייטער האָט אָבגעטהאָן א האַלבע אַרבייט און ער וויל ניט מעהר אַרבייטען, קומט איהם פאַר זיין האַלבע אַרבייט א העלפט פון דעם אָבגעמאַכטען פרייז, אפילו ווען צו ענדיגען דיא אַרבייט מוז יעצט דער בעל־הבית בעצאָהלען טייערער.

פערשטייט זשע נוט : דעם אויסדרוק „דער אַרבייטער דאָט דיא אויבערהאנר“ (יד פּיעל על העליונה) געברויכט דיא גמרא ביי דעם איינעם פאַל, זאָגענדיג דערמיט, אז דיא רבנים פון דיא ברייתא האַלטען ניט וויא דיא משנה, וועלכע זאָגט, אז אַלץ איינס וועלכער צד עס האָט חרטה, האָט דער צד דיא אונטערהאנר (כל תחזור ידו על התחונה). אז נאָך זייער מיינונג האָט ב י י ד ע ם פ א ל דער אַרבייטער דיא אויבערהאנר, ער מעג חרטה האָבען.

דיא שפעטערע רבנים (רב) פסקענען אין דיעזען פונקט וויא דיא ברייתא. אָכער אז דאָס איז ניט קיין „גרונד־פּרינציפ“ פיר אַל ע סכסוכים צווישען בעל־הבית און אַרבייטער, קען מען זען הען דערפון, וואָס באַלד ביי דיעזען פאַל גופא איז שוין דאָ, אין דיעזעלבע ברייתא, א'ן אנדערער דין צום גרויסען שאַדען פון דעם אַרבייטער ! נעמליך, עס שטייט דאָרטען, אז ווען דאָס איז אזא סאָרט אַרבייט, ביי וועלכע דער בעל הבית האָט שאַדען דורך דעם וואָס דער אַרבייטער ליינט אוועק דיא אַרבייט אין מיטען, מעג דער בעל הבית אפילו מיט א שווינדעל (אזוי שטייט בפירוש — „מטען“) ארויסקריענען זיין שאַדען פון דיא אַרבייטער : ער מעג זיי כל פּר שט נאָכגעבען וואָס זיי סאָדערן

מיט זייער סטרייק און צו-זאָגען מעהר פאר ענדיגען דיא אַרבייט און נאָכדעם דאָך ניט בעצאָהלען זיי מעהר וויא דעם ערשטען מאָל אָבגעמאַכט: אָדער, ווען ער קען ביי זיי אַרויסקריענען זיין שאַדען — למשל ווען זיי קומט ביי איהם געלד — מעג ער דינגען אַנדערע אַרבייטער פאַר ווער-ווייסט-וויא טייער (אויב ביליגער קען ער ניט קריעגען), צו ענדיגען דיא שאַעהן-געלאָזענע אַרבייט, און וואָס עס קאָסט איהם טייערער, מעג ער זיך אָבנעהמען פון יענע אַרבייטער, פון דיא „סטרייקערס“, „אפילו ביז פירציג און פופציג גילדען“. אָט אזוי איז בפירוש דער דין, שוין אין דיזעלבע ברייטא. לויט וועלכער אין דעם איינעם פאַל פון חרטה קריעגען (ביי אַנדערע אַרבייט) האָט דער אַרבייטער „דיא אויבערהאַנד!“ (זעה דאָס אַלעס ב"מ ע"ו און ווייטער.)

זעהט איהר וויא מען נאָרט אייך אָב, ווען מען דערציילט אייך, אז עס איז „אַ גרונד-פרינציפ“ אין תלמוד, אז דער אַרבייטער האָט דיא אויבערהאַנד — וואָס איהר קענט מיינען, אז דאָס איז ביי אַלע סכסוכים צווישען אַרבייטער און בעל הבית!

און נאָך אַ זאָך: ביי דעם איינעם פונקט זאָגט די אַרבייטער, אז דער אַרבייטער האָט דיא אויבערהאַנד. מיר האָבן בען געזעהען, אז דיא משנה אָבער זאָגט, אז ניין, אויב דער אַרבייטער סטרייקט, ביי יעדע אַרבייט, האָט ער דיא אונטער-האַנד אין דעם פאַל אויף. נו, וואו עס פאַסט דיא פאַטריאַמען צום „רומעל“, זאָגען זיי, אז דער עיקר גייסט און פרינציפ פון תלמוד דריקט זיך אויס נאָר אין דער משנה; וואָס אין אַ ברייטא שטייט, איז כלומרשט נאָר אַ פּריוואַט-מיינונג. דאָ אָבער לוינט זיך זיי פאַרצושטעלען דיא מיינונג פון דער ברייטא אַלס כלומרשט דער „גרונד-פרינציפ“ פון תלמוד, כאָטש דאָס איז פונקט פערקעהרט פון דיא משנה!

סיי ווי סיי: אַ וואָרט, וואָס בעציהט זיך אויף איין בען שרענקטען פאַל, מאַכען זיי פאַר כלומרשט אַ „גרונד-פרינציפ“ פיר אַלע אנגעלעגענהייטען צווישען אַרבייטער און בעל הבית! — דער אמת איז, אז אין אַלגעמיין ען האָט דער תלמוד

געפענט טירעלעך פאר דיא בעל-הבתים, אז זיי זאלען זיך קענען ארויסדרעהן אפילו פון דיא בעסטע ארבייטער-געזעצע, וואָס זיי נען אין געוויסע מאָמענטען ענטשטאנען.
דאָס וועלען מיר יעצט בעווייזען.

(א) וועגען צאָהלען לוינ דעם זעלבען סאַג.

דאָס האַרציגסטע געזעץ וועגען ארבייטער איז אָט דער געזעץ פון „תורת משה“:

„דו זאלסט נישט רויבען דעם לוינ פון דעם אַריממאַן און דעם אביון פון דיינע ברודער אָדער פון דעם פרעמדען וואָס וואוינט אין דיינ לאַנד. אין דעם אייגענעם סאַג זאלסט דו איהם בעצאָהלען זיין לוינ און דיא זונן זאל נישט פריהער אונטערגיין, דען ער איז א' אַריממאַן און אָן דעם לוינ הונגט אָב זיין לעבען. זאל ער נישט האָבען צו קלאַגען אויף דיר פאַר גאַט אין אויף דיר וועט זיין אַ זינד“ (דברים כ"ד).

און נאָך אויף א' אָרט אין תורת משה שטייט:

„דו זאלסט נישט לאָזען איבערנעכטיגען דעם לוינ פון דעם געדונגענער נעם ארבייטער מיט דיר ביו אין דער פריה“ (ויקרא י"ט).

קומט אָבער דיא גמרא און פסק'ענט וועגען דעם אָט אזוי:

„ווען איינער שיקט א' אַנדערן צו דינגען ארבייטער פאַר איהם, האָר בען ביידע קיין זינד נישט אויף זיך, ווען מען בעצאָהלט דעם ארבייטער נישט דעמזעלבען סאַג, ווייל דער האָט איהם נישט געדונגען און יענער האָט איהם נישט בעשעפטיגט.“ (ב"מ קי"א.)

דער פסוק גילט נאָר דאן, זאָגען זיי, ווען דער וואָס דינגט דעם ארבייטער דאַרף איהם אַליין בעצאָהלען. ווען געדונגען האָט איהם איינער און בעצאָהלען דאַרף איהם א' אַנדערער, מעג מען אָבזאָל-טען דעם לוינ וויא לאַנג מען וויל.

עס פערשטייט זיך, אז לויט דעם צוועק פון דעם געזעץ — גערעכטיגקייט פאַר דעם אַרימען ארבייטער — איז קיין שום אונטערשיעד נישט, צו דער בעל הבית האָט איהם אַליין געדונגען, צו א' אַנדערער. אָבער דאָס איז דאָך ר ע ל י נ י אָן, דאַרף מען נאָר יוצא זיין לויט דעם וואָרט!

און אזוי האָבען געטהאָן די רבנים פון דער גמרא אַליין.

דיא גמרא אַליין דערציילט פאקטען, אז אזוי האָבען געטהאָן

דיא וויליגע בעלי-גמרא: ר' יהודה בר מרימר פלעגט זיין דיענער דינגען אַרבייטער און הייסען איהם זאָל גען, אז דער בעל הבית וועט זיי בעצאָהלען, — כדי אז ער זאָל מעגען ניט האַלטען דעם פסוק, צו בעצאָהלען זיי דעם זעלבען טאָג. און דיא צוויי רבנים מרימר און מר זוטרא האָבען אָבגעמאַכט צווישען זיך, אז ווען מרימר דאַרף אָננעהמען אַרבייטער, זאָל מר זוטרא זיין דינגען פאַר איהם און ווען מר זוטרא וועט דאַרפען אַרבייטער, זאָל מרימר זיין דינגען פון זיינעם וועגען, כדי זיי זאָלען אימער זיין פריי פון דעם געזעץ, צו מוזען בעצאָהלען דעם לוי'ן דעמוזעלבען טאָג!

אזוי האָבען זיי זיך אַרויסגעדרייט פון דעם גוטען געזעץ און געמאַכט דערפון גאָר ניט!

דאָס איז איינער פון דיא בעווייזע, וויא געזעצע, וואָס זיינען רעליגיאָן, האָבען נאָך ווייניגער ממשות, וויא וועלטליכע געזעצע, אָהן א'ן אינטערעסירטע מאַכט הינטער זיי. ביי רעליגיאָן, — וויא אויבען גערעדט, — פיהלט מען, אז מען איז יוצא, ווען מען האַלט זיך ביי דעם בוכשטאַב, ביי דעם וואָרט פון געזעץ. דאָס וואָרט פון דיעזען געזעץ זאָגט, האַלט ניט אויף דעם לוי'ן פון „דיין“ אַרבייטער, — לאָזט דער רבי א'ן אַנדערען דינגען דעם אַרבייטער און האָט זיך אַ תירוץ: איך האָב איהם ניט געדונגען, איז ער ניט „מיין“ אַרבייטער... דאָס קען נאַטירליך יעדער טהון — און אויס גאָלדענער געזעץ פאַר אַרבייטער!

און נאָך אַ זאָך: אזוי וויא עס שטייט: „דו זאָלסט ניט אויפהאַלטען דעם לוי'ן פון דיא אַרבייטער ביז אַי'ן דער פריה“, דרש'ענט דיא גמרא, אז אויף דיעזען פסוק איז מען נאָר עובר ביז צו מאַרגענס אין דער פריה. האָט מען אָבער שוין איינמאָל ביז דעם ערשטען אין דער פריה ניט בעצאָהלט, איז עס שוין ניט מעהר געגען דיעזען געזעץ אויפצוהאַלטן, דעם לוי'ן נאָך ווייטער! ביז אין דער פריה ניט, אָבער לענגער יאָ!

דאָך זאָגט דיא גמרא, אז מען זינדיגט דערמיט געגען אַ מוסר-פסוק פון משלי. אָבער דאָן קען מען שוין ניט צווינגען קיינעם צו האַלטען דאָס. קיין מלכות קומט שוין ניט פאַר ניט

האלטען. סיי ווי סיי צייגט דאָס וויעדער וויא זיי טייטשען א גוטען געזעץ ניט נאָך זיין צו עק, נאָר נאָך דעם יו אָרט. עס שטייט „בזו אין דער פריה“; נאָכ'ן זין און נאָך דעם צוועק איז דאָך וואָס לענגער אלץ ערגער. אָבער נאָכ'ן וואָרט איז „בזו אין דער פריה“ — ניט, אָבער לענגער יאָ!

און ווייטער זאָגט דיא גמרא, אז אין יאָר־צייט איז מען ניט עובר אויף דעם פסוק, ווען מען בעצאָהלט דיא ארבייטער ניט דעם זעלבען טאָג; ווייל דיא ארבייטער ווייסען, אז ביי דעם יאָר ריד צאָהלט מען ניט דעמזעלבען טאָג, הייסט עס, אז זיי בעשטייהען דאָרויף ווען זיי נעהמען אָן דיא ארבייט. און דאָס איז אַ כּלל, אז ווען נאָר דיא ארבייטער בעשטייהען מוחל צו זיין דיא גוטע געזעצע פאַר זייער טובה, גילטען שוין דיא גוטע געזעצע ניט — וויא מיר וועלען ווייטער רעדען. מיר וועלען דאָן זעהען, אז אזוי וויא ארבייטער זיינען אימער געצוואונגען צו בעשטיין אויף אלצדינג, לאָזט זיך אויס נאָר ניט פון אלע גוטע געזעצע! עס דאָרף נאָר זיין דער מנהג, אז קיינער צאָהלט ניט דעם לוינ דעמזעלבען טאָג, הייסט דאָס שוין, אז דיא ארבייטער ווייסען דאָס פריהער און „בעשטייהען דערויף“, איז שוין רעכט!

ווייטער איז דער דין, אז ווען דער ארבייטער מאָהנט ניט זיין לוינ דעמזעלבען טאָג, זינדיגט דער בעל הבית שוין אין גאנצען ניט גענען דעם פסוק ווען ער האלט אויף דעם לוינ איבער נאכט.

און אויף איז אַ בפרוש'ער דין אין דיא משנה, אז אויב דער בעל הבית האָט דעם ארבייטער געגעבען א'ן אָנווייזונג, ער זאָל נעהמען אויף זיין חשבון לעבענסמיטלען ביי אַ קרעמער, איז שוין דער בעל הבית פריי און מוז שוין ניט צאָהלען דעמזעלבען טאָג. עס פערשטייט זיך, אז ווען דיא רבנים וואָלטען געמיינט אים מער קאָנועקווענט און פרינציפיעל צו בעשיצען דיא ארבייטערס טובה, וואָלטען זיי ניט געעפענט אזוי פיעל טירעלעך פאַר דעם בעל הבית זיך ארויסצוריייהען פון דיעזען גוטען ארבייטער געזעץ פון תורת משה.

זיי האָבען אָבער אויף ניט געמיינט פרינציפיעל צו העלפען דעם בעל הבית צו קענען בעסער אויסזויגען דיא ארבייטער.

חלילה! זיי האָבען איבערהויפט ניט געזוכט דאָ קיין סאָציאַלע פּרינציפּען און קיין פּרינציפּיעלע קאָנזעקווענצן. ניט בעוואוסט זיניג! ביי זיי איז דאָס געווען רעליגיאָן און זיי פּסק'ענען דיא אַלע דינים לויט זייערע אייגענטימליכע רעליגיעזע דרשות אין דיא ווערטער פון פּריהעריגע הייליגע.

אַט איז איין ביישפּיעל, וויא זייערע טעמיים, פאַר וואָס זיי פּסק'ענען אזוי אָדער אזוי, זיינען ניט קיין פּרינציפּיעלע, לויט יושר און מענשליכקייט, נאָר לויט זייער פּשט אין ווערטער: מיר וועלען נעהמען דעם ביישפּיעל אַט טאַקי פון דיעזען אָרט, וואו עס שטייט וואָס מיר האָבען דאָ געבראַכט, — אז ווען דער בעל הבית גיט דעם אַרבייטער א'ן אָנווייזונג צו אַ קרעמער אויף לעבענסמיטלען, איז ער — דער בעל הבית — שוין ניט מעהר עובר אויף דעם פּסק, וואָס זאָגט, אז מען זאָל ניט פּערהאַלטען אַרבייטער'ס שכירות איבער נאַכט.

דאָס שטייט אין דיא משנה. אויף דעם פּרענט די גמרא אַ שאַלָה: וויא איז, אז דער קרעמער וויל דעם אַרבייטער ניט געבען וואָס דער בעל הבית האָט איהם געהייסען, צו קען דער אַרבייטער צוריקגיין צום בעל הבית זיך מאַהנען זיין שכירות, צו ניט? זאָגט ר' ששת, ער קען ניט צוריקגיין; רבה זאָגט, ער קען יאָ צוריקגיין.

און דאָ גיט יעדער פון זיי זיינע טעמים. וואָסזשע זיינען דאָס פאַר טעמים? צו טענה'ט רבה, סטייטש, מיט וועלכען יושר זאָל דער אַרבייטער פּערליערען זיין אַרבייטסלוין? אָדער ענטפּערט ר' ששת, אז דער אַרבייטער האָט אָנגענומען דיא אָנווייזונג און דערמיט האָט דער בעל הבית יוצא געווען? ניין! ניט מיט אַזעלכע טענות דיסקוטירען זיי דאָ. נאָר וואָס דען? אַט הערט:

„זאָגט רבה, פון וואַנען ווייס איך דאָס? פון דעם וואָס דיא משנה זאָגט, אז ווען דער בעל הבית גיט דעם אַרבייטער א'ן אָנווייזונג צו אַ קרעמער, איז דער בעל הבית שוין ניט עובר אויף ניט איבערנעכטיגען דיא שכירות! הייסט דאָך דאָס, אז עובר אויף דעם איז ער ניט, אָבער בעצאָהר

לען די שכירות מוז ער יאָ. ענטפערט אָבער ר' ששת, ניין, די א
מ ש נ ה מ י נ ט, אז ער איז ניט עובר אויף דעם פסוק טאָקי
דאָרום, ווייל ער דארף שוין דעם אַרבייטער דאָן איבערהויפט גאָר
ניט בעצאָהלען". (ב"מ קי"ב.)

דאָ איז דייטליך, אז זיי רייירלען זיך בלויז וועגען פשט אין
דיא ו ר ו ע ר ט ע ר פון דיא משנה, ניט וועגען יושר און ניט
וועגען סאציאלע פּרינציפּען. און דאָס איז נאָר איין ביישפּיעל פון
הונדערטער אזעלכע ויכוחים אין תלמוד.

און ווייטער איז דער דין, אז ווען איינער גיט א'ן אַרבייטער
שטאָף צו מאַכען עפעס דערפון, אָדער צו פּערריכטען, איז ער ניט
עובר אויף דעם פּערבאָט פון ניט איבערנעכטיגען דיא שכירות,
„אפילו צעהן נעכט ניט“, אזוי לאַנג וויא ער נעהמט דיא זאָך ניט
אָב. וואָס איז דער „טעם“? אָט אזא מין דריידעל: דער
בעל מלאכה ווערט כלומרשט דער „אייגענטימער“ פון דער זאָך
וואָס ער האָט מיט זיין אַרבייט אויסגעבעסערט. (ווען דער בעל
הבית נעהמט דאָס אָב און בעצאָהלט איהם, הייסט עס, אז ער
קויפט דיא זאָך צוריק, כלומרשט). אַלואָ, הייסט דאָס כלומרשט
ניט, אז דער בעל הבית איז שולדיג דעם אַרבייטער שכירות, און
דאָרום גילט דאָ ניט דער גוטער פסוק וועגען בעצאָהלען דעם אַר-
בייטערס לוינ דעמזעלבען טאָג!

יערע איינע פון דיעזע טירעלעך, וואָס דער תלמוד עפענט פאַר
דעם בעל הבית איז גענוג, אז דער בעל הבית זאָל זיך דורך דעם
מענען פון דעם איידעלען פסוק אַרויסדרייען.

און דאָס איז שוין אפילו ביי אזא פסוק, וואו עס איז דייט-
ליך אָנגעגעבען דער מענשען־פּריינדליכער טעם. עס שטייט דאָך
בפרוש: „דען ער איז א'ן אַרימאָן און אָן דעם לוינ היינט אָב
זיין לעבען“. דייטליך גענוג! און ביי דיא אַלע אויסנערעכענ-
טע פעללע, וואו דער תלמוד זאָגט, אז עס איז כשר ניט צו האַלטען
דעם פסוק, בלייבט דאָך אַלץ דערזעלבער רחמנות אויף דעם אַר-
בייטער, בלייבט דאָך אַלץ זיין לעבען היינטגען אָן דעם אַרבייטס-
לוינ. וואָס איז ער געהאַלפּען, ווען געדונגען האָט איהם ניט דער
בעל הבית אַליין, נאָר זיינער אַ שליח אָדער אַ פּריינד? און וואָס

איז דער אַרבייטער געהאַלפּען, ווען די געמאַכטע זאָך ליענט ביי איהם און דער בעל הבית נעהמט זיא ניט אָב ? א. ז. וו. אָבער עס איז געטליכע רעליגיאָן, ניט קיין מענשליכע סאַציאַלע פּרינציפּען, און מיט רעליגיאָן דריידעלט מען, ווען עס לוינט זיך...

(ב) פּעאַנאַזש (מאַסקירטע שקלאַפּעריי) אין תּלמוד.

וועגען פּערקויפּטע שקלאַפּעריי רעדען מיר דאָ ניט. דאָ האָט דעלט זיך וועגען אַרבייטער. וועגען שקלאַפּעריי ביי אידען האָב איך אַמאָל געשריעבען אין דיא „צוקונפּט“ (1902, זייטע 588). דאָרטען האָב איך געצייגט (לויט צדק כהן) דיא מענשען־פּריינד־ליכע געדאַנקען פון דיא גמרא וועגען שקלאַפּען. (דאָס איז אויך נאָר איין זייט, און עס איז דאָ אַן אַנדערע). נאָר וואו מען רעדט וועגען אַרבייטער לויט דעם אידישען דין, איז דאָך ניט קיין רייד וועגען געזעצליכע שקלאַפּען.

אידישע שקלאַפּעריי האָט דער תּלמוד ערקלערט אָבגעשאַפּט. (דאָס שטייט נייט אין מסכת עבדים, נאָר אין ערכין כ"ט, קדושין ס"ט און אַנדערע ערטער). דאָך האָבען זיי געפונען אַ מיטעל צו בענוצען אידישע אַרבייטער אזוי וויא שקלאַפּען.

אַט וואָס דיא גמרא דערציילט (ב"מ ע"ג) :

„אין בבל זיינען געווען רבנים, וועלכע פלעגען מאַכען אַט אזא קונץ, צו קריגען אידישע אַרבייטער פאַר שקלאַפּען, אז זיי זאָלען מעגען מיט זיי טהאָן וואָס זיי ווילען : דאָרטען איז געווען אַ געזעץ פון דיא גוי'אישע רעגירונג, אז יעדער איד האָט געמוזט צאָהלען צום מלך (דעם גוי'אישען) קאַפּ־שטייער (פער קאַפּיטאַ טעקס). האָבען רבנים אויפגעזוכט אידען, וואָס האָבען דיעזען פאַדאַטעק ניט בעצאָהלט, און האָבען פאַר זיי בעצאָהלט, „אַ ניל־דען“ (זווי). דערפאַר האָבען דיא רבנים געקראָגען פון „גוי'איש־מע הענד“ דאָס רעכט צו האַלטען אזעלכע אידען פאַר זייערע שקלאַפּען. זאָגט דיא גמרא בפרוש, אז דיא רבנים פלעגען מיט דיעזע אידישע שקלאַפּען אַרבייטען זעהר שווער. („ומשעבדי בחו טפוי“), און אז דיא דאָזיגע רבנים האָבען דערמיט גאַנץ ריכטיג געהאַט דעלט, ווייל דיא אידען, וואָס צאָהלען ניט קיין קאַפּ־שטייער, זיי

נען, לויט דעם דין פון מלכות, שקלאפען צום מלך, און „דינא דמלכותא דינא“ — דאָס געזעץ פון מלכות גילט פאַר דיא אידישע רעליגיעזן אויך אלס דין. „און דער קעניג זאָגט, ווער עס צאָהלט ניט קיין קאָפּשטייער זאָל זיין אַ שקלאַפּה צו דעם וואָס צאָהלט“. דאָרום זיינען אַזעלכע אידען דאָס כשר'ע אייגענטהום פון דיא רבנים און זיי האָבען אַ רעכט מיט זיי צו אַרבייטען און זיי ניט צו בעצאָהלען. אָט אזוי ערקלערט די גמרא !

* * *

ביי דיעזען פונקט — און אויך ביי אייניגע ווייטערע פונקט טען — וועל איך צייגען דעם לעזער אַ ביישפיעל, וויא דיא פאָט־ריאָטען, דיא אַת־הַבְּחֵרֶתנוֹ נִיקָעס, קריכען אויף גלייכע וועג, פער־נומלען דיא קעפּ זיך און אַנדערע, אום צו וואַרפען בלבולים אויף דיא, וואָס זאָגען אויס דעם אמת וועגען אַזעלכע זאָכען. דאָס איז וויכטיג דאָ צו דערמאָנען, ווייל עס כאַראַקטעריזירט „דעם אַנדערן צד“, דעם „פאָטריאָטישען“ צד ; עס צייגט, מיט וועלכע מיטלען דער אידישער פאָטריאָט „געפינט“ כלומרשט ב ל ו י ז דאָס שעהנסטע און דאָס בעסטע אין דער אידישער רעליגיעזן !

די דאָזיגע שטיקעל גמרא האָב איך דערמאָנט אין אַ'ן אַרטיי־קעל אין „פאָרווערטס“. דערפאַר איז דער פאָטריאָטישער גרימד צאָרן אָננעפאלען אויף מיר שרעקליך : סטייטש, איך בין וויא „פראַנצייזיס“, איך לערן כלומרשט פאַלשען פשט אין דיא גמרא, כדי „אַנצוזאַלצען אידישקייט“ ! וואָס איז ? די דאָזיגע אידישע יִשְׁקֵאלֶפֶן האָבען נאָר ניט געהאַט דעם „דין פון שקלאַפען“. פאַר אַ בעווייז דערצו ברײַנגט מען אַ'ן אַנדער גמרא (יבמות), וואו עס גיערט דערציילט פון פונקט אזא מענשען־מסחר, נאָר מיט גוים, אין דאָרטען שטייט בפרוש, אז זיי האָבען ניט אין גאַנצען דעם דין פון שקלאַפען.

ווייטער טענה'ט מען גענען מיר, אז ביי דיא דאָזיגע שטיקעל גמרא, וואָס איך ברײַנג דאָ, האַנדעלט עס זיך כלומרשט ניט ווער גען מאַכען דיא דאָזיגע אידען פאַר שקלאַפען. נאָר וועגען פראַצענט־נעהמען : דאָס געלד, וואָס דיא רבנים האָבען בעצאָהלט פאַר דיא דאָזיגע אידען שטייער, האָבען זיי כעטראַכט פאַר אַ חוב, און וואָס

זיי האָבען געאַרבייט מיט זיי — האָבען זיי בעטראַכט פאַר פּראָ-
צענט פון דעם חוב („א באַנוס“...).

עס וואָלט ניט כּראַי געווען צו ענטפּערן אויף דעם, דען צו
דעם, וואָס איך וויל דאָ אַרויסבריינגען, איז אַבסאָלוט קיין שום
אונטערשיעד ניט, צו איז דאָס געווען „על פי דין“ שקלאַפּעריי,
צו ניט ; דען איך האָב דאָס גאָר ניט אָנגעהויבען צו ברײַנגען
וועגען דעם, צו ווייזען, אז עס איז געווען פּאָלשטענדיג יו ר י ס -
ט י ש ע שקלאַפּעריי ! אָבער דער לעזער וועט פשוט הנאה האָ-
בען, ווען ער וועט הערען וואָס דאָ איז. ער וועט זעהען, וויא
מיינע „פּאַטריאָטישע“ אָנגרייפּער זיינען אַריינגעפאַלען מיט עס
האַרצות אויף אַ קאָמישען אופן. נעמליך :

אויב אין דיא דאָזיגע שטיקעל גמרא איז דיא רייד וועגען אַ
חוב מיט פּראָצענט (דאָס איז דער פּשט פון איין ראב"ד), דאָן
וואָלט דאָך געדאַרפט זיין אַ קשיא, וויאזשע טאָרען „תנאים“ נעהר
מען פּראָצענט ? איז דער תירוץ : לויט דיעזען פּשט פּרעגט
דאָס דיא גמרא דאָרטען טאַקי ; און וועגען דעם ענטפּערט זיא
דאָס : עס איז ניט קיין פּראָצענט, ווייל דיא
אידען, וואָס פאַר זיי האָבען דיא רבנים בעצאָהלט זייער קאָפּ-
שטייער, זיינען דער מיט געוואָרען זייער
איינענטהום, דאַרום איז דאָס, וואָס זיי האָבען מיט זיי
געאַרבייט, ניט קיין פּראָצענט, גאָר שקלאַפּעריי, און
שקלאַפּעריי איז כּשר !

אַלואָ, גראַדע ווען דיא רייד איז דאָרט וועגען פּראָ-
צענט, איז דאָס ערשט רעכט אַ בעווייז, אז דאָס איז ערקלערט
געוואָרען כּשר, ווייל עס איז שקלאַפּעריי !!!
וואָס זאָגט מען עפעס צו אזא אַריינפאַל פון מיינע „פּאַט-
ריאָטען“ ? ! — — —

אָבער דיא גאַנצע צוטשעפעניש איז איבערהויפּט ניט מעהר
וויא געשיט זאָמד אין דיא אויגען פון ניט-תלמודיסטען. דען,
וויא געזאָגט, עס האָט מיר גאָר ניט אָנגעהויבען איינצופאַלען,
בריינגענדיג דיא דאָזיגע שטיקעל גמרא, צו בעווייזען דערמיט, אז
עס איז דוקא געווען אַ יו ר י ס ט י ש ע שקלאַפּעריי, אין

יעדען פונקט. איך ברוינג דאָס אויסדריקליך אין פערביני-
דונג מיט דיא דינים וועגען אַרבייטער — ניט וועגען שקלאַ-
פען — און נאָר אלס איינעם פון דיא פאקטען פון דער גמרא, וואָס
פרומע אַרבייטער־אויסוויגער קענען בענוצען פאַר זייערע
א שולחן ערוך. אין דעם ענדערט נאַטירליך גאָר ניט דאָס, וואָס
יוריסטיש הייסט דאָס ניט קיין שקלאַפּעריי. דאָס איז נאָר
וועדער אזא דריידעל פון פרומע אַרבייטער־שינדער, צו מאַכען
זייער רויבעריי כשר נאָכ'ן וואָרט, נאָכ'ן בוכשטאַב.

דאָס איז גאַנץ גענוי דאָסזעלבע וואָס „פעאַנאָזש“ („פּיאָד-
נידזש“) אין אמעריקא. שקלאַפּעריי איז פערבאָטען, מאַכט מען
א שווינדעל און מען אַרעסטירט שוואַרצע מענשען כלומרשט פאַר
איבערטרעטען געזעצע און דערנאָך דינגט מען זיי אָב ביי דער רע-
גירונג צו אַרבייטען מיט זיי. שקלאַפּעריי אין געזעצליכען זין
איז דאָס ניט, אָבער פאַקטיש איז דאָס פאָלשטענדיגע שקלאַפּעריי,
דען דיא אונגליקליכע קענען ערשטענס ניט אוועקוואַרפען דיא אַר-
בייט און גיין פריי און צווייטענס זיינען זיי געצוואונגען
צו אַרבייטען און זיי קריגען פאַר זייער אַרבייט ניט בעזאַהלט.
דיא צוויי פונקטען זיינען נאַטירליך דער עיקר פון שקלאַ-
פּעריי. אָבער שאַט ניט, אַבי אין „געזעצליכען זין“ איז עס „ניט“
קיין שקלאַפּעריי! יעדער עהרליכער מענטש אין אמעריקא שרייט
אָבער געוואַלט, אז דאָס איז מאַסקירטע שקלאַפּעריי!

אין מעקסיקא, פון וואנען דאָס וואָרט „פעאַנאָזש“, „פעאַנס“,
שטאַמט, זיינען דיא „פעאַנס“ געמאַכט פאַר שקלאַפּען טאַקי דורך
„א חוב“, וואָס מען מאַכט זיי שולדיג זיין. אין יוקאַטאַן זיינען דאָ
הינדערטטויזענדער אזעלכע חוב־שקלאַפּען, וואָס אַרבייטען אויף
דיא באַמזעל פּעלדער. געזעצליך זיינען זיי אויף דאָרט כלומרשט
„גייט קיין שקלאַפּען“, אָבער אין דער ווירקליכקייט טאַרען זיי
ניט אנטלויפען. ווען זיי לויפען אוועק, כאַפט מען זיי, כלומרשט
פאַר דעם חוב, וואָס זיי זיינען שולדיג דעם בעל הבית. און עס
איז שוין אזוי געמאַכט, אז דעם חוב קענען זיי קיינמאָל ניט בע-
זאַהלען. (זעה „באַרבאַרושעס מעקסיקא“, פון דזשאַהן קענעטמ
טוירנער.) און גענוי דאָסזעלבע איז געווען מיט יענע „ניט־שקלאַ-
פען“ אין דיא גמרא.

אויב דיעזע „ניט־שקלאַפישע“ שקלאַפּען האָבען זיך געקענט צו יעדע צייט אויסקויפּען פון דיא רבנים, בעצאָהלענדיג דעם „חוב“, האָט זיי דאָס אַודאי אַ סך געהאַלפּען ! פון וואַנען האָבען זיי געהאַט צו בעצאָהלען ? אויסקויפּען האָט זיך „געקענט“ אַ יוריס־טישער שקלאַפּ אויך : ער האָט „געקענט“ בעצאָהלען דעם פּרייז פון אַ שקלאַפּ. ער האָט זיך דאָך אַליין „געקענט“ קויפּען אַזוי גוט ווי אַין אַנדערער האָט איהם געקענט קויפּען. עס האָט איהם „בלויז“ געפּעהלט צו האָבען דעם פּרייז. און דאָס איז איהם קיינ־מאָל ניט מעגליך געווען. דען ער האָט פאַר זיין אַרבייט ניט גע־קראָגען בעצאָהלט. נו, גאַנץ גענוי דאָסזעלבע איז געווען מיט דיא דאָזיגע ניט־יוריסטישע שקלאַפּען, די תּלמודישע „פעאַנס“ פון דיא רבנים.

דאָס איז דיא מיינונג פון איין ראב"ד, אַז דאָ האָט זיך נאָר געהאַנדעלט וועגען אָבאַרבייטען דעם חוב (פון דיא קאָפּ־שטייער) מיט פּראָצענט. און אפילו ער זאָגט אויסדריקליך, אַז דערווייל האָט דער, וואָס בעצאָהלט שטייער פאַר אַ אידען, דאָס רעכט איהם צו בענוצען פ א ר א ש ק ל א פּ ביז דער שקלאַפּ צאָהלט צוריק. (דאית ליה רשות לזכוני להו כ ע ב ד י עד דפרעי.)

נאָך דיא מיינונג אָבער פון אַזאַ ערהאַבענעם תּלמודיסט וויא דער רמב"ם, האַנדעלט זיך דאָ נ י ט וועגען אָבאַרבייטען דעם חוב מיט פּראָצענט, נאָר טאקי אַז ער בלייבט צו איהם פּערקויפּט און „ער מעג מיט איהם אַרבייטען זעהר שטאַרק“ (יותר מדאי). נאָר מענשען־פּריינדליך לייגט צו דער רמב"ם : „אָבער ניט וויא מיט אַ שקלאַפּ“. און דאָך זאָגט ער ווייטער : „אויב ער פיהרט זיך ניט אויף וויא געהעריג, מעג מען מיט איהם אַרבייטען ו ו י א מ י ט א ש ק ל א פּ . . . וואָס עס הייסט „ער פיהרט זיך ויט אויף וויא געהעריג“, דאָס ווענדעט זיך נאַטירליך אין דיא מיי־נונג פון דעם רבנישען בעל־הבית...

אַז דאָ האַנדעלט זיך נ י ט וועגען אָבאַרבייטען פאַר דעם חוב מיט פּראָצענט, נאָר אַז דער איד איז פּע ר ק ו י פּ ט צו דיא רבנים וואָס בעצאָהלען זיין שטייער — דאָס איז דיא מיינונג ניט בלויז פון רמב"ם, נאָר פון אַלע מפרשים אַרום איהם. און רש"י

זאָנט אויך, אז דאָ האַנדעלט זיך וועגען אַ חתימה פון
שקלאַפּעריי (חותם עבדות) און אז די אידען זיינען שקלאַפּ-
פּען ביי'ס קעניג (והרי כולם עבדים) און אז דיעזעס רעכט,
צו האַלטען זיי פאַר שקלאַפּען, גייט דאָס איבער צו דיא-
רבנים, וואָס בעצאָהלען פאַר זיי. אַלזאָ דורכאויס טאַקיי שקלאַפּ-
פּעריי, צו מיט אַלע דינים פון שקלאַפּעריי צו ניט.

איך ווידערהאַל: פאַר מיין אויפגאַבע דאָ, איז עס אַבסאָלוט
ניט דער מינדעסטער אונטערשיעד, צו הייסט עס יוריסטיש שקלאַפּ-
פּעריי מיט אַלע שקלאַפּען-דינים. סיי וויא סיי איז דאָס דאָך גע-
וויס אַ דין, וואָס פאַסט פאַר דיא אינטערעסען פון אויסוויגער פון
אַרבייטער. און נאָר אין דעם גייט עס מיר. מען וויל דאָס נאָר
אַבנאַררען זיך און אַנדערע און איינרעדען, אז אויב דאָ האַנדעלט
זיך „נאָר“ וועגען אַבאַרבייטען דעם חוב מיט פּראָצענט איז דאָס
כאָמרישט ניט קיין בעווייז פאַר מיר. נאָר ווען אפילו דאָס וואָלט
געווען אזוי, — האָב איך דען ניט דאָס רעכט צו לערנען דעם פּשט
וויא דער רמב"ם און אַלע זיינע מפרשים און רש"י? בין איך אַ
פּראָנטייס, ווען איך נעהם אָן דעם רמב"ם'ס און רש"י'ס פּשט?
זיינען זיי אבי ווער אין דער תלמודישער וועלט? זיינען זיי
פּראָנטייסעס?

(ג) אַ הכשר אויף שקלאַפּעריי.

איבריגענס, כאַלד נאָך דעם שטיקעל גמרא קומט דאָס פּאַל-
נענדע:

„ר' סעירם, דער ברודער פון רבא (א גרויסער און מעכטיגער
„תנא“) פלעגט פאַנגען אידען, וואָס האָבען זיך ניט גוט געפיהרט
און פלעגט זיי בריינגען צו זיין ברודער רבא אין אַ רייטוואָגען און
זיי נעהמען צו דער אַרבייט מיט געוואָלט („תקיה“). האָט רבא גע-
זאָנט, דו האָסט גוט געטהאָן.

אי וואָס אין תורת משה שטייט, אז אַ איד טאָר מיט אַ איד-
שען שקלאַפּ ניט שווער אַרבייטען? זאָנט דער תנא, אז דאָס מיינט
נאָר, ווען דער שקלאַפּ פיהרט זיך „כשורה“ (וויא געהעריג). פיהרט
ער זיך אָבער ניט „כשורה“, מעג מען מיט איהם אַרבייטען אַלס
שקלאַפּ.

און אויף דעם טייטשען זיי וויעדער אויס א פסוק פון חומש אויף א מערקווירדיגען אופן. אין פסוק שטעהט נעמליך אזוי :

„פון גוים זאלט איהר קויפען שקלאפען און שקלאפינען. אויך פון דיא, וואָס זיינען איינגעזעסען אין אייער לאַנד... אויך פון דיא, וואָס זיינען אין אייער לאַנד געבאָרען געוואָרען... אייביג זאלט איהר זיי בענוצען אלס אייערע שקלאפען — און מיט אייערע ברודער דיא קינדער פון ישראל איינער מיט'ן אַנדערען זאלט איהר ניט שווער אַרבייטען“. אזוי שטעהט אין פסוק. דרש'ענען זיי, אז דיעזע ווערטער קען מען לייענען אָט אזוי : „א י ב י ג ז א ל ט א י ה ר ב ע נ ו צ ע ן א ל ס ש ק ל א פ ע ן ז י י א ו ן א י י ע ר ע ב ר י ד ע ר ד י א ק י נ ד ע ר פ ו ן י ש ר א ל“ — א ו י ד... (לעולם בהם תעבדו ובאחיכם)

אזוי האָבען גע'דרשן'ט דעם גוטען פסוק דיא רבנים וואָס האָבען אליין געגעבען דיא דינים פון דער גמרא. דאָס איז וויעדער איינע פון דיא קונץ־שטיק, וויא מען מאַכט מען זאָל כלומרשט יוצא זיין פאַר דעם וואָרט, כאָטש עס איז דייטליך געגען דעם עיקר זין פון דעם געזעץ. עס איז דאָך ר ע ל י ג י אָ ן, איז מען יוצא פאַר'ן וואָרט...

וואָס ביי דיא רבנים קען הייסען אז א'ן „אַרבייטס יונג“ פיהרט זיך ניט „וויא געהעריג“, קען מען זיך שוין פאַרשטעלען.

סיי וויא סיי, איז דאָ דייטליך, אז דיא גמרא אליין רעדט דאָ טאַקי פון שקלאפעריי, לויט דעם פסוק וואָס האַנדעלט אויסדריקליך וועגען שקלאפעריי, — און רעכטפערטיגט דאָס.

איך זאָג ניט, און האָב ניט אָנגעהויבען אָנצודייטען, אז דער־מיט האָבען זיי צוריק איינגעפיהרט דיא גאַנצע יוריסטישע שקלאַפֿעריי פון אירישע שקלאַפען. דאָס האָט אַבסאָלוט ניט דאָס מינ־דעסטע צו טהאָן מיט מיין ענין. איך רעד דאָ וועגען אַרבייטער. איך וויל בלוז צייגען, אז דיא תנאים און רבנים האָבען זיכער ניט דורכגעפיהרט קאָנסעקווענט אַרבייטער־פריינדליכע געדאַנקען. פון רבנים, וואָס בענוצען אזעלכע קונץ־שטיק, צו כאַפען אידען און זיי צו צווינגען צו אַרבייטען פאַר זיי אָהן געצאָהלט „ק ע ן מען נאָטירליך ערוואַרטען דינים וועגען

ארבייטער וועלכע פאסען זיך זעהר פאר א קאפיטאליסטישען געזעץ-בוך". (אזוי האב איך אויסדריקליך געשריעבען.) אָט דאָס האָב איך פון דעם שטיי-קעל נמרא אַרויסגעבראַכט. און אין דעם ענדערט ניט איין האָר דער פּשט, אַז דיעזע געפאַנגענע אירען ביי דיא רבנים האָבען „על פי דין“ ניט געהייסען קיין שקלאַפּען אין יעדער בעציהונג !

(ד) וואָס דאַרף מען געבען אַרבייטער צו עסען ?

פונדעסטוועגען האָבען אַזעלכע רבנים אויך גערעדט וועגען רחמנות און גערעכטיגקייט צו אַרבייטער. היינטיגע קאפיטאַליס-טען רעדען אויך אַזעלכע ויסע רייד.

מען געפינט, צום ביישפּיעל, אין דער משנה אַזאַ מעשה :

ר' יוחנן בן מתיא האָט געזאָגט צו זיין זוהן : געה און דינג אונז אַרבייטער. איז ער געגאַנגען און האָט זיך מיט זיי אויסגעערעדט „מיט עסען“. ווען ער איז געקומען צו זיין פאָטער, דעם תנא, האָט דער תנא געזאָגט : „מײן זוהן, אַז דוא האָסט מיט זיי אָפּגעמאַכט סתם „מיט עסען“ וועסט דוא ניט יוצא זיין, אַפילו ווען דוא וועסט זיי געבען צו עסען וויא שלמה המלך'ס סעודה, וואָרים זיי זיינען דיא קינדער פון אברהם, יצחק און יעקב. געה זשע געשווינד, איידער זיי חייבען נאָך אַן צו אַרבייטען, און רעד זיך אויס מיט זיי בפירוש, וואָס זיי זאָלען קריי-גען צו עסען“.

דאָ האָבען מיר וויעדער אַ כאַראַקטעריסטישען ביישפּיעל, וויא אזוי דער „פאַטריאַט“, „בעווייזט“, אַז אין תלמוד געפינען זיך „בלויז“ אַרבייטער־פּריינדליכע געזעצע. ער בריינגט דיעזע משנה, און דאָ שטעלט זיך דער פאַטריאַט אָב. וואָס ווייטער שטייט הייבט ער ניט אָן צו דערמאָנען. וועגען אַזאַ פאַטריאַטישע פערבלענדעניש האָב איך געזאָגט : ווען מען בריינגט דאָס, און דאָ שטעלט מען זיך אָב, און וואָס ווייטער שטייט זאָגט מען ניט אויס, זעהט עס אויס זעהר מענשען־פּריינדליך. אָבער דאן נאָרט מען אָב דעם לעזער ! דען ווייטער שטעהט אַז דער תנא האָט געזאָגט צו זיין זוהן : „געה און רעד זיך אויס מיט זיי בפירוש, אַז עסען וועלען זיי קרייגען ניט מעהר ווי ברויט מיט אַר-“

ב ע ס". (קטנית). אויב נאָר אזוי אויסגערעדט, איז מען שוין יוצא זיי צו געבען עסען ניט מעהר וויא ברויט מיט אַרבעס. אבי זיי, דיא אַרבייטער „בעשטעהען“ אויף א'ן אָבמאָך, איז שוין אלץ כשר, וויא מען ניט זיי.

פאַרוואָס זיי בעשטעהען ? ניט קיינעמס עסק. מעג זיין פון גרויסער נויט. בעשטאנען איז בעשטאנען.

* * *

פאַר דיזעז בעמערקונג מיינע האָט זיך וויעדער צולאָזט דער מאָרד־פאַטריאַטיזמוס געגען מיר. און וויעדער איז דאָס זעהר כאַראַקטעריסטיש.

איין שרעקליכער פערברעכען מיינער איז, וואָס דאָס וואָרט „קטנית“ האָב איך איבערזעצט „וויא דער רבי טייטשט“ — א ר - ב ע ס ; וועהרענד פילאָלאָגיש מיינט דאָס גאָר סתם הילזען־פרוכט, אלזאָ, ניט בלוז אַרבעס אַליין, נאָר אויך בעבלעך און לינזען.

זאָל מיר גאָט שטראַפען, צי איך ווייס וואָס דיא נפּקאָמינה איז ! און אז אַרבעס אַליין, זיינען דען ניט דאָ פּערשיעדענע מינים אַרבעס ? עס זיינען דאָ גרינע אַרבעס און געלע אַרבעס, צושפּאַל־טענע אַרבעס און גאַנצע אַרבעס, און געקאָכטע אַרבעס און גע־זאָטענע אַרבעס, און מאַלע וואָס פאַר א'ן אַרבעס ! אָבער וואָס איז דער אַרבייטער דערמיט געהאַלפּען, אויב זיין מאַכל איז ברויט מיט אַרבעס ? וועט ער דען קריעגען פּער שיעדענע בעס ? אויב ער וועט קריעגען גרינע, וועט ער ניט קריעגען קיין געלע — און אזוי ווייטער. טאָ וואָס געווינט ער פון דער פילאָלאָג־גייע, וועלכע טייטשט איהם נאָך צו בעבלעך מיט לינזען אויך ? וויעדער דאָס אייגענע : וועט ער דען קריעגען אי אַרבעס אי בעב־לעך אין לינזען ? אויב מען וועט איהם אָנפיללען דעם מאָגען מיט בעבלעך, וועט ער דאָך קיין אַרבעס ניט קריעגען, אויב מיט אַרבעס, וועט ער דאָך ניט קריעגען קיין לינזען ! דאָס זיינען דאָך ניט קיין פּערשיעדענע סאָרטען געריכטען !

אָבער דאָ קומט נאָך א'ן אינטערעסאַנטערער פּונקט, וויא מיין „פאַטריאַטישער“ געגנער זוכט צו צוטומלען דיא לעזער. ער האָט נעמליך געמאַכט אַ געשריי, און דאָס וויעדערהאַלט, אז איך

האָב איהם כלומרשט פאָרגעוואָרפען, „פאר וואָס ער האָט ניט איי-
בערועצט דאָס וואָרט „קטנית“ — אַרבעס!“

ער ווייסט נאטירליך זעהר וואויל, אז דאָס הויבט זיך ניט אָן.
ער ווייסט זעהר גוט, אז ניט וואָס ער האָט ניט איבערועצט דאָס
וואָרט „קטנית“, — נאָר ער האָט דאָס נאָר ניט דערמאָנט, ווייל
ער האָט דעם גאַנצען זאָץ, דיא גאַנצע ענדע פון דיא משנה פער-
שוויגען, וואו עס שטייט בפרוש, אז דער תנא זאָגט זיין זוהן, וואָס
פאר אַ שפּייזען ער זאָל פערשפרעכען דיא אַרבייטער. לויט וויא
דער פאטריאָט האָט זיך אָבגעשטעלט אין מיטען, זעהט עס אויס,
אז דער תנא הייסט מסתמא אויסרעדען זיך, צו געבען דיא ארביי-
טער צו עסען גאַנץ פינע מאָהלצייטען, אָבער נאָר ניט „וויא שלמה
המלך'ס סעודה“. וועהרענר אין אמת'ן זאָגט ער אויסדריקליך, אז
ער זאָל זיי פערשפרעכען נאָר ברויט מיט „קטנית“! דאָס פער-
שווייגט דער פאטריאָט אין גאַנצען. און דאָס האָב
איך איהם פאָרגעוואָרפען! ניט וואָס ער האָט דאָס וואָרט
קטנית ניט „איבערגעועצט“ אַרבעס! מיינעטוועגען, וואָלט ער
דאָס געמעגט איבערועצען אפילו קיהבעבע. אָבער ער האָט זיך אין
גאַנצען ניט-ווייסענדיג געמאכט פון דעם סוף פון דיא משנה. און
דאָך וואָנט ער עס צו וויעדערהאָלען, נאָך אמאָל און נאָך אמאָל,
אז מיינ טענה צו איהם איז כלומרשט געווען, פאר וואָס ער האָט
ניט איבערועצט דאָס וואָרט „קטנית“ וויא איך!

(ח) וואָס האָט א'ן אַרבייטער געקענט?

קדיגען צו עסען יענע ציימען?

אָבער — „ברויט מיט אַרבעס“ איז פיעללייכט „דעמאָלט אין
יענע מקומות ניט געווען אזא שלעכטע אכילה“?
לאָמיר זעהען, וואָס דיא רבנים אליין האָבען „דעמאָלט אין
יענע מקומות“ געגעסען און וויא זיי האָבען געהאַלטען פון דער
אכילה.

ווען זיי פלעגען זיך זעצען עסען, פלעגט זיין אויפ'ן טיש אַ
ליסטע („סנמוס“) מיט געקעכטען („מיסא“), וואָס זיינען אָננע-
גרייט. (א „מעניו“.)

אויף דעם טיש פון דעם דערמאָנטען תנא ר' יהודה הנשיא

(דער וואָס האָט געמאַכט דיא משנה) האָט קיינמאָל ניט אויסגע-
 פעהלט אַלערליי פיינע גרינצייג, ווייל עס איז זעהר געזונד. („צנון
 וחזרת וקישואין“ — ברכות נ"ז:)

פון קליינע פישעלעך האָבען זיי געהאלטען זעהר שטאַרק. „דאָס
 איז געזונט און מאכט פריש און געזונד דעם גאַנצען קערפער.“ (שם).
 „א סעודה אָהן סירופ („שריף“), האָבען זיי געזאָגט, איז קיין
 סעודה ניט.“ (ברכות מ"ד).

אָבער דיא ארבייטער האָט דער תנא ניט געהייסען געבען
 כאָטש סירופ צו דיא ברויט מיט — בעבלעך!

עס איז געווען א מאכל „לפת“, האָבען זיי דערפון געהאלטען
 אזוי שטאַרק, אז זיי האָבען געזאָגט: „וועה צו דעם הויז, וואו עס
 גייט אויס לפת!“ אָבער דער גוטער תנא האָט ניט געהייסען געבען
 זיינע ארבייטער כאָטש אַ ביסעל לפת!

ווען איינער פון דיא מיוחסים איז אַרָאָבגעקומען און אָרים
 געוואָרען, האָבען זיי איהם אַרויסגעהאַלפּען ער זאָל קענען האָבען
 אַלץ וואָס ער איז פריהער געוואוינט געווען צו האָבען, „אפילו אַ
 פערד צו רייטען און אַ שקלאַף וואָס זאָל לויפּען פאַר איהם.“ שטייט
 דערציילט אין א'ן אַלטע ברייתא, טאַקי פון יענע צייטען און יענע
 מקומות, אַ מעשה מיט אַ יחסן וואָס איז געוואָרען א'ן אַרימאָן (עני
 בן טובים), האָט מען איהם געגעבען אַ פונט פלייש אַלע טאָג. פרעגט
 דיא גמרא: וואָס פאַר אַ רבותא איז דאָס, אַ פונט פלייש אַ טאָג?
 איז דער ענטפּער: עס איז געווען זעהר טייערע פלייש. (כתובות
 כ"ז.) — אַלזאָ, איז הפנים אין יענע צייטען אין יענע מקומות גאָר
 קיין רבותא ניט געווען אַ פונט פּראָסטע פלייש יעדען טאָג פאַר אַ
 מענשען! — פאַר אַ מענשען, אָבער ניט פאַר ארבייטער! וואָס
 „קטנית“ זאָל ניט מיינען — פלייש געוויס ניט!

אין שפעטערע צייטען דערציילט דיא גמרא פון אַ יחסן א'ן
 אַרימאָן, וואָס איז געקומען צום „תנא“ רבא; פרעגט איהם דער
 תנא, וואָס עסט דו? זאָגט ער: „געשטאָפטע הייהנדל-
 לעך און אַלטען וויין.“ זאָגט ער: בערעכענסט דו
 גאָר ניט, אז ווען דו עסט אַזעלכע טייערע מאכלים, אונטערדריקסט

דו דעם עולם? ענטפערט יענער: עס איך דען זייערס? איך
עס גאָט'ס... (כתובות ס"ז)

נאָך'ן מאָהלצייט פלעגן זיי עסען פערשיעדענע נאָשערייען
און פרוכטען. (מינא תרגומא. יומא ע"ט.)

דער זעלבער ר' יהודה הנשיא דערציילט: „ווען מיר זיינען
געזעסען און געלערנט תורה פאר ר' אליעזר בן שמוע, האָט מען
אונז געבראַכט טייטלען און וויינטרויבען און מיר האָבען געגע-
טען.“ (שם.)

טייטלען פלעגן זיי דאמאלס עסען אונגעהייער פיעל. „ביו
דער שווייס איז אזש אַראָבגערונגען פון שטערען.“

שפעטערע צייטען האָבען זיי אויך געוואוסט וואָס גוט איז.
זיי האָבען, צום ביישפיעל, געזאָגט:

„ווער עס עסט געדערס אנשטאט פלייש איז נאָר קיין מענש
ניט.“ (גדרים נ"ד.)

„ווען איינער עסט און טרינקט ניט עפעס דערצו, איז זיין
עסען בלוט.“ (שבת מ"א.)

אַבער פאר דיא אַרבייטער? — אַ גלעזעל משקה מיינט
„קטנית“ אודאי ניט! ניט נאָר קיין וויין, אפילו ניט אַ גלעזעל
טייטלען־וויין.

דיא אידען פון בכל זיינען נאָרראָנים, זאָגען זיי, ווייל זיי
עסען „ברויט מיט ברויט“. דאָס הייסט, זיי האָבען געהאט אַ מין
מעהל־שפיז, וואָס זיי פלעגן עסען מיט ברויט. האָבען דיא
רבנים פון אַנדערע ערטער געלאָכט פון זיי. מיט ברויט דאַרף מען
עסען אַנדערע מאַכלים, ניט מעהל־שפיז. דאָס איז ברויט מיט
ברויט. (גדרים מ"ט.)

„אויב דו האָסט מיט וואָס, זאָגט די גמרא, לאָז דיר וואויל-
גיין... כאַפ אַרײַן און עס, כאַפ אַרײַן און טרינק, כל זמן מען
לעבט...“ (עירובין נ"ד.)

ר' נתן זאָגט: „כל זמן איך טרינק ניט אויס אַ פערטיל מאָס
וויין, איז מײַן געדאַנק ניט קלאָר.“ (עירובין נ"ח.)

„וואו עס איז ניטאָ קיין וויין, איז דאָ מעריצין.“ דאָס הייסט,
אַז וויין מאַכט געזונט. (באחר דלית חמר תמן מתכעין סמנין.)

עס איז געווען אַ מין משקה, געמאַכט פון אספּאַרגוס (אַזוי הייסט עס טאַקי אין דיא גמרא אויך, פונקט וויא אין ענגליש) איינגעוויקט אין וויין. פלעגען זיי דאָס טרינקען יעדען אין דער פריה און דיא גמרא זאָגט, אז עס איז גוט צום האַרץ. (ברכות נ"א.)

„האַניג, זאָגען זיי, און אַלע מינים זיסקייטען מאכען ליכטיג אין דיא אויגען.“ (יומא פ"ג.)

אַבער דיא אַרבייטער הייסט דער תנא ניט געבען כאַטש ברויט מיט האַניג.

ארץ ישראל איז דאָך געווען אַ לאַנד פון מילך און האַניג ! ניט ברויט מיט האַניג און ניט אַרבעס—אַדער בעבלעך— מיט מילך הייסט ער זיי געבען, נאָר פּראָסט ברויט מיט אַרבעס, אַדער מיט בעבלעך !

דיא קינדער פון דעם תנא ר' פפא פרעגען איהם : „מיר, וואָס מיר עסען פיש און פלייש אַלע טאָג, וואָס קענען מיר אויפֿ-טהאָן לכבוד שבת ?“ (שבת קי"ט.)

ר' פפא און ר' הונא האָבען געגעסען צוזאַמען. איידער ר' הונא האָט אויפגעגעסען איינס, האָט ר' פפא אויפגעגעסען פיער. איז ר' הונא געגאַנגען עסען מיט רבינא — א'ן אַנדערען „תנא“ — האָט רבינא געגעסען אַכט פאר זיינע איינס. האָט ר' הונא גע-זאָגט : שוין בעסער הונדערט פפא'ס איידער איין רבינא. (פסחים פ"ט.)

אַזעלכע זאכען שטייען אין דיא הייליגע תורה. הפנים, אַליין האָבען זיי געהאַלטען פון אַ גוטען ביסען. אַ ווערטיל איז געווען ביי זיי : „אַ וויין־טרינקער זיי מכבד מיט וויין, אַ גראַדעסער זיי מכבד מיט גראַז.“ (קמי דשתי המרא חמרא, קמי דפיקא גרידי דובלא, סוטה י')

„צו יעדע צייט עפען דיין מויל און עס.“ (שרי שקיד ועייל נחמא, שבת קנ"ב.)

אַט אַזעלכע זאָנאַכטסען געפינען זיך אין תלמוד אָהן אַ שיעור. זיי האָבען, אַלזאָ, „אין יענע צייטען און יענע מקומות“, אַליין גאַנץ גוט געוואוסט, וואָס אַ גוטע אכילה איז.

אָבער דיא אַרבייטער האָבען זיי געהייסען געבען ברויט מיט מיט — נו, מיט בעבלעך, אַרבעס אָרער לינזען. אויב דיא אַרבייטער זיינען נאָר בעשטאַנען אויף דעם, איז געווען כשר. נאַטירליך, „בע-שטאַנען“, ווייל זיי האָבען זיך ניט געקענט העלפען; נאָר דאָס גייט קיינעם ניט אָן.

* * *

און נאָך אַלע מעשיות איז דאָס, וואָס ר' מתיא בן חרש זאָגט, נאָר דיא מיינונג פון איין איינצעלנעם. דער דיין בלייבט גיט אַזוי. דען ווייטער שטייט:

און ר' שמעון בן גמליאל זאָגט, אז מען דאַרף זיך אפילו ניט אויסרעדען מיט דיא אַרבייטער אויף ניט, ווייל מען דאַרף זיי סיי ווי סיי ניט געבען צו עסען מעהר וויא עס איז, „דער מנהג פון דער מדינה“ צו געבען אַרבייטער! און אַזוי בלייבט דער דיין!

דער פונקט וועגען דעם „מנהג פון דער מדינה“ איז זעהר אַין אינטערעסאַנטער. דיעזער דיין, אז אַלעס ווענדעט זיך וויא דער מנהג איז אין דער מדינה, מאַכט מיט איין מאָל אַ באַרג אש פון אַלע גוטע אַרבייטער געזעצע! נאָר וועגען דעם וועלען מיר רעדען ווייטער.

(ו) נאָך וועגען סטרויק אין תלמוד.

דער תלמוד גיט דיא אַרבייטער דאָס רעכט אַוועקצולייגען דיא אַרבייט צו יעדער צייט און צו פערלאנגען מעהר לויין. אָבער אויף אין דעם פונקט איז ניט דער תלמוד קאָנזעקווענט אימער פאַר דעם אַרבייטער'ס אינטערעס. עס ווערט, צום ביישפיעל, פאָרגעשטעלט אָט אזא פאַל: אַרבייטער האָבען אָנגענומען אַרבייט פאַר אַ געדויערען פרייז. אין מיטען דער אַרבייט האָבען זיי זיך דערוואוסט, אז דער פרייז פון זייער אַרבייט איז טייערער געוואָרען; זיינען זיי אַרויס אין סטרויק (אימרו פועלים). איז גענאנגען דער בעל הבית און האָט זיי צוריק געבעטען, פערשפרעכענדיג זיי צופריעדען צושטעלען. איז דער דיין, אז די אַרבייטער האָבען ניט קיין רעכט צו זאָגען: „ווען דו האָסט אונז צוריק געבעטען, איז עס נאַטיר-ליך געווען אויף דעם העכערען מאַרק־פרייז“; נאָר ער דאַרף זיי

ניט מעהר בעצאָהלען וויא דעם פרייז, וואָס ער האָט מיט זיי אָבד געמאַכט צום ערשטען מאָל. דאָס, פאַר וואָס זיי האָבען געסטרייקט, קומט זיי ניט. דער בעל הבית האָט נעמליך אַ רעכט צו זאָגען: „ווען איך האָב אייך צוריקגעבעטען צו דער אַרבייט און האָב גע- זאָגט, אז איך וועל אייך צופריעדען שטעלען, האָב איך ניט גע- מיינט, אז איך וועל אייך צאָהלען דעם נייעם העכערען מאַרק־פרייז, וואָס איהר האָט געפאָדערט, נאָר איך האָב געמיינט, אז איך וועל אייך צופריעדען שטעלען אויף א'ן אַנדער אופן (מיט עסען און טרינקען)“ (ב"מ ע"ז).

ז) וויא הויך דאַרף זיין דער אַרבייטס־לויזן?

— דער רעכטער עיקר!

דאָ זיינען מיר געקומען צום רעכטען עיקר פון דער אַרבייטער־ פראַגע. מיר זעהען דאָ, אז אפילו ווען דער מאַרק־פרייז פון אַר- בייט שטייט העכער, וויא דער בעל הבית האָט זיך בעדונגען מיט דעם אַרבייטער, גיט דאָס, לויט דער גמרא, דעם אַרבייטער אויך ניט קיין רעכט צו פאָדערן כאַטש זיין מאַרק־פרייז. אויב ער האָט זיך בעדונגען ווייניגער אפילו וויא דער מאַרק־פרייז, האָט ער צו דעם פּרומען בעל הבית קיין שום טענה ניט. בעדונגען איז בע- דונגען.

מיר האָבען געזעהען, אז דער „מנהג המדינה“ שפיעלט אַ ראָ- לע. מיר וועלען נאָך זעהען ווייטער, וויא דער „מנהג המדינה“ בעפרייט דעם בעל הבית פון געזעצליכע פּפליכטען צום אַר- בייטער. אָבער דער מנהג המדינה ליגט ניט אַרויף דעם בעל הבית קיין פּפליכטען וועגען לויט, אויב נאָר ער רעדט זיך אויס מיט דיא אַרבייטער ווייני- גער. אז ער זאָל זיין מחויב צו צאָהלען דעם אַרבייטער כאַטש לויט דעם מנהג־לויזן, לויט דעם מאַרק־פרייז און ניט טאָרען אָבמאַכען ביליגער — דאָס ניט.

נאָך מעהר: עס איז אַ בפרוש'ער דין אזוי:

„ווען אַ בעל־הבית שיקט זיין דיענער דינגען אַרבייטער און זאָגט איהם בפרוש, ער זאָל זיי צוזאָגען פיער גילדען אַ טאָג, און דער דיענער איז אזוי געטריי זיין בעל־הבית, אז ער בעדינגט זיך מיט

דיא ארבייטער בלויז דריי גילדען, איז דער דין, א פיל ווען זייער ארבייט איז ווערטה פיער גילדען (דאס הייסט נאטירליך נאכ'ן מארק-פרייז, נאכ'ן „מנהג המדינה“), האבען אויף דיא ארבייטער קיין רעכט ניט צו מאַהנען זיך ביי דעם בעל-הבית מעהר וויא דריי גילדען, — ווייל זיי זיינען בעשטע א נען. („סבור וקיבול“ — „ב"מ ע"ו. רמב"ם שכירות פ"ט ג' עפ"י תגמרא בזה.)

פאר וואָס זיי זיינען בעשטאנען, פרעגט מען ניט. מעג זיין אויס ביטערער נויט. בעשטאנען איז בעשטאנען. „פרייער קאָנ-טראַקט“!...

דאָס אליין איז שוין דער גאנצער קאפיטאליסטישער פרייז-צויפ! דאָס אליין מאכט שוין כשר דיא פרייע אויסבוטונג פון ארבייטער, דיא פרייע פראָפיט-מאכעריי פון ארבייטערס פראצע. וויפיעל קומט דעם ארבייטער פון יושר וועגען? וויפיעל איז מחויב א בעל-הבית צו בעצאָהלען דעם ארבייטער? אויף דעם איז ניט פארהאנען קיין געזעץ. אויף וויפיעל דער ארבייטער בע-שטייט! עס איז ניטאָ אין ערגעץ אין תלמוד קיין שום דין געגען צאָהלען דעם ארבייטער א רציה'דיג-קליינעם לוי, אויב ער איז בעשטאנען. לויט דיא רעליגיאָן מעג אַלזאָ דער בעל-הבית צאָהלען דעם ארבייטער אזוי ווייניג, פאר וויפיעל ער קען דעם ארבייטער נאָר קריגען.

דער „יושר“ דערביי איז — דער ארבייטער איז אליין בע-שטאנען.

דאָס איז גענוי דער „יושר“ פון דיא קאפיטאליסטישע געזעל-שאפט. דאָס איז דיא בעוואוסטע טענה פון „פרייען קאָנטראַקט“.

(ח) דער קאפיטאליסטישער „פרייער קאָנטראַקט“ און דער תלמוד.

דיא העכסטע „גערעכטיגקייט“ ביי דיא קאפיטאליסטישע גע-זעלשאפט איז דער „פרייער קאָנטראַקט“. דאָס הייסט, אז אלע מענשען זאָלען זיין פריי, זיך משהו צו זיין, וויפיעל דער פערקויפער וויל קריגען און וויפיעל דער קויפער וויל געבען. וויא זיי ווערען דאן משהו, אזוי איז דיא העכסטע גערעכטיגקייט. אזוי לאַנג

וויא מען האַלט וויא אָבגעמאַכט, טהוט שוין קיינער קיין שום עולה ניט.

דיא קאפיטאַליסטישע געזעלשאַפט האַלט דעם פרייען קאָנ-טראַקט פאַר אזוי הייליג, אז יעדער פאַרשלאַג, דאָס דיא געזעצע זאָלען זיך אַרײַנמישען, צו בעשטימען, אז קיינער זאָל קיינעם ניט בערייסען, איז ביי איהר אַ פערברעכען. ווייל יעדער געזעץ אַזעל-כער שטערט דאָך דיא פרייהייט פון קאָנטראַקט, דיא פרייהייט צו קענען אָבמאַכען און משה ווערען וויא מען וויל.

ווען דיא סאָציאַליסטען פאַרערן אַ געזעץ וועגען אַ מינימום-לוין — אז פאַר ווייניגער וויא אַ געוויסען לוין זאָל מען א'ן אַר-בייטער ניט טאָרען בעשעפטיגען, — אָדער אַ געזעץ וועגען אַ מאַק-סימום אַרבייטס-טאָג — אז מעהר וויא אַ געוויסע צאָהל שטונדען אין טאָג זאָל מען מיט א'ן אַרבייטער ניט טאָרען אַרבייטען, — שרייט דיא קאפיטאַליסטישע וועלט, אז דאָס טאָר ניט זיין, ווייל עס וואָלט געשטערט דיא פרייהייט פון קאָנטראַקט. עס מוז זיין פריי פאַר יעדען אָבצומאַכען, משה צו ווערען, לויט וויא ער קען ביי יענעם אויספיהרען.

דער געדאַנק דערפון איז, אז אַלע מענשען האָבען עפעס צו פערקויפען און אַלע מענשען מוזען קויפען. איינער האָט צו פער-קויפען סחורה, איינער אַרבייט. דאָס איז „אַלץ איינס“. אַרבייט איז אויך סחורה. איז ווען אַלע מענשען זיינען פריי ביי'ם משה ווערען, קריגט יעדער פאַר זיין סחורה „וואָס ער וויל“ און קיינער רויבט ניט ביי קיינעם.

אויף דעם ענטפערט דער סאָציאַליזמוס, אז דאָס איז אַ שרעק-ליכער שווינדעל, דען דער „פרייער קאָנטראַקט“ איז ניט קיין פריי-ער. פריי ביי'ם אָבמאַכען דעם קאָנטראַקט איז נאָר דער רייכער, וואָס האָט דיא ברירה ניט צו וועלען, און צו וואַרטען, ביז יענער וועט זיין געצוואונגען. אָבער דער אַרימער, וואָס דיא נויט און דער הונגער צווינגען איהם, איז ניט פריי. ער מוז בעשטיין. בעזאָנדערס איז ניט פריי דער אַרבייטער. דער פערגלייך פון זיין פערקויפען זיין אַרבייט מיט סחורים וואָס פערקויפען סחורה, איז אַ שענדליכע גענאַרעריי. אַרבייט איז ניט קיין סחורה

וויא אלע סחורות. ארבייט בעשאפט ערשטענס אלע סחורות, און צווייטענס איז דיא ארבייט לעבעדיגע קראפט פון א לעבעדיגען מענשען, און דער לעבעדיגער מענש מוז עסען, אז ניט וועט ער ניט האָבען זיין „סחורה“, זיין ארבייט. דעריבער איז ער גע- צוואונגען צו בעשטיין אויף בעדינגונגען, אויף וועלכע ער וואָלט ניט בעשטאנען, ווען ער וואָלט זיך געקענט העלפען. דאָרום איז עס רויבעריי, ניט גערעכטיגקייט, ווען מען בענוצט זיך מיט דעם אָרימען מענשען געצוואונגען ערעניס. דערי- בער מוז זיך (דערווייל אין דער היינטיגער אָרדנונג) דיא מאַכט פון דער רעניערונג אריינמישען, צו בעשיצען דעם שוואַכערען און צו שטערען דיא איינזייטיגע „פרייהייט“ פון קאָנטראַקט. דיא רעניערונג דאָרף בע- שטימען געוויסע בעדינגונגען פאַר ארבייטער, וואָס קיינער זאָל ניט קענען איבערטרעטען. (דערצו מווען נאָטירליך דיא ארבייטער האָבען אַ מאַכט אין דער רעניערונג).

דיא „פרייהייט“ ביי'ם משה ווערען איז נאָר אַ פרייהייט לויט'ן געזעץ, אָבער ניט לויט דעם ווירקליכען לעבען. אין ווירק- ליכען לעבען איז ניטאָ ביי דעם משה ווערען קיין פרייהייט פאַר אלע, ווייל עס איז ניטאָ קיין גלייכהייט. דער אָרימער איז ניט פריי געגען דעם רייכען. דער הונגעריגער איז ניט פריי געגען דעם זא- מען. דער שוואַכערער מוז נאָכגעבען דעם שטאַרקערען — וואו- זיי דאָרפען משה ווערען.

דיא גערעכטיגקייט, וואָס איז צופריעדען מיט דעם „פרייען קאָנטראַקט“ צווישען דיא ניטגלייכע, איז אַ פאַלשע גערעכטיג- קייט. זיא איז אַ גערעכטיגקייט בלויז פאַר דיא רייכע און זאַטע. ווייל ביי דעם „פרייען קאָנטראַקט“ קומען זיי אויס אימער פון אוי- בען. דיעזע איינזייטיגע „גערעכטיגקייט“ איז דאָרום דיא שענד- ליכסטע רויבעריי פאַר דיא אָרימע, הונגעריגע און שוואַכע, כאָטש זיי „בעשטיהען“. זיי מוזען די ניט צווינגט זיי!

דאָס איז דער סאַמע א' ב' פון דיא ארבייטערס טענה.

דער תלמוד אָנערקענט דאָס ניט. ער אָנערקענט דיא קאַפּי-

טאָליסטישע „גערעכטיגקייט“ פון „פרייען קאָנטראַקט“. דעם סאָד מע עיקר פון קאָפיטאַליזמוס.

ביי דעם תלמוד קומט נאָר אויס, אז דער בעל־הבית איז גע־צוואונגען צו דינגען אַרבייטער, נאָר דיא אַרבייטער זיינען „אויך“ געצוואונגען זיך צו פערדינגען. (בעל הבית בעל כרחו אגר. שכיר נמי בעל כרחו אתגר. ב"מ קי"ב).

ביי דיא גמרא איז אַ קשיא : „צו דען כדי דער אַרבייטער זאָל האָבען גענוג צום לעבען, זאָל מען דעם בעל הבית אויסבריינגען? (ומשום כדי חייו דשכיר מפסדנא ליה לבה"ב? — שם).

געוויס איז דעמאָלט ניט געווען אזא טיעפע קלאַסען־צוטוהיי־לונג וויא היינט. עס זיינען געווען פיעל מעהר מיטעל־קלאַס מענערשען, וואָס האָבען געהאט זייערע אייגענע שטיקלעך פּעלד און גע־קענט לעבען אָהן אַרבייטען פאר יענעם. אָבער דאָך זיינען געווען זעהר רייכע און זעהר אַרימע, וויא מיר האָבען געזעהען. און פאר דיא פרייע אַרימע איז געווען נאָך שווערער צו קריעגען אַרבייט, ווייל דיא רייכע האָבען געהאט אייגענע שקלאַפען.

דער גערונגענער אַרבייטער ווערט אָנגערופען „עני“, דער אַרימאָן.

מען זעהט דאָך, אז אפילו נאָך הונדערטער יאָהרען פריהער האָט תורת משה גערעדט מיט האַרציגע רחמנות אויף דעם אַרימען לוי־אַרבייטער, וואָס „זיין לעבען איז אבהיינגיג פון זיין לוי־“ (כי עני הוא ואליו הוא נושא נפשו). אז שוין אין דער צייט פון תורת משה איז דער לוי־אַרבייטער געווען אין אזא ביטערע גע־צוואונגענע לאַגע, — אַרים און אָנגעוועזען מיט זיין לעבען אויף זיין לוי־, — וויפיעל נאָך מעהר איז דאָס געווען אין דער צייט פון תלמוד, ווען מסחר און קאָפיטאַליזמוס זיינען שוין געווען פיעל מעהר ענטוויקעלט! און דאָך רעכענט זיך דער תלמוד ניט מיט דעם, וואָס דער אַרימער לוי־אַרבייטער איז געצוואונגען צו בעשטיין אויף וואָס ער וואָלט ניט געוואָלט בעשטיין, ווען זיין לעבען וואָלט ניט געווען אבהיינגיג אָן זיין לוי־.

דער תלמוד געהט אָן העכסטענס דעם שטאַנדפונקט פון דער מיטעל־קלאַס. פון דיא אַרימע אַרבייטער געוויס ניט. ער געהט

ניט אין בעטראכט זייער געצוואונגענהייט ביי דעם כלומרשט „פרייען קאנטראקט“.

(ט) פרייז פון סחורות און פון ארבייט.

עס איז אָבער אַן אונטערשיעד צווישען דעם כלומרשט „פריי-קאנטראקט“ אין דער היינטיגער קאפיטאליסטישער געזעלשאפט און אין דעם תלמוד. דער אונטערשיעד איז דער: דיא היינטיגע קאפיטאליסטישע געזעלשאפט וויל ווייניגסטענס זיין קאַנ-זעקווענט (אויסגעהאלטען) מיט איהר פרינציפ פון פרייען קאנטראקט. זיא וויל דאָרום ניט דערלאָזען צו קיין שום געזעצ-ליכע פרייזבעשטימונג ביי קיין שום סחורה ניט.

דער כלל וועגען פרייען מושהדווערען שטאמט ביי דיא היינטיגע קאפיטאליסטישע געזעלשאפט פון אנדערע סחורות; צו דיא סחורה „מענשליכע ארבייט“ ווערט נאָר דיעזער כלל כלומרשט „אויף“ צוגעפאסט.

אנדערש איז דאָס אָבער אין תלמוד: ביי געוויסע אנדערע סחורות גיט דער תלמוד ניט קיין פרייהייט מושה צו ווערען אין מקח לויט וויא עס לאָזט זיך!

בפירוש איז דער דין, אז בית דין איז מחויב צו בעשטימען דיא פרייזען פון לעבענס-מיטלען און צו שטעלען פאליציי צו היטען, אז קיינער זאָל ניט נעהמען קיין העכערע פרייזען. העכסטענס זאָל ערלויבט זיין צו פערדיענען אַ זעקסטיל (ב"ב פ"ט).

אלאָ, אויף לעבענסמיטלען האָבען זיי יאָ פעסטגעשטעלט יושר-פרייזען; אויף מענשליכע ארבייט אָבער ניט. אָן לעבענס-מיטלען צו פערדיענען פריי וויפיעל נאָר עס לאָזט זיך קריעגען, האָבען זיי פערבאָטען; אָן דעם ארבייטער אָבער האָט מען גע-מעגט מאַכען וויפיעל פראָפיט מען האָט נאָר געקענט. ביי דעם פערקויף פון לעבענסמיטלען האָבען זיי ניט פערלאָזט זיך אויף דעם „יושר“, וואָס דאָס פרייע מושהדווערען וועט שוין אליין פון זיך ארויסבריינגען; ביי דעם פערקויף אָבער פון מענשליכע ארבייט

עס איז געוויס קיין חסרון ניט, וואָס זיי האָבען געהייסען פעסטשטעלען מאַקסימוס־פּרייווען פון לעבענס־מיטלען, אז סוחרים זאָלען ניט קענען מאַכען קיין יקרות און בעראַבעווען דעם עולם; אָבער אז דעם פּרייווע פון לעבענס־מיטלען האָבען זיי געקענט פעסט־שטעלען געזעצליך, פּאַרוואָס ניט דעם פּרייווע פון אַרבייטס־קראַפט? איז דער תּירוץ, ווייל די פּרייווע פּרייווע־בעשטימונג פון לעבענס־מיטלען קען מאַכען אַ יקרות פּאַר אַלע קלאַסען, אָבער דיא „פּרייווע“ פּרייווע־שטימונג פון אַרבייט איז נאָר צום שאַדען פון דיא אַרבייטער!

דיא אַרבייטער אַליין, זאָגט דער תּלמוד, מעגען אָבמאַכען צווישען זיך, וואָס'רע פּרייווען זיי אַלע זאָלען פּאַדערן און ווען און וויפּיעל זיי זאָלען אַרבייטען; און זיי קענען אָבמאַכען צו בע־שטראַפּען דעם פון זיי וואָס וועט סקעכען. איז דאָך גוט. אָבער דאָס איז נאָר ערלויבט אין אַ פּלאַץ, וואו עס איז ניטאָ קיין „אדם חשוב“ — אַ קהל'שער פּאַרשטייהער; וואו עס איז דאָ אַ'ן „אדם חשוב“, האָבען דיא אַרבייטער קיין רעכט ניט צו מאַכען צווישען זיך קיין אָבמאַכונגען. (ב"ב פ').

אָבער אז דער „אדם חשוב“, דער קהל'שער פּאַרשטייהער זאָל אַליין פעסטשטעלען אַרבייטס־פּרייווען און אַרבייטס־שטונדען, דאָס האָט דער תּלמוד ניט איינגעפּיהרט. איך ווידערעהאַל: זיי האָב־בען אין זינען געהאַט צו בעשטימען אַ געזעצליכען מאַקסימוס־פּרייווע פּאַר לעבענס־מיטלען, אָבער ניט צו בעשטימען אַ געזעצליכען מינימוס־פּרייווע פּאַר אַרבייט.

(י) ווען דער בעל הבית בעצאָהלט ניט.

וויא איז דער דין, ווען דער אַרבייטער זאָגט, אז ער האָט נאָך ניט געקראָגען בעצאָהלט זיין לויין און דער בעל־הבית זאָגט, אז ער האָט שוין בעצאָהלט? וועמען זאָל מען גלויבען?

ביי אַנדערע פעללע, איז אימער דער תּלמודישער דין, אז דער וואָס וויל ביי יענעם אַרויסקריעגען, דער איז מחויב צו בריינגען דעם בעווייז, אז עס קומט איהם. ווען ער קען ניט בעווייזען, קען ער ניט אָבנעהמען. אין דיעזען פּאַל אָבער ווערט געמאַכט אַ'ן אויסנאָהמע: דער אַרבייטער קען שווערען, אז ער האָט נאָך זיין

שכירות ניט געקראָנען, דאָן מוז דער בעל־הבית איהם בעצאָהלען.
כאָטש לויט תורת משה וואָלט דער בעל־הבית געקענט שווערען,
אז ער האָט שוין בעצאָהלט, און זיין פטור.

דער תלמוד האָט דאָ געמאַכט „א גרויסע תקנה“. דאָס איז
געוויס אַ פערבעסערונג פאַר דעם אַרבייטערס טובה. כאָטש דער
תלמוד זאָגט בפירוש, אז נ י ט פאַר דעם אַרבייטערס טובה איז
דאָס געמאַכט געוואָרען! ער זאָגט דערביי אויסדריקליך: „צו־
ליעב דעם אַרבייטערס לעבען זאָל מען גיין אויסבריינגען דעם בעל
הבית? (ומשום כדי חייו דשכיר מפסדנא ליה לבעה"ב.) נאָר דעם
טעם פון דיעזער תקנה ערקלערט דער תלמוד: „ווייל דער בעל־
הבית איז פערנומען מיט זיינע אַרבייטער, קען ער פערגעסען און
מיינען, אז ער האָט שוין בעצאָהלט“. דאָרום טאָר מען איהם ניט
לאַזען שווערען, ווייל ער קען שווערען פאַלש ניט וויסענדיג. און
דאָס איז אַ גרויסע זינד געגען גאָט. דאָס איז אַלזאָ געווען אַ
תקנה פאַר גאָטס וועגען. אָבער דאָך איז עס זעהר גוט פאַר דעם
אַרבייטער.

אָבער אויך דאָ איז דעם אַרבייטערס טובה ניט אויסגעהאַל־
טען. און מען נאָרט אָב דעם עולם, ווען מען זאָגט ניט אויס
וואָס ווייטער שטייט:

ווייטער שטייט אזוי:

דיעזער דין גילט נאָר, ווען גערונגען האָט דער בעל הבית
דעם אַרבייטער פאַר עדות. ווען ניט, איז אפילו ווען דער בעל־
הבית לייקענט ניט, אז דער אַרבייטער האָט געאַרבייט פאַר איהם,
גלויבט מען דאָך דעם בעל הבית, ווען ער זאָגט, אז ער האָט איהם
שוין בעצאָהלט. ווייל ער האָט אַ ברירה געהאַט אין גאַנצען צו
לייקענען, אז ער האָט נאָר ניט געאַרבייט פאַר איהם. אי, זיי זאָר־
גען דאָך אַליין, אז עס קען זיין ער מיינט נאָר ניט צו זאָגען קיין
ליגען, נאָר ער האָט פערגעסען? בלייבט אַ קשיא. און דוקא מוז
דער אַרבייטער האַבען צוויי עדות, וואָס זיינען געווען י־ע־ביי, וויא
ער האָט איהם גערונגען. איין עדות איז ניט גענוג.

און נאָך ווייטער: דיעזער דין גילט נאָר, ווען דער אַרביי־
טער מאַהנט זיין לויין דעמועלבען טאָג, וואָס ער האָט געאַר־

בייט. ווען אָבער ער מאַהנט אפילו איין טאָג שפּעטער, איין שוין דער בעל־הבית בעגלויבט צו זאָגען, אז ער האָט שוין בעצאָהלט, ווייל „עס איז זיכער, אז דער בעל־הבית וועט ניט גיין עובר זיין אויף דעם פּסוק וועגען ניט אויפהאַלטען דעם אַרבייטערס לויין איי־בער נאַכט“! ! (חוקה אין בעה"ב עובר על כל תּליון. שם).

חלילה, וויא קען מען דאָס אַ בעל־הבית חושד זיין אין אזא זאך? ...

מען קען זאָגען וואָס מען וויל און פּשט'לען וויא מען וויל — דייטליך איי, אז אפילו וואו דער תּלמוד האָט געגעבען אַ גוטען דין פאַר אַרבייטער, האָט ער ניט קאָנועקווענט אָבענהיט, אז דער בעל־הבית זאָל זיך דערפון ניט קענען אַרויסדרייען. ווער עס איז קאָנועקווענט און פּרינציפּיעל אויסען דיא אַרבייטערס טובה, דער היט אָב, אז עס זאָלען אין דיא געזעצע, וואָס ווערען געמאַכט צום שוץ פון דיא אַרבייטער, ניט זיין קיין טירעלעך, דורך וועלכע דער בעל־הבית קען זיך אַרויסדרייען. דער תּלמוד אָרער האָט, אפילו אין זיינע בעסטע אַרבייטער געזעצע, געלאָזט אַזעלכע טהירעלעך („לופּ האָלס“, וויא מען רופט דאָס אויף ענגליש). דאָס צייגט דייטליך, אז ביי זיי איז דאָס ניט געווען קיין קאָנועקווענטע סאָר־ציאַלע פּרינציפּען, נאָר רעליגיעזע דריידלעך. אויב רחמנות אויף דעם אַרבייטער, פאַר וואָס איז ווייניגער רחמנות ווען ער האָט געמוזט אָננעהמען אַ פּלאַץ, ווען ערות זיינען ניט געווען דערביי? האָט ער דען געזאָלט זאָגען: „ווארט, איך וועל גיין בריינגען ערות, וואָס זאָלען זעהען, וויא איהר דינגט מיך“? וואָלט ער דערווייל פּער־לוירען דעם פּלאַץ! און פאַר וואָס איז ווייניגער רחמנות אויף דעם אַרבייטער, ווען ער האָט ניט געוואוסט דעם דין, אז ער מוז דוקא רופען דעם בעל־הבית צו דין תורה דעמועלכען טאָג און ער האָט געווארט ביז מאָרגען? ...

און קען זיך דען, דורך דיזע טהירעלעך, ניט יעדער בעל־הבית אויסדרייען? אויב ער וויל בע'ננב'ענען דעם אַרבייטער, וועט ער איהם אומישנע דינגען דוקא נאָר וואו קיין ערות וועלען ניט זיין דערביי.

ווייטער איז דער דין, אז וויבאַלד דער אַרבייטער זאָנט, ער

האָט זיך בעדונגען דריי גילדען און דער בעל הבית זאָגט נאָר צוויי, האָט אימער דער בעל הבית אַ רעכט צו שווערען, אַז עס איז וויא ער זאָגט און ער דאַרף ניט מעהר בעצאָהלען.

(יא) פּפּליכטען פון דעם אַרבייטער.

דער אַרבייטער האָט אויף זיך אַ פּפּליכט „צו אַרבייטען מיט אַלע כּוּחַוּת“. דערפאַר וועט איהם גאָט העלפען אפילו אויף דער וועלט אויך, מיט רייכקייט (!?) און מיט עולם הבא אויף יענער וועלט אורדאי. אזוי זאָגט דער רמב"ם נאָך דעם גייסט פון תלמוד (שבירות פי"ג). און ער האָט געוויס פּערשטאַ-נען דעם ריכטיגען גייסט פון תלמוד.

דער אַרבייטער מוז זיך היטען, ער זאָל ניט פּערלירען זיין צייט, וואָס איז פּערדונגען צום בעל הבית. ווען ער רוחט זיך אָב אַ וויילע, הייסט עס „גערויכט דיא אַרבייט פון בעל הבית“. (גזל מלאכתו של בעל הבית).

דער אַרבייטער טאָר ניט אַרבייטען פאַר זיך ביינאַכט און אויף מאָרגען זיך פּערדינגען צו אַרבייטען פאַר אַ בעל הבית. ווייל מיט דעם וואָס ער אַרבייט פריהער פאַר זיך, „רויכט“ ער אוועק פאַראויס זיינע כוחות, וואָס ער וועט מאָרגען פּערקויפען דעם בעל הבית. (ירושלמי דמאי פ"ו).

אַן אַרבייטער טאָר זיך ניט אויפשטעלען אין מיטען דער אַר-בייט אפילו אַכצוגעבען כבוד אַ הייליגען וואָס גייט פאַרביי. (קידושין ל"ג).

ווען עס קומט דיא צייט פון קריאת־שמע אין מיטען דער אַר-בייט און דער אַרבייטער געפינט זיך אויפ'ן שפיץ מויער אָדער בוים, זאָל ער ניט אַראָבגיין, נאָר זאָגען קריאת־שמע דאָרט גופא, כדי ער זאָל ניט פּערלירען דיא פאַר מינוטען צייט פון דער אַרבייט. (ברכות ט"ו).

דער אַרבייטער מוז יוצא זיין מיט אַ קלענערען בענשען (אַהן דיא פיערטע ברכה), כדי ער זאָל ניט פּערבריינגען צופיעל צייט.

ווען ער קריעגט בעצאָהלט, חוץ עסען, טאָר דער אַרבייטער ניט דאוונען קיין גאַנצען דאוונען, נאָר אַ קיצור פון דאוונען, אַלץ כדי ער זאָל פּערנעמען וואָס ווייניגער פון'ם בעל־הבית'ס צייט (שם).

אין דאוונען דעם גאנצען דאוונען איז דאָך מסתמא דאָ עפעס א זכות, אז ניט צו וואָס דאָרף עס א'ן אנדערער יאָ ? געוויס איז דאָ אין דעם א זכות, אָבער דער ארבייטער האָט אויף דעם קיין רעכט ניט. זיין צייט איז פערקויפט צום בעל הבית.

(ב) אַרבייטס צייט.

דיא גמרא זאָגט, אז „לויט דיא תורה“ איז דיא ארבייטס-צייט פון זון-אויפגאנג ביז זון-אונטערגאנג. דאָס הייסט אָבער ניט, אז מעהר טאָר דער בעל הבית ניט לאָזען דיא ארבייטער ארבייטען. א געוויסער פאטריאָט וויל איינרעדען, אז דאָס הייסט יאָ אזוי און ער מאַכט דערפון א גאנצען צימעס, ער שטעלט פאָר, אז דאָס הייסט, דאָס שוין מיט כמעט צוויי טויזענד יאָהר צוריק האָט דער תלמוד איינגעפיהרט א „נאָרמאלען ארבייטס-טאָג“ און בעשרענקט געזעצליך דיא ארבייטס-צייט. און דער פאטריאָט ערקלערט נאָך דערצו, אז דער דין איז אין דער גמרא, דאָס אפילו ווען דער אר-בייטער האָט זיך פערדונגען צו ארבייטען לענגער וויא דיא גע-זעצליכע ארבייטס-צייט, און אפילו ווען דער בעל-הבית בעצאָהלט איהם פאָר איבערצייט, דאָרף אויך דער ארבייטער ניט ארבייטען לענגער וויא דיא געזעצליכע צייט. (דר. דאוויד פאַרבשטיין, „דאָס רעכט דער ארבייטער“, עמץ. פראַנקפורט א. מ. 1896.)

דאָס איז איינפאָך א גרויסע פאַלשקייט. אויסרעדען זיך מעג, לויט נאָכ'ן תלמוד, דער בעל-הבית מיט'ן ארבייטער אַלץ אין דער וועלט און דער ארבייטער מוז האַלטען וויא אָבגעמאכט. אַלע גע-זעצ פאָר זיין טובה ווערען בטל, ווען ער רעדט זיך אויס, אז ער איז זיי מוחל. וויא מיר האָבען שוין געזעהען, און וויא מיר ווע-לען באלד גאָך אויספיהרליכער זעהען.

דער פאַקט איז, אז אויף דיעזען אָרט אין תלמוד (ב"מ פ"ג.) איז דיא רעדע וועגען א פאַל, וואו מען האָט זיך דייטליך נ י ט א ו י ס נ ע ר ד ט צו ארבייטען לענגער וויא פון זון-אויפגאנג ביז זון-אונטערגאנג. נאָר דער בעל הבית האָט דעם ארבייטער סתם צוגעזאָגט עטוואָס מעהר לויין וויא געוועהנליך, און דערנאָך וויל ער דערפאַר דעם ארבייטער צווינגען צו ארבייטען איבער-צייט ; ער טענה'ט, אז דערפאַר האָט ער זיך דאָס בעדונגען מעהר

לויז וויא געוועהנליך, ער האָט געמיינט, אז דיא „עקסטרא“ צאָהלט ער איהם פאַר איבערצייט; אזוי טענה'ט דער בעל־הבית. אויף אזא פאַל זאָגט דאָס דיא גמרא, אז דער בעל־הבית קען איהם ניט צווינגען צו אַרבייטען איבערצייט. דען דער אַרבייטער האָט אַ רעכט צו זאָגען, אז ניט פאַר איבערצייט האָט דער בעל־הבית איהם פערשפראַכען אַ העכערען לויז, נאָר פאַר בעסערע אַרבייט. פון דעם גופא איז דייטליך, אז אין פאַל זיי האָבען זיך טאַקי בפירוש בע־דינגען מיט איבערצייט, איז קיין פראגע ניט, אז דער אַרבייטער מוז אַרבייטען וויא בעדונגען!

ווייטער איז דער דין אין דער גמרא, אז דיא צייט וואָס עס נעהמט דעם אַרבייטער צו גיין צו דער אַרבייט, מעג ער צורעכענען צו זיין אַרבייטסצייט. דיא צייט אָבער, וואָס עס נעהמט איהם צו גיין אהיים פון דער אַרבייט, מוז ער זיך שוין אַראַכנעהמען פון זיין פרייע צייט. ער מוז בלייבען ביי דער אַרבייט ביז עס ווערט פינסטער. ער טאָר ניט פריהער אויפהערען ווייל ער האָט אַ וויי־טען וועג צו גיין אהיים.

סיי ווי סיי, עס איז דאָ אַ בעשטימטע אַרבייטס־צייט. אָבער דאָס ווענדעט זיך אין „דעם מנהג פון דער מדינה“. אויב אין דער מדינה פיהרט זיך, אז אַרבייטער הייבען אָן צו אַרבייטען ווען עס איז נאָך פינסטער און בלייבען אַרבייטען ביז אַ שטיק אין דיא נאַכט אַרײַן, מעג זיך יעדער בעל־הבית זאָגען, אז ער האָט גע־מיינט, אָדער אז ער האָט אויסגערעדט מיט זיינע אַרבייטער אזוי צו אַרבייטען, און דאָן קען ער זיי נײַט ען אזוי צו אַרבייטען. ער דאַרף אפילו ניט בעווייזען, אז ער האָט זיך אזוי אויסגערעדט. (א"ר אמו, כל המוציא מחבירו עליו הראיה, חוץ מזה. ירושלמי חסוכה.) און בפירוש זאָגט דער תלמוד אויף דעם: „דאָס הייסט גע־זאָגט, אז דער מנהג מאַכט בטל דעם דין“. (זאת אומרת שחמנהג מבטל החלכה. — ירושלמי חסוכה).

דיא תנאים האָבען דאָ אַלזאָ ניט געזוכט צו ענדערן אַ מנהג, וואָס דריקט דיא אַרבייטער, דורך אַ דין, וואָס זאָל זיי בעשיצען. ניין, דער מנהג, וואָס קומט דאָך דורך דעם דרוק פון דיא אומשטענ־דען, וועלכע צווינגען דיא אַרבייטער צו בעשטיין דאַרויף, בעהערשט דעם דין.

מיר האָבען שוין אויבען געזעהען נאָך דינים אזעלכע, וואו דער „מנהג ברעכט א דין“. דיעזער ווערטעל גייט אלזאָ ניט בלויז אויף מנהגים וועגען דיענען גאָט. עס גייט אויך אויף דיא בעהאַנדלונג פון ארבייטער. אויב אין דער מדינה פיהרט זיך, אז דער ארבייטער ווערט בעהאַנדעלט ניט נאָך א געוויסען דין פאר ארבייטערס טובה, הייסט דאָס, אז דער ארבייטער ריכט זיך, ניט בע-האַנדעלט צו ווערען אַנדערש, און אז ער איז בעשטאַנען אויף דעם, ווען ער האָט זיך פערדונגען. הייסט דאָס אויסגערעדט זיך אזוי שטומערהייט.

אויב א מנהג ברעכט א דין, דאן ברעכט דאָס רוק און לענד ביי אלע גוטע דינים פאר ארבייטער. דען דער מנהג ענטוויקעלט זיך דאָך נאָך דעם דרוק פון דיא עקאָנאָמישע אומשטענרען, וועל-כע צווינגען דעם אַרבייטער צו בעשטיין אויף אלצדינג. אלזאָ, קען מען שוין זעהען, וויא אזוי „עס וואָלטען זיך ענטוויקעלט דיא אידישע ארבייטער-געזעצע, ווען דער גלות וואָלט זיי ניט אונ-טערבראַכען“: דער „מנהג“ וואָלט שוין געבראַכען אלע דינים! אָבער דאָס איז נאָך ניט אלעס.

(ג) א דין וואָס צוברעכט אלע דינים פאר ארבייטער.

ווער עס איז נאָר כאַטש עטוואָס בעקאַנט מיט דער ארבייטער-פראַגע, ווייסט, אז ווען מען וויל אז גוטע געזעצע פאר ארבייטער זאָלען גילטען אין דער ווירקליכקייט, מוז זיין א'ן אלגעמיינער גע-זעץ, אז ווען דער ארבייטער מאכט אַב מיט'ן בעל הבית, אז ער איז מוחל דאָס, וואָס דיא גוטע געזעצע גיבען איהם, גילט אזא אָבמאָך ניט. אזא אָבמאָך הייסט אויף ענגליש „וויווער“. ווען אזא „וויווער“ איז נאָר גילטיג, איז שוין א סוף צו אלע גוטע געזעצע פאר ארבייטער. דען יעדער בעל הבית רעדט זיך דאן נאַטירליך אויס מיט יעדען ארבייטער, אז ער זאָל מוחל זיין אלץ וואָס דיא גוטע געזעצע גיבען איהם. דער ארבייטער, זייענדיג הונגעריג, מוז דאָך אויף אלעס בעשטיין, און אויך אויף אזא „וויווער“.

אזוי איז עס געווען ביז אהער אין סטייט ניו-יאָרק מיט דיא געזעצע, וואָס פערפליכטען דיא פאַבריקאַנטען צו בעצאָהלען זייערע ארבייטער שאַרדען-ערוואַץ, ווען דיא ארבייטער ווערען קאַליע-

טשעט ביי דער ארבייט. (אזעלכע געזעצע רופט מען אויף ענגליש „קאמפענסיישאָן לאָאָס“). עס איז געווען ערלויבט צו מאַכען א „ווייווער“, פלעגט יעדער בעל הבית זיך לאָזען פון יעדען ארבייטער אונטערשרייבען אזא „ווייווער“, אז ער איז מוחל אלץ וואָס דיא קאמפענסיישאָן לאָאָס גיבען איהם — אז טאָמער וועט ער קאליע-טשעט ווערען ביי דער ארבייט, וועט ער ביי דעם בעל הבית נאָרניט מאַהנען. איז שוין געווען א סוף צו אלע קאמפענסיישאָן לאָאָס. דאָרום האָבען דיא אויפגעקלערטע ארבייטער שטאַרק אניטירט, אז א געזעץ זאָל נעמאכט ווערען, אז אזא „ווייווער“ זאָל ניט גילטען. אין דעם נייעם קאמפענסיישאָן געזעץ איז שוין דאָ אזא פונקט.

אָבער אין תלמוד איז דער דין בפירוש, אז אזא „ווייווער“ איז יאָ גילטיג: ווען ביי'ם שליסען א קאנטראַקט מאַכט מען אָב, אז מען איז מוחל אלע טובות און בעשיצונגען, וואָס איין צד דאָרף האָבען לויט דיא דינים פון דיא תורה, איז דער אָבמאָך גילטיג, און אלע נוטע געזעצע פון דיא תורה זיינען שוין דאָן בטל! (מתנה על מאי שכתוב בתורה בדברים שבממון, תנאי קיים. ב"מ צ"ד ע"א).

* * *

ביי דיעזער געלעגנהייט וועל איך וויעדער געבען א ביי-שפיעל, וויא א „פאטריאָט“ טשעפעט זיך צו אזא סאָרט אויסזאָגען דעם אמת וועגען דיא אידישע רעליגיאָן און וויא ער פאלט אריין: דער דאָזיגער דין, אז א „ווייווער“ גילט, שטייט אין א „ברייטא“. א ברייטא איז אזא אלטע „זאָנאכטס“ פון תנאים, וואָס איז אין דער משנה ניט אריינגענומען געוואָרען, נאָר געבליע-בען נאָך א צייט אין זכרון פון רבנים און איז ערשט א צייט שפע-טער אויפגעשריעבען געוואָרען. ווען איך האָב דעם דין דערמאָנט אין א'ן ארטיקעל אין „פאָרווערטס“, איז אויף מיר אָנגעפאלען א פאטריאָט: סטייטש, דאָס איז א ברייטא, וואָס איז אין דער משנה ניט אריינגענומען געוואָרען, אלזאָ, גילט דאָס ניט פאר קיין דין. און איבערהויפט דאָרף מען ניט קוקען וואָס איינער האָט דאָרטען געזאָגט אין תלמוד, דען דער תלמוד איז פול מיט דיסקור-כיאָנען. דער עיקר איז וויא דער דין בלייבט.

דארף נאָט העלפּען מיין פּאַטריאָט און ער פּאַלט נעביך מיאום אַרײַן, דען דוקא איז דאָס, אז א „וויווער“ גילט — יא א דין, וואָס עס בלייבט אזוי דער געזעץ ביי אלע רבנים בײַזײַן היינטיגען טאָג!!!

איבערהויפּט נאָררט דער פּאַטריאָט דיא ניט־תּלמודיסטען, מיט דעם וואָס ער מאַכט אַוועק מיטײַן האַנד דיא ברייטא, אזוי וויא דאָס וואָלט געווען עפעס טרפּה־פּסול ביי דיא תּלמודיסטען. ער ווייסט גאַנץ גוט, אז דיא ברייטא איז ביי זיי גענוי אזוי קודש קדשים וויא דיא משנה. און היסטאָריש האָט זיא אויך גענוי די זעלבע בעדייטונג. און טויענדער דינים בלייבען אזוי, וויא אין דיא ברייטא שטייט. און, וויכטיגער פון אלץ איז דער פּאַקט, אז מיין פּאַטריאָט, און אלע פּאַטריאָטען, בריינגען אַליין פון דיא ברייטות הינדערטער געדאַנקען און דינים, צו בעווייזען וואָס דער תּלמוד איז — א ויב נאָר עס פּאַסט זיי אַרײַן אין רומעל!

מיר האָבען שוין אויבען געזעהען, וויא זיי מאַכען זאָגאַר א תּלמודישען „גרונד־פּרינציפּ“ פון א וואָרט אין א ברייטא. וואָס איז אויסדריקליך געגען דיא משנה. און דאָס איז ניט דער איינציגער פּאַל אַזעלכער.

אַט בריינגט מיין פּאַטריאָט א ברייטא צו בעווייזען, אז אין תּלמוד איז א געזעץ, דאָס ווען אײַן אַרבייטער גייט אַרײַן אין הויף פון בעל הבית מאָהנען זיינע שכירות און ער טרעפט דעם בעל הבית האַקען האַלץ און א שפּאַן פון האַלץ פליהט דעם אַרבייטער אין פנים אַרײַן, מוז דער בעל הבית בעצאָהלען דעם אַרבייטער שאַדען־ערואַץ, ווייל דער אַרבייטער האָט געהאַט א רעכט אַרײַן־צוקומען מאָהנען זיינע שכירות.

הויך דעם וואָס דאָס איז אויך א ברייטא, בריינגט איהר מיין פּאַטריאָט נאָך דערצו אַבסאָלוט פּאַלש. (אנב, דאָס שטייט נאָר ניט וועגען האַקען האַלץ, נאָר אז אַן אַקס פון דעם בעל הבית האָט דעם אַרבייטער געשטויסען אָדער א הונד האָט איהם געביי־סען.) אָבער נאָך וויא פּאַלש! דאָרטען שטייט נאָר פּונקט פּער־קעהרט — אז דער בעל הבית איז פּטור!! נאָר א פּרי־

וואַט־מיינונג שטייט דאָרטען, אז ער איז מחויב צו בעצאָהלען. און דיעזע פריוואַט־מיינונג איז גראַדע ווירקליך א'ן אַרט, „טרפה־פסול'ע“, דען עס איז דיא מיינונג פון „אחרים“, וואָס לויט סה"ד איז דאָס אַ תנא, וועלכער איז געוואָרען א'ן אַפיקורס. יעדענפאָלס איז דאָס אַ תנא אָהן אַ נאָמען. דער אויסדרוק, אז דער אַרבייטער מעג קומען נאָך זיינע שכירות (מפני שרשאין פועלין לתבוע שכרו מבע"ה), איז דאָס פון דיעזען תנא אָהן אַ נאָמען. דער דין בלייבט ניט וויא ער! נאָר דערצו זאָגט דיא גמרא, אז ווען מען טרעפט דעם בעל הבית געוועהנליך ניט ערגעץ אַנדערש נאָר אין זיין הויז און דער אַרבייטער, וועלענדיג אָבנעהמען זיין לויז, האָט געמוזט קומען אין דעם הויז פון דעם בעל־הבית, און דאָרטען האָט איהם דעם בעל־הבית'ס הונד געביסען, דאן מוז דער בעל־הבית בעצאָהלען פאַר דיא בעשעדיגונג פון דעם אַרבייטער. ווען מען טרעפט איהם אָבער אמאָל אין שטאָרט, אמאָל אין זיין הויז, איז ער פטור, אפילו ווען דער אַרבייטער האָט געפרעגט, צו ער קען אַריינגיין און דער בעל הבית האָט איהם געענטפערט „יא“. דער בעל־הבית האָט אַ רעכט צו זאָגען, אז מיט דעם „יא“ האָט ער געמיינט: „יא, בלייב וואו דו ביזט!“ אזוי זאָגט נאָר דיא גמרא דאָרטען! (ב"ק ל"ג).

אַלזאָ, האָט דער פאַטריאָט ניט נאָר אַליין געבראַכט אַ ברייטא, און דוקא ווירקליך אַ פריוואַט־מיינונג, און פון אַ תנא אָהן אַ נאָר מען, — נאָר נאָך דערצו האָט ער דאָס געבראַכט פאַלש! אזוי טהוט דער פאַטריאָט ווען עס פאַסט איהם צום רומעל. וואו עס פאַסט אָבער דעם פאַטריאָט ניט, נאָררט ער אָב דיא ניט־תלמודיס־טען, אוועקמאַכענדיג מיט'ן האַנד דיא „ברייטא“, וויא זיא וואָלט כלומרשט ביי דיא תלמודיסטען קיין שום ווערדע ניט געהאַט!

* * *

און נאָך אַ פונקט: דעם דאָזיגען דין — אז אַ „ווייווער“ ניצט — זאָגט ר' יהודה. איך האָב געדענקט פון אַלטע יאָהרען, אז וואו עס שטייט סתם ר' יהודה, מיינט דאָס דער אויבען־דער־מאָנטער רייכער ר' יהודה הנשיא. האָב איך אנב אורחא אזוי געשריעבען (פערנעסענדיג אז דאָס בעציהט זיך ניט אויף אַ ברייטא). כאַפט מיך מײן פאַטריאָט ביי אַ „גנבה“, אז דאָס איז

נאָר אַן אַנדערער ר' יהודה, און מאַכט דערפון אַ מורא'דיגען גע-
שריי. דער ניט-וויסענדער לעזער מיינט, אַז וויבאַלד דאָס איז אַן
אַנדערער ר' יהודה, האָט זיין מיינונג אין תלמוד קיין ווערדע ניט.
און וויעדער פאַלט דער פאַטריאַט מיאום אַרײַן. דען הויז וואָס,
וויא שוין געזאָגט, דער דין בלייבט דוקא ביי אַלע רבנים אַזוי וויא
ר' יהודה זאָגט דאָ, — הויז דעם איז יענער ר' יהודה נאָך פיעל וויב-
טיגער וויא ר' יהודה הנשיא, דען ער איז געווען דער רבי פון ר'
יהודה הנשיא און דער גייסטליכער פון זיין הויז! (ר' יהודה
מורינא דבי נשיאה הוה. — מנחות ק"ד).

איך האָב פאַרבייגעהענדיג געזאָגט, אַז דאָס איז געווען „דער
רייכער ר' יהודה הנשיא“. אויב דאָס איז געווען זיין נאָך-גרעסער
דער רבי און ניט אַזא רייכער, שוואַכט דאָס נאַטירליך ניט אָב
מיין בעווייז, נאָר פערשטאַרקט איהם נאָך. דען דאָס צייגט דאָך,
אַז אַפילו ניט רייכע תנאים האָבען אויך געמאַכט דינים וואָס זיינען
שעדליך פאַר אַרבייטער.

* * *

יא, דיעזער דין — אַז א „וויווער“ גילט און מען קען אויס-
רעדען מיט'ן אַרבייטער, אַז מען זאָל ניט דאַרפֿען היטען קיין שום
געזעץ פון תורה פאַר זיין טובה — מאַכט אַ סוף פון אַלע גוטע
געזעצע פאַר דיא אַרבייטער.

וואָס דאַרף מען שוין מעהר וויא דאָס געזעץ וועגען בעצאָהלען
שאַדען-ערזאַץ פאַר קאַליעטשען אַ מענשען — איז אַפילו וועגען
דעם אַ בפירוש'ער דין, אַז ווען איינער רעדט זיך אויס: „דו
קענסט מיך שלאָגען, דו ימענסט מיך פֿערוואַנדען און איך וועל פון
דיר קיין שאַדען-ערזאַץ ניט פאַדערן“, קומט איהם ניט קיין שאַ-
דען-ערזאַץ! (תבני פֿעני ע"מ לפֿטור, פֿטור. ב"ק צ"ג.)

נאָר ווען ער האָט איהם דערביי אַן אויג אַרויסגענומען אָדער
אַ האַנד אָבגעהאַקט, מוז ער בעצאָהלען, ווייל אויף נאַנצע גליעדער
האָט ער ניט געמיינט מוחל צו זיין.

אַלזאָ, קען אַ בעל הבית אימער אַרויסנעהמען אַ „וויווער“
פון זיין אַרבייטער, אַז אַפילו ווען דער אַרבייטער וועט פֿערוואַונ-
דעט ווערען דורך דיא דירעקטע שולד פון

דעם בעל ה'בית, זאל ער אויך ביי איהם גאר ניט האבען צו מאהנען. דאן קען ער שוין ביי איהם גאר ניט מאהנען, סיידען ווען ער האט איהם אָכגעהאַקט אַ האַנד אָדער אַרויסגענומען א'ן אויג.

דאָס רעכט אויסצונעהמען אזא סאָרט תנאי מאכט א סוף פון אלע גוטע סאָציאלע געזעצע. איינער פון די שעהנסטע סאָציאלע געזעצע פון תורת משה איז דאָס געזעץ, אז יעדען זיעבעטען יאָהר (שמיטה) זאלען אלע חובות פערפאלען ווערען. (אויספיהרליך וועלען מיר רעדען וועגען דעם אין צווייטען טייל). קומט אָבער דער דין וועגען „ווייווער“ און מאכט פון דעם אויך א תל. דען לויט דעם תלמוד איז בפירוש א דין אין שולחן ערוך (ח"מ ס"ז), אז דער מלוה קען זיך אויסרעדען מיט'ן באַרגער, אז דער שמיטה יאָהר זאל איהם ניט בעפרייען פון דעם חוב, דאן בעפרייט דאָס איהם שוין ניט. וועלכער אַרימאן, וואָס דאַרף זיך באַרגען געלד, וועט דאָס ניט זיין געצוואונגען צו בעשטיין אויף אזא תנאי?

טשיקאווע איז, ווי אויך ביי דיעזען פונקט זעהט זיך אַרויס דער כאַראַקטער פון רעליגיאָן: עס שטייט נעמליך, אז אויב דער תנאי איז, אז דאָס שמיטה־יאָהר זאל ניט מאַכען דעם חוב פערפאלען, גילט דער תנאי ניט. ווייל דאָס איז אַ תנאי געגען גאָט: גאָט האָט געזאָגט, אז דאָס שמיטה־יאָהר זאל יאָ מאַכען דעם חוב פערפאלען. ווען אָבער דער תנאי איז, אז דאָס שמיטה־יאָהר „זאל מיר ניט בעפרייען פון דעם חוב“, גילט דער תנאי יאָ, ווייל דאָס איז אַ תנאי געגען זיין אייגענע געלד־טיכע, און דאָס קען ער מוחל זיין. (ע"מ שלא תשמיט שביעית תנאי כול; ע"מ שלא תשמיטני, תנאי קיים, דקאי אנכרא). אָט אזוי דריידעלט מען אין רעליגיעזע דינים: ניט נאָכ'ן זין און צוועק, נאָר נאָך דיא ווערט ער.

* * *

ווען אין אַ לאַנד ווערט אָכגעשאַפט שקלאַפּעריי, מוז דערביי געמאַכט ווערען אַ געזעץ, אז ווען איינער וועט זיך אפילו פרייוויר־לייג פערקויפּען פאַר אַ שקלאַף, זאל דאָס ניט גילטען. ווען ניט — ווען מען בעפרייט כלייז דיא געוועזענע שקלאַפּען, אָבער עס כלייבט

דאָס „רעכט“ פון יעדען זיך אליין צו פערקויפען פאַר אַ שקלאַף, ווען ער וויל, און אזאָ אַבמאָך גילט געזעצליך, דאָן וועט באַלד וויעדער ענטשטיין שקלאַפּעריי און דאָן איז דיא שקלאַפּעריי ניט אָבנעשאַפט אין דער ווירקליכקייט. דען עס וועלען זיך אימער געפינען אונגליקליכע, וואָס וועלען זיין „צופריעדען“ זיך צו פער-קויפען פאַר שקלאַפּען, אַבי צו זיין זיכער מיט אַ שטיקעל ברויט. אין דיא רייכע אַמעריקא טרעפט זיך, אַז אַרימע אַרבייטער מאַכען בעקאַנט אין צייטונגען, אַז זיי וואָלטען זיך „גערן“ פער-קויפען פאַר שקלאַפּען. אָבער דאָס איז אין אַמעריקא זייט די אָב-שאַפונג פון שקלאַפּעריי פערבאַטען און אזאָ מענשען-מסחר גילט ניט, כאָטש דער אַריממאַן וויל דאָס אליין. ווען ער וואָלט געקענט געזעצליך מוחל זיין זיין רעכט צו זיין פריי און זיך „פרייוויליג“ פערקויפען פאַר אַ שקלאַף, וואָלט אין אמת'ן שקלאַפּעריי ניט געווען אָבנעשאַפט.

אזוי איז עס אויך מיט אַלע געזעצע פאַר אַרבייטערס טובה : אויב עס איז ניטאָ אַ געזעץ איבער דיא אַלע געזעצע, אַז אַ „פרייוויליגער“ אָבמאָך פון דיא אַרבייטער מוחל צו זיין דיא אַלע געזעצליכע טובות גילט ניט — אויב אזאָ אַבמאָך גילט יאָ, — דאָן זיינען דיא אַלע גוטע געזעצע אזוי וויא זיי וואָלטען ניט עקזיסטירט !

* * *

מיר וועלען דאָ מווען ענדיגען דעם ענין. עס איז נאָך דאָ אַ סך צו בריינגען פון דיא פרומע ספרים, אי אַהין אי אַהער. אָבער גענוג. פון דעם געבראַכטען איז קלאָר, וואָס דיא פעולה פון דער רעליגיאָן איז געווען אין דער ווירקליכקייט, אין בע-צוג אויף דיא בעהאַנדלונג פון אַרבייטער.

מען געפינט מאַנכע מאָל אין תלמוד, אַז מאַנכער תנא האָט צוגע'פּסק'ענט אַרבייטער אויס רחמנות, אַפילו וואו לויט דעם דין האָבען זיי געדאַרפט פערליערען. ער האָט געפאָדערט, אַז אויס מענשליכקייט זאָל מען האַנדלען בעסער וויא דער דין איז (לפנים משורת הדין). אָט, צום ביישפּיעל, דערצעהלט דיא גמרא אזא געשיכטע :

דער תנא רבה בר בר חנה האָט געדונגען טרעגערס זיי זאָלען

איהם אוועקטראָגען אַ פּאַס וויין ; האָבען זיי דעם פּאַס געלאָזט פאַר
לען און צובראָכען. האָט דער תנא ביי זיי אוועקגענומען דיא קלייד-
דער זייערע. זיינען זיי געקומען זיך בעקלאָגען פאַר דעם גרעסערען
תנא—רב—. האָט ער געזאָגט צו יענעם תנא : „ניב זיי אָב דיא
קליידער.“ פּרעגט ער : „איז דען דער דין אזוי“ ? ענטפּערט ער:
„עס שטייט אין פּסוק, דו זאָלסט גיין אין גוטען וועג.“ (בדרד טובים,
לפנים משורת הדין — רש"י.) האָט ער זיי אָבגעגעבען דיא קלייד-
דער. האָבען זיי גענומען וויינען : „מיר זיינען אַרימע לייט, און
מיר האָבען אזוי פיעל געאַרבייט, און מיר זיינען הונגעריג, און מיר
האָבען גאָר ניט.“ האָט דער גרעסערער תנא געזאָגט צו יענעם
תנא : „בעצאָהל זיי פאַר זייער אַרבייט.“ האָט ער וויעדער גע-
פּרעגט : איז דען דער דין אזוי ? האָט ער איהם געענטפּערט מיט
דעם סוף פון דעמזעלבען פּסוק : „און דיא וועגען פון דיא צדיקים
זאָלסטו היטען.“ (ב"מ פ"ג א').

דאָ זעהט מען שוין דייטליך צוויי פּערשידענע כאַראַקטערע
פון צוויי פּערשידענע תנאים : איין תנא א רייכער, וואָס אַרבייט
טער אַרבייטען פאַר איהם, וויל האַנדלען נאָכ'ן דין, אָהן רחמנות
אויף אַרבייטער. ער קוקט אויף זיין אינטערעס. ער פּרעגט ניט,
וואָס דיא אַרבייטער זיינען אַרימע לייט, און האָבען אזוי פיעל גע-
אַרבייט, און זיינען הונגעריג, און האָבען גאָר ניט. ער קוקט אויף
זיין דין : על פי דין קומט זיי, ער זאָל זיי אַראָבנעהמען דיא קלייד-
דער פון לייב, ווייל זיי האָבען געלאָזט פאלען זיין פּאַס וויין און
ער איז צובראָכען געוואָרען.

דער אַנדערער תנא דאָגעגען קוקט דאָ אויף רחמנות מעהר וויאָ
אויפ'ן דין.

אָבער דין בלייבט דאָך דין. און אז מען האָט ניט געהיט דעם
דין פּינקטליך, איז דאָס געווען א סך מעהר פאַר דיא טובה פון דעם
בעל־הבית, איידער אויס רחמנות אויף דעם אַרבייטער.

י"ד) דער סאציאלער גרונדגעדאַנק.

דער סך הכל איז דער : דיא תנאים און רבנים האָבען ניט
אָנגעהויבען צו דענקען, אז אלעס וואָס האָט אַ ווערטה קומט פון
מענשליכע אַרבייט און אז אלעס וואָס דעם אַרבייטערס הענד בע-

שאפען דארף זיין זיינס. זיי האָבען ניט אָנגעהויבען צו דענקען, אז אלעס וואָס דער בעל הבית נעהמט זיך פון דעם ארבייטערס ארבייט, ניט־אָבער־האלענדיג איהם מיט פונקט אזוי פיעל ארבייט אָדער פראָדוקט פון ארבייט, איז ר ו י ב. זיי האָבען ניט געלערנט, אז רייך ווערט מען פון דעם ארבייטערס אָרימקייט, וועל־כע צווינגט איהם צו בעשטיין אויף אַ לוי, וואָס בעטרעפט נאָר אַ טייל פון דעם ווערט וואָס זיין ארבייט בעשאַפט. ניין, זיי האָבען בעטראַכט געקויפט אַרבייט פאַר אַיִר גענע אַרבייט — געקויפט פאַר דעם פרייז און פאַר דיא בעדינגונגען, אויף וועלכע דער ארבייטער איז פון זיין לאַגע געלערנט צוואונגען צו בעשטיין. אלץ וואָס דער בעל הבית קריענט דאָן אַרויס דערפון האָבען זיי בעטראַכט פאַר כשר פערדיענט, פאַר אַ ברכה פון גאָט; זיי האָבען דאַרום ניט אָנגעהויבען צו קוקען קרום אויף דעם בעל הבית, וואָס ווערט רייך פון דיא ארבייט פון אַ סך ארבייטער און דיענער. זיי האָבען ניט אָנגעהויבען צו פיהלען, אז מען דארף איהם היטען און דיא ארבייטער בעשיצען געגען זיין רויב־לוסט. אדרבה, זיי האָבען געהאַט זעהר גרויס דרך ארץ פאַר אַזא רייכען בעל הבית — ווי ר' יהודה הנשיא האָט זיי געלערנט. אז גאָט האָט איהם געשענקט עשירות, דאַרף מען איהם אָכגעבען כבוד. זיי האָבען גיכער אין זינגען געהאַט, אז דער עם הארץ

איהר מענט געפינען אין תלמוד וויפיעל „זאָגאכטסען“ איהר ווילט, וואָס האָבען אַ פנים פון ארבייטער־פריינדליכקייט — זיי ער אלגעמיינער שטאַנדפונקט איז אַ בעל־הבית'שער שטאַנדפונקט ביז נאָר! און יעדענפאַלס, אין דער ווירקליכקייט איז דאָס דיא לעהרע, וואָס דיא פרומע בעלי־בתים האָבען זיך פון דיא רעליגיאן אַרויסגענומען. און רבנים אליין אויך; אפילו אָרימע רבנים. אין דעם איז קיין שום צווייפעל ניט.

אין דער רעליגיאן האָט זיך ניט געקענט איינדריקען קיין גייסט פון ארבייטער־אינטערעסען, ווייל דיא ארבייטער האָבען ניט פערשטאַנען זייער רעכט און ניט געהאַט (און אונטער יענע אומ־שטענדען ניט געקענט האָבען) קיין מאַכט צו ווירקען פאַר זייערע אייגענע אינטערעסען. וואו דיא ארבייטער האָבען ניט

קײן מאַכט און קײן בעוואוסטזײן און קײן אײנפלוס, דאָרט האָט נאָטורליך דעם שטאַרקסטען אײנפלוס רײכקײט. דאָן דריקט זיך אָב דער אײנטערעם פון רײכקײט אין אַלצײנג, אױך אין דיא בעגרײפען, מאָראַל, יושר, מוסר און — רעליגיאָן.

* * *

מיר האָבען אזױ פיעל גערעדט וועגען געזעצע פאַר אַרבייטערס טובה. דאָס הייסט אָבער ניט, אז דיא אַרבייטערס נאנצע גאולה וואָלט געקומען, ווען עס זאָלען זײן אזעלכע געזעצע אָהן „לוב האָלס“ און אָהן „וויווערס“. אָה ניין!

דאָס וואָלט נאָר פאַרלויפֿיג עטוואָס פערבעסערט דיא אַרבייטערס לאַגע. דיא געזעלשאַפט וואָלט דערמיט נאָר עטוואָס רעגולירט דעם שווינדלערישען „פרייען קאָנטראַקט“. אָבער עט-וואָס רעגולירען דעם פרייען קאָנטראַקט אױז קױם אַ שטיקעל באַב-סקע רפואה. אין גאַנצען מוז אָבגעשאַפט ווערען דער שווינדעל מיט דעם „פרייען קאָנטראַקט“! אין גאַנצען מוז אױפהערען דער צושטאַנד, אז דער אַרבייטער זאָל מוזען פערקױפֿען זײן אַרבייט צו אַ בעל הבית און דערביי מוזען פערזענליך מושה ווערען, וואָס אױהם זאָל קומען און וואָס דער בעל הבית זאָל זיך צונעהמען. אזױ לאַנג ווײא אַרבייטער האָבען ניט אין זײער אײגענטהום דיא זאַכען, וואָס מען מוז האָבען ווען מען וויל אַרבייטען צו בעשאַפען רײכקײטען מיט אײגענע הענד, אזױ לאַנג ווײא דיעזע זאַכען בלײבן בען פרױוואַטראַייגענטהום פון דיא רײכע — וועלען דיא אָרימע מוזען זיך פערקױפֿען צו זײ דורך דעם שווינדלערישען „פרייען קאָנטראַקט“ און ווערען בערויבט. אז דיא אַרבייטער זאָלען פאַל-שטענדיג ערלײזט ווערען, מוז דיעזעם פרױוואַטראַייגענטהום אָבנע-שאַפט ווערען און ווערען שותפות־אײגענטהום פון פאַלקס. דאָן וועלען אַלע אַרבייטען בשותפות. און וואָס „מיר“ קומט און וואָס „דיר“ קומט פון אַלעמענס שותפות'ע אַרבייט, וועט בעשטימט ווערען ניט דורך אַ פרױוואַטען „פרייען קאָנטראַקט“ צווישען אײנ-צעלנע אונגלײכע מענשען, נאָר דורך דיא גאַנצע געזעלשאַפט, מיט אַלעמענס גלײכע רעות. דאָס אױז סאָציאליזמוס. ווײא „אידישקײט“ פעהראַלט זיך צו דעם, וועלען מיר רעדען אין צווייטען טײל.

VIII

דער „אַלגעמיינער פּרינציפּ“ פון אידישקייט. —
קלעריקאַליזמוס און קולטור.

איך וועל זיך דאָ נאָך אַמאָל צוריקסעהרען צו דיא טענה, אַז ניט־קוקענדיג אויף דיא אַלע פּערשיעדענע דינים און זאַגאַכטסען פון דיא גמרא, געפינט זיך אָבער דאָך אין איהר כלומרשט אַן „אַלגעמיינער פּרינציפּ“.

מיר האָבען שוין געצויגט, אַז וועגען אַרבייטער־אַנגעלעגענער הייטען האָט דער תלמוד ניט קיין אַלגעמיינעם פּרינציפּ. אָבער דער פּאַקט איז נאָך מעהר: אפילו אין גאָטס־זאַכען, אין היממעל־זאַכען — וואָס דאָס איז דאָך אין אמת'ן דער סאַמע עיקר פון רעליגיאָן — האָט אויך דיא רעליגיאָן ניט קיין „אַלגעמיינעם פּרינציפּ“. קיין רעליגיאָן האָט דאָס ניט! יעדע רעליגיאָן איז פול מיט וויעדערשפּריכע. כאָטש דיא ציוויליזירטע גלויביגע פון יעדע רעליגיאָן זאָגען, אַז זי האָט אַ „רעכטען עיקר“, א'ן „אַלגע־מיינעם פּרינציפּ“. געוועהנליך איז ביי אַלע היינטיגע ציוויליזירטע גלויביגע „דער רעכטער עיקר“ פון זייער רעליגיאָן — כלומרשט געוויסע מענשען־פּריינדליכע ווערטער איהרע.

אין אמת'ן אָבער איז יעדע רעליגיאָן אַ קלעריקאַליזמוס־געוואָלט, אַ גלויבענס־מאַכט. דיא אידישע פּאַטריאָטען שרייען קולטור. געוויס האָט אידישקייט אין זיך קולטור־אוצרות. אָבער וועלכע רעליגיאָן האָט דאָס דען ניט? אפילו דער פינסטערער קאַטאָליציזמוס האָט אין זיך קולטור־אוצרות. ניין, ניט „אפילו“! קאַטאָליציזמוס האָט אין זיך דיא העכסטע קולטור־אוצרות פון אַלע רעליגיאָנען און אַלטע קולטורען! קאַטאָליציזמוס האָט אין זיך א'ן אונגעהייערע ליטעראַטור, פול, נאַטירליך, מיט שרעק־ליכע פינסטערניש און אונזי, אָבער אין דעם באַרג מיסט געפינען זיך אויך מאַכע ליטעראַרישע פּערלען, און ווערטפּאַלע מאַך־

ראל-לעהרען, בעזאנדערס דיא שעהנסטע פאָעזיע און דיא מערק-ווירדיגסטע געדאנקען. מיט עטליכע יאָהר צוריק איז געשטאָרבען אין דייטשלאַנד אַ קאטהוילישער פאָעט, וועלכער האָט געשריבען בלויז פרומע קאטהוילישע פאָעזיע; איז געווען וועגען איהם געשרי-בען מיט דיא העכסטע לויב אין דיא סאציאליסטישע וויסענשאפט-ליכע וואָכענשריפט „דיא נייע צייט“; זיין פאָעזיע איז ערקלערט געוואָרען אלס אַ גלענצענדע, אלס אַ העררליכער בעעט אין דעם גאָרטען פון דיא דייטשע פאָעזיע.

היינט ווער רעדט פון קונסט, מאהלעריי, סקולפטור, ארכי-טעקטור א. ז. וו. האָט דאָך דער קאטהאָליציזמוס בעשאפען גאָר דיא העכסטע! דיא גרעסטע מייסטערווערק פון קונסט, וואָס ווערען היינט פון דיא גאנצע וועלט פערגעטטערט, זיינען דאָך אויף קאטוילישע טהעמאַס. אויך מוזיק האָט דער קאטהאָליציזמוס בעשאפען אויגענע, גלענצענדע. נו, איז דען דיזע עכטערהאבענע שטיק קולטור פון קאטהאָליציזמוס „דער רעכטער עיקר“ פון קא-טהאָליציזמוס? 'סהייבט זיך גאָר ניט אָן!.. זיין רעכטער עיקר איז אַ פינסטערער קלערקאליזמוס. און דיא אלע שיינע קולטור-איצרות גערייהען פיעל, פיעל בעסער אָהן איהם!

ביי דיא פראָטעסטאנטען זאָגען היינט אלע ציוויליזירטע פרו-מע, אז דער „רעכטער עיקר“ פון קריסטענטהום איז „אין אלגע-מיינער פרינציפ“, א „קריסטליכער“ פרינציפ פון מענשליכקייט.

אויך האָב אַמאָל געהערט אַ רעדע פון אַ ריכטער, אַ בע-ריהמטען גלענצענדען רעדנער. ער איז געווען איינגעלאָדען דערצי פון דעם „קריסטליכען פּעראיין פון יונגע לייט“. נאטירליך איז דיא רעדע געווען אַ „קריסטליכע“. דיא פּערוואַלונג איז געווען אין אַ קירכע. פאר דיא רעדע און נאָך איהר איז געווען „גאָטעס-דיענסט“. פרום גענוג, דאכט זיך. און דאָך האָט דער רעדנער געזאָגט, אז ער גלויבט ניט, דאָס דיא וועלט איז בעשאפען געוואָרען אזוי וויא אין הימיש שטעהט, און עס אַרט איהם ניט אויב אלע אנדערע ניסים ונפלאות פון דער קריסטליכער רעליגיאָן זיינען אמת צי ניט. ניט דאָס, זאָגט ער, איז קריסטענטהום. דער רעכטער עיקר פון קריסטענטהום איז דיא לעהרע פון שיינע, ערלעע מאַ-

ראַל. און ער האָט אָנגעהויבען צו בריינגען פסוקים פון דיא היי-ליגע שריפטען, וועלכע מען קען אויסטייטשען אַלס שיינע מאָראַל-לעהרען. און ער האָט אויסגערופען: „דאָס איז קריסטענטהום!“

איך האָב מיר געטראַכט, אז ווען אַ איד אַ פאַטריאַט וואָלט דערביי געווען, וואָלט ער חשק געהאַט אויסצושריען: „קריסטענ-טהום איז דאָס? דאָס איז דאָך גאָר אידישקייט!“ און אַ מחמדאָ-נער, אַ ציוויליזירטער, וואָלט געשריען, אז דאָס איז מאַחמדאָ-ניזמוס, און אַ בודהיסט — אז דאָס איז בודהיזם. און אזוי וויי-טער. יעדער וואָלט געבראַכט געוויסע פסוקים און זאָגאַכטסען פון זיינע הייליגע ספרים צו בעוויווען אז אַזעלכע שיינע, ליעבע, זיסע לערונגען זיינען גאָר „דער רעכטער עיקר“ פון זיין רעליגיאָן.

אמת, מען קען אַזעלכעס געפינען אין יעדע רעליגיאָן. אָבער צי איז אמת, אז דאָס צייגט, אז דאָס, און גאָר דאָס איז „דער רעכטער עיקר“ פון דיא רעליגיאָן?

דאָס איז ניט אמת! ווען אַזא ריכטער וואָלט מיט עטליכע צעהנדליג יאָהרען צוריק געזאָגט אז ער גלויבט ניט אין מעשה בראשית און אין דיא ניסים און דאָגמאַס, וואָלט געוואָרען אַ שרעק-ליכע מהומה אין דיא קירכע און מען וואָלט איהם אַרויסגעטריבען און געלייגט אין חרם אַרײַן. דען ניט אַ געוויסע מאָראַל איז דער „רעכטער עיקר“ קריסטענטהום, גאָר דער גלויבען אין דיא קריסט-ליכע ניסים ונפלאות און דאָגמאַס. אַ סימן איז, אז עס זיינען דאָ אזוי פיעל קריסטליכע סעקטען, און יעדע זאָגט, אז זיא איז דאָס ריכטיגע קריסטענטהום און אַלע אַנדערע זיינען פאַלשע. אין וואָס אונטערשיידען זיי זיך? אפשר אין מאָראַל-לעהרען? ניין! ניט קיין איין-איינציגער פונקט פון מאָראַל איז ביי איין קריסטליכע סעקטע אַנדערש ווי ביי אַנדערע! אַנדערש איז גאָר דער גלויבען אין פינסטערע דאָגמאַס. אַלזא, ווען צוליבע דעם זיינען זיי איינע ביי דיא אַנדערע „ניט דיא ריכטיגע קריסטען“, איז דאָך אַ סימן, אז דיא מאָראַל איז ניט דער „רעכטער עיקר“ קריסטענטהום, גאָר דיא פינסטערע דאָגמאַס, דער קלעריקאַליזמוס.

גענוי דאָס זעלכע איז מיט אַלע רעליגיאָנען. און אויך מיט דיא אידישע.

דאָס וואָס היינט געפינען זיך שוין אפילו רעליגיאָנס־פרעדיגער, וואָס וואַגען אין סאַמע מקום קדוש צו זאָגען, אז זיי גלויבען ניט אין דיא וועלט־בעשאַפונג און אין אלע ניסים ונפלאות, דאָס צייגט בלוז, אז אזוי מעכטיג איז היינט דיא וויסענשאַפטליכע אויפקלער־רונג, דאָס זיא ברעכט דורך אפילו קירכע־מויערען און טראָגט אַריין פאַרטשריט אפילו דאָ, וואו מען בעהאַלט זיך פון איהם. אונבעוואוסט און ניט־ווילענדיג ווערט מען מיטגעריסען מיט דעם פאַרטשריט אפילו אין רעליגיעזע קרייזען.

אַבער דערמיט ווערט אין אמת'ן צובראָכען דיא גאַנצע רע־ליגיאָן. עס איז ניט וויא אזעלכע האַלב־פרייוזינניגע ווילען זיך איינבילדען, אז דערמיט ווערט ארויסגענומען דער „רעכטער עיקר פון רעליגיאָן“, דער „אַלגעמיינער פרינציפ“, דיא שענהע מאָראַל־לעהרע. ניין, מיט דיעזע איינבילדונג נעהמט מען אויף זיך א נייעם פאַלשען גלויבען. עס איז פאַלש, פאַלש, פאַלש אז „דער רעכטער עיקר“ פון א רעליגיאָן זיינען געוויסע עטליכע גוטע מאָראַל־געדאַנקען, וואָס מען קען אין איהר געפינען, און מענשען־פריינד־ליכע געזעצע!

אין יעדער רעליגיאָן געפינט מען דאָס און אין יעדע רעליגיאָן יאָן געפינט זיך אויף פ ו נ ק ט פ ע ר ק ע ה ר ט ע ג ע - ד א נ ק ע ן וויא דיא וועלכע איינער קלייבט צוזאַמען אַלס דעם „רעכטען עיקר“. ווארום זיינען יענע אויסגעזוכטע געדאַנקען „דער רעכטער עיקר“ פון דיא רעליגיאָן און ניט דיא פונקט־פער־קעהרטע געדאַנקען?

וועגען קריסטענטהום און אנדערע רעליגיאָנען זאָלען אנדערע רעדען. איך האָב דאָ בעווייעזען פון דיא אידישע רעליגיאָן, אז ווען מען זאָל וועלען אין דעם גרויסען באַרג פון דיא אידישע היי־ליגקייטען אויסזוכען א „זאָנאַכטס“ פון דאָרטען און א „זאָנאַכטס“ פון דאַנען און פון דעם צוזאַמענשטעלען געוויסע „סיסטעמען“ און זאָגען, אז דאָס איז דער „רעכטער עיקר“, דער „אַלגעמיינער פרינציפ“ פון אידישקייט. קען מען אַנקענען דעם אויסזוכען אין דעם זעלביגען באַרג אנדערע זאָנאַכטסען, וואָס דריקען אויס פ ו נ ק ט - פ ע ר ק ע ה ר ט ע געדאַנקען און לעהרען און בעגריפע און

מען קען זאָגען, אז דאָס איז גאָר דער „רעכטער עיקר“ אידישקייט. איך האָב דאָס דאָ בעווייעזען וועגען אַרבייטער-געזעצע; אָבער דאָס איז אזוי מיט אַלע רעליגיעזע לעהרען, דיא „געטליכע“ אזוי גוט וויא דיא וועלטליכע.

מיר וואָלטען געקענט ברענגען גאנצע פעק ביישפיעלע פון גאנץ וויערערשפרעכענדע זאכען, וואָס מען קען אויסזוכען אין דעם גרויסען באַרג פון „אידישקייט“.

דיא אידישע רעליגיאָן, נאָך מעהר וויא אַנדערע, איז אַ זאָמ-לונג פון דיא פערשיעדענסטע געדאַנקען, אַרויסגעקומען פון טויער-זענדער פערשיעדענע קעפּ, אין אַ משך פון טויערנדר יאָהרען. אונטער אָהן אַ שיעור פערשיעדענע אומשטענדען. איינהייטליך איז אין איהר נאָך דער קלעריקאַלער גייסט פון בלינדען גלויבען.

מיט פּלפּולים זוכט מען צו מאַכען פּשרות צווישען דיא וויער-דערשפּריכע. יעדער קען אָבער מאַכען דיא פּשרה וויא איהם פּאַסט. יעדע סעקטע און יעדער איינציגער מענש נעהמט זיך טאַקסי אַרויס אַנדערע מינים „לעהרעס“ פון אידישקייט. בעזאָנדערס יעדע קלאַסע. אונזער פּאָרשונג זוכט זיך נ י ט אַויס איינצעלנע פּסוקים און מאַמרים, וואָס פּאַסען אונז גראַדע צום רומעל. ניין, אונזער פּאָר-שונג בעטראַכט דיא בעדייטונג און דיא ווירקונג פון דער רעליגיאָן אין איהר ס י ק א ל, לויט איהר „הלכה למעשה“, לויט איהר ק ל ע ר י ק א ל ע און דאָגמאַטישע נאַטור, לויט איהר היסטאָרישע ראַלע אין ו ו י ר ק ל י כ ע ז לעבען, לויט דיא אומד-שטענדען, אונטער וועלכע זיא האָט געווירקט און פון וועלכע זיא האָט געזויגען איהר חיות.

אָפענע אויגען קענען דאָס לייכט גענוג אַרויסזעהן אין דיא עהרליכע קולטור-היסטאָרישע פּאָרשונגען איבער רעליגיאָן. ווען איינער וויל זיך דוקא פערבלענדען, אזוי וויא יענער רעדנער, און, שטיצענדיג זיך אויף אומישנע אויסגעזוכטע „זאָגאַכטסען“, וויל ער כלומרשט „בעווייזען“, אז דער „רעכטער עיקר“ פון זיין רע-ליגיאָן איז גאָר דאָס וואָס ער וויל — קען ער דאָס טהאָן און עס איז אַרויסגעוואָרפענע מיה מיט איהם צו טענה'ען.

IX

וואָס ביי אַנדערע אומות מעג מען. — שלום.

די קאָנסטיטוציאָן פון דיא פּעראַייניגטע שטאַאַטען איז ביי דיא פּאַטריאָטישע אַמעריקאַנער פּונקט אזוי הייליג, פּונקט אזוי קודש קדשים, וויא דער תּלמוד ביי אירען. עפּעס אַ קאַטאָוועס, דיא „קאָנסטיטושאָן“ ו וואָס דיא קאָנסטיטושאָן איז ערשט אַלט 130 יאָהר, ענדערט דאָ גאָר ניט. דער תּלמוד איז אויך אַמאָל גע- ווען אזוי יונג. און אין צוויי טויזענד יאָהר אַרום וועט דיא קאָנס- טיטושאָן אויך אַלט זיין צוויי טויזענד יאָהר...

און פּונקט וויא פרומע אירען „געפינען“ כלומרשט אַלע גוטע זאַכען אין זייער תּורה, אזוי געפינען דיא פּאַטריאָטישע אַמעריקאַ- נער אַלע גוטע זאַכען אין דיא „קאָנסטיטושאָן“. מען הערט אָפּט פּאַטריאָטען בעהויפטען, אַז ווען מען זאָל נאָר ריכטיג האַלטען דיא קאָנסטיטושאָן, וואָלט מען ניט געדאַרפט קיין סאָציאַליזמוס און קיין זאַך — אַלע סאָציאַלע און פּאָליטישע צרות וואָלטען אָב- געשאַפּט געוואָרען.

דיא פּערפּאַסער פון דיא קאָנסטיטושאָן ווערען פּערנעטערט פון דיא פּאַטריאָטען. זיי האַלטען זיי פאַר דיא ערעלסטע מענשען און גרעסטע חכמים, וואָס אַ פּאָלק קען נאָר אַמאָל אַרויסבריינגען.

און דאָך מעג קומען אַ הויך-אַנגעזעהענער אַמעריקאַנער, אַ פּראָפּעסאר פון דעם גרעסטען און פּאַטריאָטישסטען אוניווערזי- טעט פון אַמעריקאַ — פּראָפּעסאָר ב י ע ר ד פון קאָלאָמביע אוניווערזיטעט — און שרייבען אַ בוך איבער דיא הייליגע קאָנס- טיטושאָן, וואו ער בעווייזט, אַז דיא פּערפּאַסער פון דיא קאָנסטי- טושאָן זיינען געווען גאַנץ פּראָסטע בשר ורמ'ס, וואָס האָבען געקוקט אויף זייערע קלאַסען-אינטערעסען, און אפילו אויף דיא אינטערעסען פון זייערע קעשענעס פשוט. און ער בעווייזט היס- טאָריש, מיט פּאַקטען, אַז זיי האָבען פּערפּאַסט דיא קאָנסטיטור-

שאָן ניט לויט דיא העכסטע גערעכטיגקייט און פּאַלקס טובה, נאָר לויט וויא עס האָט זיך געלוינט פאַר זיי אַליין !

און דיעזער פּראָפּעסאָר ווערט נאָר ניט געזידעלט פון דיא פּאַטריאָטען, אז ער וויל „אַרונטעררייסען“ דיא אַמעריקאַנער היי-ליגקייטען. ער האָט זאָגאַר געשריעבען טעקסט-ביכער פאַר דיא שוהלען אין דעם זין, ארויסגעגעבען פון דיא בעריהמטע מעק-מילאן קאָמפּאַניע.

און אפילו אויף דעם סאַמע „גאָט“ פון אַמעריקא, דזשאָרדזש וואַשינגטאָן, האָט א'ן אַפיציר פון דיא אַמעריקאַנער אַרמעע גע-מענט בעווייזען, מיט היסטאָרישע דאָקומענטען, אז ער — דער הייליגער וואַשינגטאָן — האָט פּאַלש געשוואָרען כדי ניט צו דאַרפּען צאָהלען קיין שטייערען (טעקסעס) צו זיין פּאַטערלאַנד. שטעלט זיך פאַר, וואַשינגטאָן, דער „פּאַטער פון דעם פּאַטערלאַנד“ !

און אויף דיא הייליגע „פּאַטערס פון דיא רעוואָלוציאָן“ מע-גען דיא אַמעריקאַנער היסטאָרישע פּאַרשער בעווייזען, אז זיי — דיא „רעוואָלוציאָנערע פּאַטערס“ — האָבען נאָר ניט געקעמפּט גע-גען דיא הויכע אָבצאָהלונגען אויף אַריינגעפיהרטע סחורות, מיט וואָס דיא ענגלישע קרוין האָט בעלאַסטעט זייער לייעבע טייערע אַמעריקא, נאָר פונקט פּערקעהרט : זיי זיינען געווען פשוט שמוג-לערס, וואָס האָבען געמאַכט אוצרות פון גנב'ענען דעם גרענעץ ; און אין קאַמפּה געגען ענגלאַנד זיינען זיי נאָר אַרויס דאַן, ווען ענג-לאַנד האָט פּערקעהרט דיא איינפיהר-אָבצאָהלונגען אין אַמעריקא — ווייל דורך דעם האָבען זיי ניט מעהר געקענט מאַכען זייערע גאָלדענע געשעפטען פון גנב'ענען דעם גרענעץ !

גוטע אַמעריקאַנער, גרויסע היסטאָריקער, בעווייזען דאָס ווע-גען דיא אַמעריקאַנער פּאַטריאָטישע הייליגע. און מען פּערשטיינט זיי ניט. דיא היסטאָרישע וואהרהייט איז הייליגער פון אַלע פּאַט-ריאָטישע פּאַלשקייטען.

* * *

וואָס איך בעווייז דאָ וועגען דעם תּלמוד איז ניט נאָר וויכטיג אַלס דער אמת פון היסטאָריע. דאָס איז פאַר דיא אידישע אַרביי-טער-מאַסען וויכטיג אַלס וועג-ווייזער. עס איז וויכטיג ווייל עס

צייגט זיי אז די ארעליגיאן איז ניט קיין
 בעשיצערין פון די ארבייטער — ביי אידען
 ניט מעהר וויא ביי קריסטען.

זיי קענען פון דעם זעהען, אז אפילו ווען אלע קאפיטאליסטען
 וואלטען געווארען פרומע אידען און געהיט גענוי אלע דינים פון
 תורת משה און תלמוד, וואלט די ארבייטער'ס לאגע אויך ניט
 געווען איין הארד בעסער.

די ארבייטערס הילף וועט ניט קומען ניט פון ר' יהודה און
 ניט פון ר' פפא און ניט פון ר' ששת, נאָר — פון ר' מארקס, וועל-
 כער לערנט זיי, אז —

„דיא בעפרייאונג פון דיא ארבייטער איז דיא זאך פון
 דיא ארבייטער זעלבסט!“

LABOR LAWS
OF THE
:: TALMUD ::

BY
B. FEIGENBAUM

Published by the Author
FORWARD BUILDING, 175 EAST BROADWAY
NEW YORK

PRICE 15 CENTS